

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ**

**АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ЖИҲАТДАН МУҲТОЖ ҚАТЛАМЛАРИНИ
ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ
МАНЗИЛЛИЛИГИНИ КУЧАЙТИРИШ МЕХАНИЗМИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

ТОШКЕНТ – 2020

Вахабов А.В., Бахтиёров Б.Б.

Аҳолини ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириш механизмини такомиллаштириш. Тошкент. 2020. 136 бет.

Илмий монографияда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари тўғрисидаги назарий қарашларнинг моҳияти, таркиби ва тамойиллари таҳлил қилинган, жаҳонда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя моделларининг хусусиятлари ва фарқли жиҳатлари қиёсий таққосланган, жаҳонда “Covid-19” пандемиясининг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига таъсири баҳоланган. Жаҳонда, жумладан, Ўзбекистонда коронавирус пандемияси шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш мақсадида амалга оширилаётган инқирозга қарши ижтимоий дастурларнинг самарадорлигини ошириш йўналишлари тадқиқ этилган. Мамлакатимиздаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий-институционал асосларининг ҳолати баҳоланган, ривожланиш тенденциялари, муаммолари аниқланган, гуруҳланган ва уларни ҳал этишга қаратилган давлатнинг тизимли фаол ижтимоий дастурлари қиёсий тадқиқ этилган, уларни манзиллилигини кучайтириш, самарадорлигини оширишга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган, 2030 йилгача бўлган даврда мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш асосида ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли, камбағаллар улушини камайтириш, аҳолининг ўрта қатламини ривожлантиришни рағбатлантиришга йўналтирилган, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг манзиллилигини кучайтириш стратегиясининг муқобил сценариялари асосланган.

Илмий монография ижтимоий сиёсат, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириш муаммолари билан шуғулланувчи тадқиқотчилар, докторантлар, профессор-ўқитувчилар, магистрантлар ва амалиётчи мутахассислар учун мўлжалланган.

Ушбу монография ПЗ-20170930109 “Аҳолини ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламларини аниқлаш ва уларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини манзиллилигини кучайтириш механизмини такомиллаштириш йўналишлари” мавзусидаги илмий-амалий тадқиқот лойиҳаси доирасида тайёрланган.

Ўзбекистон Миллий университети Илмий-техник кенгаши томоиндан нашрга тавсия этилган.

Проф. А.В. Вахабовнинг умумий таҳрири остида

Такризчилар:

Алимов Р.А. – ЎзМУ профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

Рустамов Д.Р. – ТМИ профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	4
I БОБ.	АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИНING КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ	7
§1.1.	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми тўғрисидаги назарий қарашлар эволюцияси.....	7
§1.2.	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш тамойиллари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари.....	18
§1.3.	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг хориж тажрибалари ва уларнинг қиёсий таҳлили.....	25
	Биринчи боб бўйича хулоса.....	37
II БОБ.	ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ	40
§2.1.	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг институционал жиҳатлари ва унинг ўзига ҳослиги.....	40
§2.2.	Ўзбекистонда аҳолининг даромадлар бўйича табақаланиши ва унинг ўзгариш тенденциялари.....	55
§2.3.	Республикада аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатишнинг қамров даражаси ва унинг ҳозирги ҳолатини таҳлили.....	69
	Иккинчи боб бўйича хулоса.....	78
III БОБ.	АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ	82
§3.1.	Ўзбекистонда ижтимоий сиёсатни амалга ошириш дастурларини такомиллаштириш.....	82
§3.2.	Ўзбекистонда узоқ муддатли истиқболда камбағалликни камайтиришнинг устувор йўналишлари.....	85
§3.3.	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг қамров даражасини оптималлаштириш йўллари.....	92
	Учинчи боб бўйича хулоса.....	97
	ХУЛОСА	100
	Фойдаланилган адабиётлар	104
	ИЛОВАЛАР	112

КИРИШ

Жаҳонда давом этаётган коронавирус пандемиясининг аҳоли турмуш даражаси, ижтимоий ҳимоя қилиш тизими, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари, камбағаллик даражасига таъсирини тадқиқ этиш долзарб, иқтисодий адабиётда кам ўрганилган илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган муаммо ҳисобланади. Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) маълумотларига кўра, 2017-2019 йилларда жаҳон аҳолисининг 29 фоизи ижтимоий таъминот хизматларидан фойдаланиш, 41,1 фоиз фарзандли аёллар оналик, меҳнатга лаёқатли ёшда ишсиз бўлиб қолганларнинг 21,8 фоизи ишсизлик, меҳнатга лаёқатли ногирон шахсларнинг 27,8 фоизи ногиронлик нафақаларини олиш имкониятига эга бўлдилар¹. Коронавирус пандемияси жаҳонда жами 2 млрд. норасмий секторда банд бўлган (жаҳондаги жами бандларнинг 62 фоизи, жумладан, кам даромадли мамлакатларда 90 фоиз, ўрта даромадли мамлакатларда 67 фоиз ва ривожланган мамлакатларда 18 фоиз) аҳолининг ишсиз бўлиб қолишига олиб келди².

Жаҳон банки ҳисоб-китобларига кўра, 2020 йилда бошланган «Covid-19» пандемия инқирози оқибатида жаҳон иқтисодиёти 5,2 фоизга, жумладан, ривожланган мамлакатларда ЯИМнинг ўсиш даражаси 7 фоизга, бозор муносабатлари шаклланаётган ва ривожланаётган мамлакатларда 2,5 фоизга, аҳоли жон бошига даромадлар 3,6 фоизга камайиши натижасида, дунёда 60 млн. одам ўта қашшоқлик ҳолатига ва миллионлаб инсонларнинг камбағаллик чегарасига тушиши мумкинлиги прогноз қилинмоқда³.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида бозор иқтисодиёти талаблари асосида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими ишлаб чиқилди ва мунтазам такомиллаштирилиб борилмоқда. Пандемия шароитида ижтимоий жиҳатдан муҳтож уй хўжаликларининг жами уй хўжаликларидаги улуши 8,0 фоиздан 21,0 фоизгача ортди⁴. Ушбу ҳолат республикада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ва камбағаллик даражасини камайтириш дастурларининг самарадорлигини ошириш заруриятини вужудга келтирмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганларидек, «Мамлакатимизда кам таъминланган аҳоли қатламлари тахминан 12-15 фоизни ташкил этади... Бу борада халқаро мезонлар асосида камбағаллик тушунчаси, уни аниқлаш мезонлари ва баҳолаш усулларини қамраб олган янги методологияни яратиш лозим»⁵. Мамлакатимизда

¹ Доклад о социальной защите в мире в 2017–2019 годах. Обеспечение всеобщей социальной защиты для достижения Целей в области устойчивого развития / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2018. 7-с.

² Кризис Covid-19 и неформальная экономика: Срочные меры реагирования и политические вызовы. – Отраслевая справка МОТ. Май 2020 г.

³ Жаҳон банки маълумотлари асосида <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/06/08/covid-19-to-plunge-global-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>

⁴ Марказий банк асосий ставкасини кўриб чиқиш бўйича Пул-кредит сиёсати таҳлили. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 йил 23 июль. https://cbu.uz/upload/iblock/3cd/Markaziy-bank-asosiy-stavkasini-korib-chiqish-boyicha-Pul_kredit-siyesati-tahlili.pdf

⁵ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

пандемиядан олдинги даврда ишсизлар сони 1 млн. 350 мингга яқин бўлган бўлса, пандемия шароитида ушбу кўрсаткич қарийб 2 млн. кишига етди⁶. Шунингдек, «...пандемия 450 мингга яқин оилалар даромадининг пасайишига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин»⁷. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллигини оширишда аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатиш, камбағалликка қарши кураш борасида амалга оширилаётган ижтимоий ислохотларни тизимлаштириш ва ижтимоий ҳимоя қамрови даражасини ошириш илмий-амалий аҳамиятга эга ижтимоий-иқтисодий муаммо ҳисобланади.

Тадқиқотнинг мақсади иқтисодий модернизациялаш шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг шаклланиши ва ривожланиш босқичларининг назарий асосларини таҳлил қилиш;

аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг моҳиятини ёритиш, тамойиллари, амал қилиш механизми ва дастакларини тадқиқ этиш;

жаҳонда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларини қиёсий таққослаш ва улардан мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини манзиллигини оширишда ижодий фойдаланиш имкониятларини асослаш;

мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асосларини таҳлил қилиш, баҳолаш ва уларни такомиллаштириш йўналишларини аниқлаш;

мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳолатини баҳолаш, ривожланиш тенденциялари ва муаммоларини аниқлаш;

аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

«Covid-19» пандемиясининг жаҳон мамлакатларидаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига таъсирини баҳолаш, жумладан, пандемия шароитида Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг устувор йўналишларини таҳлил қилиш;

узоқ муддатли истиқболда мамлакатимизда камбағаллик даражасини қисқартиришга қаратилган илмий таклифлар ва муқобил сценария прогнозларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, тарихийлик ва мантикийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий ва селектив танлаб тадқиқ қилиш, монографик таҳлил ва гуруҳлаш, эконометрик таҳлил ва прогнозлаштириш усуллари қўлланилган.

⁶ <https://www.gazeta.uz/uz/2020/06/08/jobless/>

⁷ 2020 йил 3 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишида сўзлаган нутқидан. <https://president.uz/uz/lists/view/3624>

Илмий монография ўз олдига қўйган мақсадидан келиб чиққан ҳолда таркибий жиҳатдан кириш, мантиқан ўзаро боғланган уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат.

Тадқиқот ишининг «**Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини шаклланиши ва ривожланишининг концептуал асослари**» деб номланган биринчи бобида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари тўғрисидаги назарий қарашлар, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг таркиби ва тамойилларини чуқур таҳлил қилган ҳолда, жаҳонда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларининг хусусиятлари ва фарқли жиҳатлари қиёсий таққосланган, жаҳонда «Covid-19» пандемиясининг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига таъсири баҳоланган ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини такомиллаштиришнинг объектив зарурлиги илмий асосланган.

Илмий монографиянинг «**Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳозирги ҳолати ва унинг ривожланиш тенденциялари**» деб номланган иккинчи бобида мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий-институционал асосларининг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари аниқланган, аҳолининг даромадлар бўйича табақаланиши ва уларнинг ривожланиш тенденциялари баҳоланган, аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатиш амалиёти ва унинг сифатини ошириш масалалари ёритилган. Жумладан, «Covid-19» пандемияси шароитида мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш мақсадида амалга оширилган ижтимоий дастурларнинг қиёсий таҳлили амалга оширилган.

Тадқиқот ишининг учинчи боби «**Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми самарадорлигини ошириш йўллари**» деб номланиб, унда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг давлат дастурларини такомиллаштириш, узоқ муддатли истиқболда мамлакатимизда ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли, камбағаллар улушини камайтириш, узоқ муддатли даврда иқтисодий-математик усуллардан фойдаланган ҳолда аҳолини ўрта қатламини ривожланишини рағбатлантиришга қаратилган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни манзиллилигини кучайтириш стратегиясининг муқобил сценариялари батафсил ёритиб берилган.

Илмий монографиянинг хулоса қисмида амалга оширилган монографик, статистик ва аниалитик, эконометрик таҳлиллар натижасида илмий хулосалар олинган, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг иқтисодий механизмини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

I БОБ. АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ

1.1-§. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми тўғрисидаги назарий қарашлар эволюцияси

Иқтисодиётни модернизациялаш ва унда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг шаклланиши ва ривожланиш босқичларини назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиш мамлакатнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашда катта аҳамиятга эга. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиётига назар соладиган бўлсак, ушбу чора-тадбирлар тизими ижтимоий сиёсатнинг таркибий элементи ҳисобланади. Мамлакатимизда амал қилаётган кучли ижтимоий ҳимоя тизими бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги қийинчиликларни юмшатиши билан бирга, ижтимоий мақсадга мўлжалланган ресурсларнинг ортиши кам таъминланган аҳоли учун турли хил нафақалар жорий этилишини таъминлади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими узоқ йиллардан бери давлат сиёсатининг таркибий қисмларидан бири бўлиб, жамият ҳаётида вужудга келаётган ижтимоий муаммоларни олдини олиш, уларни ҳал этиш ва таъсир доирасини камайтириш, жамиятда ижтимоий адолатни таъминлаш эвазига самарали ижтимоий-иқтисодий ривожланишга эришиш учун замин яратиб келмоқда.

Иқтисодий адабиётда мавжуд манбалардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, Қадимги Хитой давлатининг Доасс мактаби ёрқин намоёндаларидан бири ҳисобланган Мо-цзи қўлёмаларида давлатнинг аҳоли бандлигини таъминлаши, соғлом ва баркамол ёш авлодни тарбиялаш, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш зарурлиги борасидаги фикрларни учратиш мумкин. Шу билан бир қаторда, Қадимги давлатларга тегишли бўлган, жаҳонда хинд қўлёмаси сифатида эътироф этиладиган “Махабхорат” асарида ҳам давлатчиликнинг ташкил этилиши ва уни бошқариш бевосита буюк ҳукмдор томонидан амалга оширилиши мумкинлиги ва унинг қудрати ўз халқининг тинч ва осойишта ҳаёт кечиришини таъминлаши билан бир қаторда, жамиятнинг барча аъзолари учун муносиб бўлган турмуш фаровонлигини таъминлаши, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳолини қўллаб-қувватлаши билан ижтимоий-иқтисодий тенгликни таъминлашида намоён бўлиши борасида қатор фикрлар келтириб ўтилган.⁸

Юқорида билдирилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, Қадимги давлатлар амалиётини ҳам у ёки бу даражада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими амал қилган. Антик давр вакиллари ҳисобланган Платон ва Аристотельнинг қўлёмаларида ижтимоий сиёсат, жумладан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш зарурияти борасида қатор фикрлар билдириб ўтилган. Платон

⁸ Маргулян Я.А. Социальная политика: учебник. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2011. с.5-6

асарларида давлат бошқарувини осонликча амалга ошириш мумкин эмаслиги, бунда тегишли билимга эга бўлиш зарурлиги, давлатни ривожлантириш учун эса фаннинг ривожини таъминлаш муҳим аҳамият касб этиши айтиб ўтилган. Шу билан бир қаторда давлат ҳукмдори ўзи учун фойдали ҳисобланган қарорларни эмас, балки умумхалқ учун фойдали бўлган қарорларни қабул қилиши лозимлиги борасида ўз фикрларини билдириб ўтади.⁹ Бунда асосий эътибор халқ саводхонлигини ошириш эвазига уларнинг турмуш фаровонлигини таъминлашга қаратилган. Бу эса ўз навбатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий хизматлар қадимги давлатлар амалиётида муҳим аҳамият касб этганлигидан далолат беради.

Аристотель фикрига кўра, “Давлат фақатгина яшаш учун эмас, балки бахтли яшаш учун ташкил этилади”¹⁰. Жамиятнинг барқарорлиги ва ривожининг асоси сифатида ўрта даражадаги турмуш фаровонлигига эга бўлган аҳолининг ижтимоий гуруҳларини эътироф этади. Аристотель кўлэмаларида жамиятнинг ўрта қатлами, ўрта даражадаги таъминланганлик масалаларига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, ўрта даражадан паст бўлган турмуш фаровонлигига эга бўлган аҳолининг ижтимоий гуруҳларини кўллаб-қуватлаш зарурлиги айтиб ўтилади.

Янги давр намоёндаларидан бўлмиш В. Фонд Гумболт ва И. Фихтелар ўз илмий тадқиқотларида давлатнинг ижтимоий сиёсати ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини амал қилиш механизми борасидаги изланишларни амалга оширдилар. Жумладан, В. Фонд Гумболт ўз асарларида жамиятда ижтимоий-иқтисодий тенгликни, ижтимоий адолатни таъминлаш давлатнинг ўз фуқаролари олдидаги мажбурияти сифатида қараган. Олим томонидан амалга оширилган тадқиқотларида аҳоли хавфсизлигини, жамиятнинг тинч ҳаётини таъминлаш ва бунда фуқаролик жамиятининг ижтимоий ҳуқуқларини таъминланишига катта эътибор қаратилганлиги илмий изланишларнинг ўзига хос хусусияти сифатида эътироф этилади. В. Фонд Гумболт аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий-институционал асосларини концептуал жиҳатдан тадқиқ этишга ҳаракат қилган.

И.Фихте концепциясига кўра, мамлакатда протекционизмни амалиётга тадбиқ этиш эвазига давлат томонидан қайта тақсимот механизминини амалга оширилиши орқали жамиятнинг барча ижтимоий гуруҳларини бирдек истеъмол товарлари ва хизматлари билан таъминлаш мумкинлиги ва бунда давлатнинг аралашуви юқори даражада бўлиши талаб этилади.¹¹

Антик ва янги давр вакиллари томонидан билдирилган фикрларни умумлаштирган ҳолда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларини амалга оширилиши жараёнида давлатнинг ижтимоий вазифаларини ёритишга алоҳида эътибор қаратилган. Ушбу тадқиқотлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг концептуал асосларини ишлаб чиқишга замин яратишга хизмат қилган деб айтиш мақсадга мувофиқ.

⁹ Платон. Собр. соч. в 4 т. Т. 3 с. 104-105

¹⁰ Аристотель. Соч. в 4 т. Т. 4 с. 460, 462.

¹¹ Маргулян Я.А. Социальная политика: учебник. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2011. с. 6-7

XVIII аср охири ва XIX аср бошларида Европа мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизмини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилди. Ўша даврда ушбу мамлакатлар гуруҳида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асослари яратилди, ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг минтақавий ва умумдавлат (микро ва макро) даражасидаги механизмлари, ижтимоий хизматлар, жумладан, ижтимоий таъминот, ижтимоий суғурта, соғлиқни сақлаш хизматларини молиялаштириш амалиёти бўйича аниқ кўрсатма ва дастурлар ишлаб чиқилди. Ушбу давр учун хос бўлган муҳим аҳамият касб этувчи ўзгаришлардан яна бири илк капитализмнинг жамият ижтимоий ҳаётига бўлган салбий таъсирини юмшатиш, уни бартараф этишда черков ва хайрия ташкилотларининг молиявий жиҳатдан кучи етмаганлиги оқибатида давлатнинг фуқаролар олдидagi ижтимоий мажбуриятларини бажариш масъулиятини ўз зиммасига олиши билан ҳарактерланади¹².

XIX асрнинг биринчи ярмида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркибий жиҳатдан янада такомиллаштирилиб, унинг амал қилишида ижтимоий суғурта хизматларидан фойдаланишга устуворлик қаратилди. Бунда бирдамлик тамойилига асосланган молиялаштириш механизми амалиётга кенг жорий этилди. Ижтимоий суғурта хизматлари жамият аъзолари ҳаётида ижтимоий адолатни таъминлашнинг муҳим шарти сифатида ҳарактерлана бошлади.¹³

XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб иқтисодий адабиётда кўпсонли иқтисодчи олимларнинг илмий тадқиқотлари мамлакатларда амалга оширилаётган ижтимоий сиёсат, унинг таркибий элементлари, амал қилиш механизмини тушунтириш ва уни такомиллаштиришга қаратилди. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг назарий асосларини таҳлил қилиш жараёнида Л. Фон Штейннинг хизматларини алоҳида таъкидлаб ўтиш мақсадга мувофиқ. Олим ўз назарияларида давлатнинг жамият олдидagi ижтимоий вазифалари сифатида ижтимоий адолатлиликни таъминлаш, ижтимоий жиҳатдан табақаланиш ва тенгсизликни олдини олиш, инсонларнинг ўзларини мустақил бўлишлари учун замин яратувчи ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликлар тизимини яратиш каби масалаларни тадқиқ этган. Унинг фикрига кўра, “давлат ҳар бир фуқаронинг ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан ривожланиши учун шарт-шароитларни таъминлаши зарур бўлади. Чунки бир инсоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ўз навбатида бошқа бир инсон учун ривожланиш йўлини очади¹⁴”. Л.Фон Штейн назариясида давлатнинг ижтимоий мажбуриятларига, жумладан, ижтимоий адолатлиликни таъминланиши, унинг фуқаролар олдидagi мажбуриятлари, ижтимоий вазифалари ва уларнинг бажарилишида ҳокимиятдан тўғри фойдаланилишига катта эътибор қаратилган. Бу орқали мамлакатда фуқароларнинг эркин фаолият юритиши ва ривожланиши, ижтимоий адолатлиликни таъминлашга эришилиши учун шарт-шароитлар яратилади.

XX асрнинг бошларида немис иқтисодчи олимларидан Ф.Науманн томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг бозор иқтисодиёти

¹² Скворцов И. П. Социальная политика: Теория и практика. М.: Кнорус, 2012. с. 8-10

¹³ Смирнов С. Н., Сидорина Т. Ю. Социальная политика. М., 2011. с. 15-16

¹⁴ Калашников С.В. Очерки теории социального государства / С.В. Калашников. – М.: Экономика, 2012. с. 19

механизмига мослашувини таъминлашга қаратилган илмий тадқиқотлар амалга оширилди. Унинг фикрича, “Мамлакатда амалга ошириладиган ижтимоий ислохотлар фуқароларнинг ижтимоий хавфсизлиги ва уларнинг мулкий дахлсизлигини таъминлаши керак бўлади. Давлат ижтимоий жиҳатдан мухтож аҳоли қатламларига уларнинг ривожланишлари учун кўмак бериши ва уларни ҳимоялаши лозим”¹⁵. Немис олими томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиши борасида билдирилган фикрларида давлатнинг аҳолини ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга йўналтириладиган харажатларининг манзиллилигини кучайтириш ва бунда бозор иқтисодиёти механизмини инобатга олиш зарурияти эътиборга лойиқдир.

Шу ўринда иқтисодий адабиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш иқтисодий категориясининг туб маъносига янада аниқлик киритилишига сабаб бўлган Э.Бернштейн ва К.Каутскийларнинг илмий тадқиқотларига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ. Ушбу олимлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш жараёнида социал-демократик ислохот йўналиши тарафдорлари сифатида намоён бўлиб, улар ўз илмий изланишларида жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан синфий табақаланган ижтимоий гуруҳлари имкониятларини рад этган ҳолда, иш берувчилар ва ёлланиб ишловчилар ўртасида икки ёқлама ўзаро келишувларни амалга ошириш эвазига аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий ҳамкорликни вужудга келиши мумкинлигини айтиб ўтганлар. Уларнинг тадқиқотларида ижтимоий ислохотларни амалга ошириш орқали капитализм ва социализмнинг ўзаро мутаносиблигини таъминлаш имкониятлари ўрганилган бўлиб, ушбу илмий изланишлар натижасида ишлаб чиқилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар “Учинчи йўл” назариясида мужассамлашган бўлиб, XXI аср бўсағасида шаклланган “Замонавий ижтимоий давлат” концепциясининг ажралмас қисми ҳисобланади.¹⁶

Э.Бернштейн ва К.Каутскийлар томонидан ишлаб чиқилган “Учинчи йўл” назарияси СССР амалиётида тўлиқ қўлланилиб, 1920-1940 йиллардаги либерал бозор иқтисодиёти ва режали ривожланиш моделларини ўзаро аралаш ҳолда давлат бошқарувида қўллашнинг турли усулларини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш жараёнида асос сифатида хизмат қилганлиги билан характерланади.

XX асрнинг охирига келиб италян олими К. Росселли томонидан: “Алоҳида ишлаб чиқаришдан умумий ишлаб чиқариш шароитига ўтилганлиги сабабли жамоавий ғояларда турли ўзгаришлар бўлмоқда. Масалан, ишлаб чиқариш ва бойликнинг ҳажми ортади, иш ҳажми камаяди, меҳнат қилиш янада осонлашади, инсонлар эркин бўлади ва ниҳоят моддий жиҳатдан барча тенглашиб, турли урушлар ва қонунбузарликлар камайиб, жамиятдаги ижтимоий табақаланиш даражаси кескин пасаяди. Натижада мамлакатларда тинчлик ва ижтимоий адолат ҳукм суради...”¹⁷ деган ғоя илгари сурилади. Бу эса ўз навбатида

¹⁵ Кочеткова Л. Социальное государство: европейская теория и российская практика. // Власть. 2008. № 4. С. 40

¹⁶ Олейникова Е.Г., Родин А.В. Проблемы гармонизации общественных интересов в условиях социально ориентированной экономики: теория и практика // Вестник евразийской академии административных наук. 2012. № 4/21. С. 101-108.

¹⁷ Росселли К. Либеральный социализм. – Рим: Мондо Операно, 1989. С. 129.

аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими тўғрисидаги иқтисодий қарашларда кескин бурилишнинг содир бўлишига олиб келди.

К. Росселли ўз тадқиқотларида Э.Бернштейн ва К.Каутскийлар томонидан ишлаб чиқилган “Учинчи йўл” назариясини такомиллаштирган ҳолда, унга кўшимча ўзгартиришлар киритишга ҳаракат қилди. Унинг фикрича, социал-демократлар фуқароларнинг индивидуал тарздаги ва сиёсий эркинликлари учун доимо курашадилар. Бу эса ўз навбатида “Либерал социализм”га хос бўлган хусусият эканлигини эътироф этиб, ушбу атама вақти келиб жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини ишлаб чиқилиши ва уларни амалга оширилишида илмий ва амалий аҳамият касб этишига ишонган эди.

К. Росселли томонидан ишлаб чиқилган “Либерал социализм” концепциясининг туб моҳияти қуйидагиларда ўз аксини топади: “Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими орқали шахс ва унинг иродавий эркинлигини таъминлаш, инсон ҳақ-ҳуқуқлари тўлиқ кафолатланган ва ҳимояланган жамиятда вужудга келади. Бу эса ўз навбатида жамият ва унинг аъзоларини эркин ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиб беради. Либерализм эса айнан шу эркинликлар асосида ташкил топади. Ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларининг ижтимоий-иқтисодий имиконияти жамиятнинг бошқа ижтимоий гуруҳларига нисбатан бироз чекланганлигини инобатга олган ҳолда давлат томонидан уларнинг танлов имкониятларини кенгайтиришга қаратилган ижтимоий чора-тадбирлар тизими ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши лозим бўлади”²¹⁸.

Немис иқтисодчи олими Х. Ламперт ўз илмий тадқиқотларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига қуйидагича таъриф беради: “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими бу давлат томонидан аҳолининг барча қатламларини ижтимоий хизматлар орқали қўллаб-қувватланишидир. Бунда давлат ижтимоий суғурта (пенсия суғуртаси, ишсизлик суғуртаси, тиббий суғурта, жумладан, ишлаб чиқариш жараёнида шикастланиш ҳолатларидан суғурталаниш ва бошқалар), ижтимоий таъминот (моддий ёки номоддий шаклда ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли талабини рағбатлантириш), бандлик (меҳнат)ни ҳимоялаш тизими (касаба уюшмалари), таълим ва тиббий хизмат, корхоналар миқёсида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари орқали мамлакатда аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишга қаратилган ижтимоий сиёсат чора-тадбирларини амалга ошириб боради”²¹⁹.

Х. Ламперт томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига нисбатан берилган илмий таърифда асосий эътибор ижтимоий хизматлар соҳасига қаратилган бўлиб, бунда ҳукумат томонидан бу турдаги хизматларни аҳолининг барча ижтимоий қатламларига нисбатан кўрсатилиши таъкидлаб ўтилган. Бу эса ўз навбатида давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасига ажратилаётган харажатларини кескин ошириб юбориши эҳтимолини юзага келтиради. Натижада

¹⁸ Сергачев А.В. Основные этапы развития научной мысли о государстве всеобщего благосостояния (вторая половина XX века). Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. № 3. 2013. С. 41-45

¹⁹ Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь, - М., 1994 г., с. 150-152.

давлатнинг иқтисодиётга аралашувини чеклашда қатор муаммолар вужудга келиши мумкин бўлади.

Америкалик иқтисодчи олимлар С.Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмалензи аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини қуйидагича ифодалядилар: “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими – бу вэлфер дастурлари тизими бўлиб, муҳтож аҳолининг камбағаллик даражасига кўра таъминланадиган нафақалардан иборат”²⁰. АҚШдаги ижтимоий ҳимоя тизимига – муҳтож аҳоли гуруҳларига давлат томонидан уй-жой берилиши, озик-овқат маҳсулотларига талонлар, ижтимоий нафақалар, Медикейд ва бошқа дастурлар киради.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ташкилий-институционал жиҳатларини тадқиқ этган Е.А. Морозова²¹ тадқиқотларида ижтимоий ҳимоя атамасининг тор ва кенг маънодаги таърифи ўртасидаги кескин фарқланиш оқибатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига нисбатан ягона ёндашувнинг ҳозирга қадар шаклланмаганлиги илмий асослаб берилган. Чунки тор ва кенг маънода аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига берилган таърифлар унинг қамров даражасини кескин ошириб ёки тушириб юбориши мумкинлиги эътироф этилган. Бу эса ўз навбатида фуқаролик ҳуқуқлари ўртасида айрим қарама-қаршиликларни келтириб чиқариши ва ижтимоий адолатнинг ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг мураккаб масала эканлигидан далолат беради.

Жаҳонда 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан кейинги даврда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини тадқиқ этиш иқтисодий адабиётда аҳоли турмуш фаровонлигини таъминлаш ва ижтимоий сиёсатнинг самарадорлигини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириш каби йўналишларда жадаллашди. Жумладан, К.К.Доев томонидан амалга оширилган тадқиқотларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг қамров даражасини ошириш зарурлиги асосланган. Бунда давлатнинг ҳар бир фуқаро олдидаги ижтимоий кафолатини инобатга олган ҳолда у ёки бу турдаги ижтимоий гуруҳ вакилига нисбатан ижтимоий ҳимоя тизими хизматларини кўрсатиш услубиётини асослашга ҳаракат қилинган. Олим томонидан амалга оширилган тадқиқотда асосий эътибор ишсизлар, ногиронлар ва пенсионерларни ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларига қаратилган²².

В.Н.Бобков, Ф.С.Джандосова, Я.Ю.Бучковалар томонидан амалга оширилган тадқиқотларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини амал қилишида бозор иқтисодиёти муносабатлари таркибий компонентлари улушини кўпайтириш зарурлиги таъкидланган. Бунинг сабаби, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида мамлакатларда вужудга келган ишсизлик, ижтимоий-иқтисодий танглик ҳолати бевосита давлатнинг ижтимоий таъминот харажатларини ортиб кетишига олиб келганлиги билан характерланади. Юқоридагиларни инобатга олган ҳолатда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш

²⁰ Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика -М.: Дело ЛТД, 1995.-829 с.

²¹ Морозова Е.А. Социальная защита – анализ современных трактовок / Социальная политика и социология. № 1, 2014. – 23 с.

²² Доев К.К. Система социальной защиты населения и методы ее совершенствования // автореферат дис., Владикавказ – 2011. 27 с.

тизимининг манзиллигини оширишда иш берувчи, ёлланиб ишловчи ва давлат ўртасидаги ижтимоий шартнома асосида бозор иқтисодиёти механизми таркибий компонентларини жорий этилиши лозимлиги ғояси илгари сурилди.

Шу билан бир қаторда ижтимоий шартнома тузиш асосида меҳнат лаёқатига эга бўлган фуқаро ўзи ва оила аъзоларини ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик ҳолатидан суғурталаган ҳолда, шартномада кўрсатилган суғурта бадалларини тўлаб бориши назарда тутилади. Солиқ шаклида олинадиган суғурта бадаллари маҳаллий ҳокимият бюджетида жамланади, ҳамда вилоят миқёсида ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик чегарасини ўрнатиш талаб этилади.²³ Бу эса ўз навбатида давлатнинг ижтимоий кафолатини янада мустаҳкамлаш учун замин яратади.

О. Козлова ва бошқалар ўз тадқиқотларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизминини комплекс тадқиқ этиш жараёнида 14 та таркибий компонентдан фойдаланадилар:

- фуқаролик жамиятининг ривожланиши;
- мамлакатнинг демографик салоҳияти;
- аҳоли саломатлиги;
- таълим сифати ва қамрови;
- жамиятдаги ижтимоий муҳит ва унинг қулайлик даражаси;
- аҳолининг маданий хизматлардан фойдаланиш даражаси;
- аҳоли турмуш фаровонлиги;
- аҳолининг уй-жой билан таъминланганлиги ва уй-жой, коммунал хизматларнинг кўрсатилиш даражаси;
- аҳолига кўрсатиладиган транспорт хизматлари сифати ва йўл ҳаракати хавфсизлиги;
- товар ва хизматлар бозорининг ривожланиш даражаси;
- қулай экологик шароитнинг мавжудлиги;
- аҳолининг ҳаётий хавфсизлиги даражаси;
- мамлакатнинг иқтисодий салоҳияти.²⁴

Юқоридаги компонентларни инобатга олган ҳолда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини таҳлил қилиш натижасида амалга оширилаётган ижтимоий дастурларнинг самарадорлигини баҳолаш ва манзиллигини ошириш имконияти вужудга келади.

В. Холов ўз изланишларида “Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти аҳоли турмуш фаровонлигини оширишда асосий омил бўлган аҳоли даромадларининг барқарор ўсишини таъминлаш ва аҳолининг нисбатан кам таъминланган қатламини ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишни назарда тутди”²⁵ деган фикрни илгари суради. Олим аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш амалиётини тадқиқ этиш жараёнида фақатгина пенсия таъминоти тизимида эътиборни

²³ Бобков В.Н., Джандосова Ф.С., Бучкова Я.Ю. Эффективность государственной социальной помощи на основании социального контракта. // Уровень жизни населения регионов России. 2015. № 3 (197), с. 75-108

²⁴ Козлова О., Гладкова Т., Макарова М., Тухтарова Е. Социальная политика и качество жизни населения: вопросы оценки // Экономист № 8, 2015 г. с. 80-87

²⁵ Холов В. Ўзбекистонда аҳоли ижтимоий муҳофазасини самарали ташкил этиш масалалари // Бозор, пул ва кредит. 2014. № 12 – б. 48

қаратганлиги унинг тадқиқотлари натижаларидаги биртомонламалик, ноаниқлик ҳолатини юзага келтирган.

А.В. Вахабов фикрича, бозор иқтисодиётига ўтиш даврида иқтисодий ислохотларни чуқурлашиб бориши натижасида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш борасидаги давлат тузилмаларининг роли камайиб, ушбу вазифалар босқичма-босқич нодавлат, жамоат ташкилотлари, ҳайрия жамғармалари, бюджетдан ташқари мақсадли ижтимоий фондлар зиммасига ўтказиб борилади.²⁶ Ушбу ҳолат бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг манзиллилиги даражаси ортиб боришидан далолат беради.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини оширишда мамлакатдаги камбағаллик даражаси ва уни аниқлаш услубиётини ишлаб чиқиш зарурияти туғилади. Ўзбекистонлик иқтисодчи Р.Ф. Джуманова ўз илмий изланишларида мамлакатда камбағаллик даражасини аниқлаш бўйича қуйидаги фикрларни билдирб ўтади: “камбағаллик даражасини белгилашда ҳар бир мамлакат ўзига хос мақсадларни кўзда тутаяди, миллий иқтисодиётнинг ривожланганлик даражасидан келиб чиқиб, яшаш минимумини аниқлайди, ночор қатламларни ҳимоялаш, камбағаллик меъёрлари белгиланиши асосида ҳисобга олинади. Камбағаллик даражасига иқтисодиётнинг таркибий тузилиши ва ишлаб чиқариш соҳалари ривожланиши ҳам кучли таъсир этиши, камбағалликни келтириб чиқарувчи омиллар эканлиги аниқланди. Жаҳон амалиёти кўрсатишича, иқтисодий ривожланган мамлакатлар ижтимоий кескинликни бартараф этиш учун аҳолининг ўрта ва камбағал қатламлари ўртасидаги чуқур табақаланишига йўл қўймасликка интилсалар, ривожланаётган мамлакатларда эса камбағалликнинг аниқланиши аҳолининг минимал турмуш даражасини таъминлаб туриш сиёсати билан боғланган”²⁷.

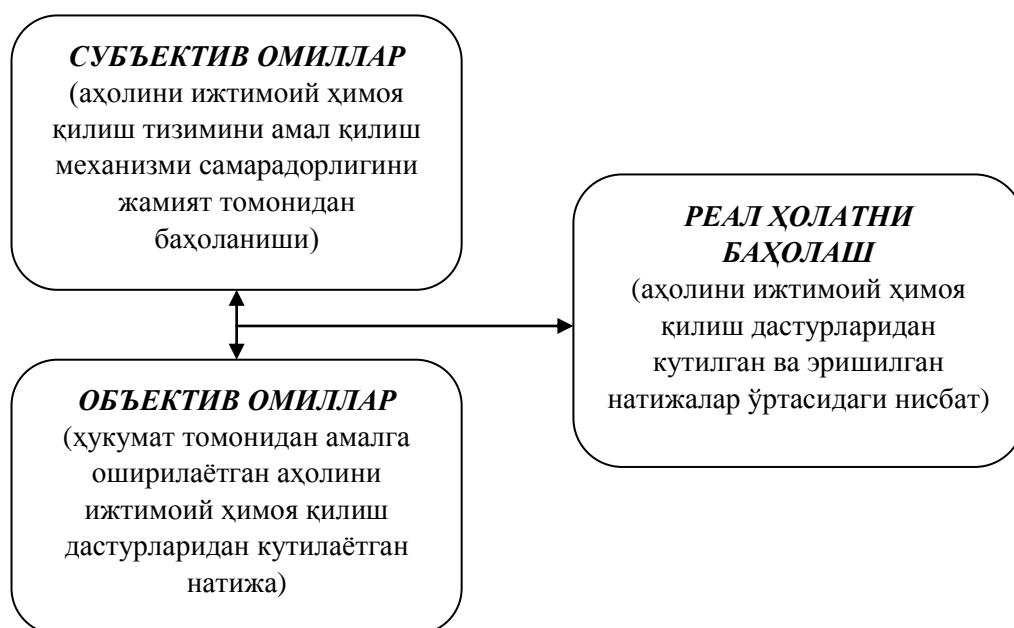
Амалга оширилган тадқиқотлар таҳлили кўрсатишича, аксарият иқтисодчи олимлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини ўрганиш жараёнида субъектив ёки объектив жиҳатдан ёндашувларни амалга оширганлиги сабабли, ушбу иқтисодий категорияга нисбатан унинг туб моҳиятини очиб бера оладиган ягона таъриф ҳали ҳануз шаклланмаганлигини кузатишимиз мумкин. Ушбу масалани ҳал этиш учун комплекс ёндашувга асосланган тадқиқотлар сонини кўпайтириш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки субъектив ёндашув асосида амалга оширилган илмий тадқиқотларда олимлар аҳолининг бирламчи истеъмолини қондирилиши даражасини баҳолашга катта эътибор қаратганлар. Бу эса ўз навбатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий таъминот ва ижтимоий суғурта хизматларидан фойдаланилиши ҳолати, пенсия ва ижтимоий нафақаларнинг аҳоли истеъмолини қондириш даражаси билан боғлиқ масалаларга устуворликни қаратилишига тўртки бўлади. Бинобарин бозор иқтисодиёти шароитида аҳоли бандлигини рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар, таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларининг кўрсатилиши ҳам ижтимоий ҳимоя тизимининг таркибий компонентларидан ҳисобланади.

²⁶ Вахабов А.В. Бозор муносабатлари тизимидаги ижтимоий фондлар. – Т.: Шарқ, 2003 – 6-7 б.

²⁷ Джуманова Р.Ф. Аҳоли турмуш даражаси: кўрсаткичлари ва уни ошириш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Т.: 2008, 27 бет.

Объектив ёндашувга асосланган тадқиқотлар эса жамият аъзоларининг моддий турмуш фаровонлиги, ижтимоий хизматларнинг қамров даражаси, ижтимоий инфратузилманинг ривожланганлик даражасини жамият аъзолари томонидан эмас, балки бошқа инсонлар томонидан берилган баҳоларга таянган ҳолда амалга оширилади. Бунда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига реал баҳо бериш имконияти йўқотилиб, тадқиқот натижасида олинган илмий хулоса ва амалий таклифларнинг аҳамияти пасаяди.

Юқорида келтирилган маълумотларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, субъектив ёндашувга асосланган тадқиқотларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизмини ички омиллар ҳисобидан баҳолаш имконияти мавжуд бўлса, объектив ёндашув ташқи омиллар таъсирини тўлиқ баҳолаш имконини беради. Комплекс тадқиқотларни амалга ошириш жараёнида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига ягона иқтисодий қарашни шакллантириш имконияти яратилади. Шунини таъкидлаш керакки, иқтисодий адабиётда ҳозирга қадар амалга оширилган тадқиқотларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига таъсир кўрсатувчи ички ёки ташқи омилларни тўлиқ баҳолашга ҳаракат қилинган бўлсада, амалда улардан комбинациялашган ҳолда қўлланилмаган.

1.1-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини амал қилиш механизмини комплекс тадқиқ этиш усули²⁸

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини комплекс баҳолаш ва ушбу иқтисодий категорияга нисбатан ягона таърифни ишлаб чиқиш мақсадида 1.1-расмда келтирилган йўналишда тадқиқотларимизни давом эттириш мақсадга мувофиқ. Ушбу йўналишдаги тадқиқотларни амалга ошириш натижасида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг мақсади ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда унинг самарадорлигини баҳолаш билан бир қаторда объектив ва субъектив

²⁸ Муаллиф томонидан тузилган

омиллар таъсирини комбинациялашган ҳолда тахлил этиб, унга ягона илмий асосланган таърифни шакллантириш имконияти вужудга келади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиёти кўрсатишича, бугунги кунда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш давлат дастурлари фаол ва нофаол шаклда амалга оширилади. Фаол шаклдаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш давлат дастурлари бевосита ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини бандлигини рағбатлантириш эвазига уларнинг даромадларини шакллантиришга шарт-шароитлар яратиб беришга йўналтирилган ҳисобланади. Нофаол аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари эса ижтимоий таъминот хизматлари эвазига ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларига моддий ёрдам беришни назарда тутади. Бунинг оқибатида жамиятдаги ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари ўртасида боқимандалик руҳияти шаклланади.

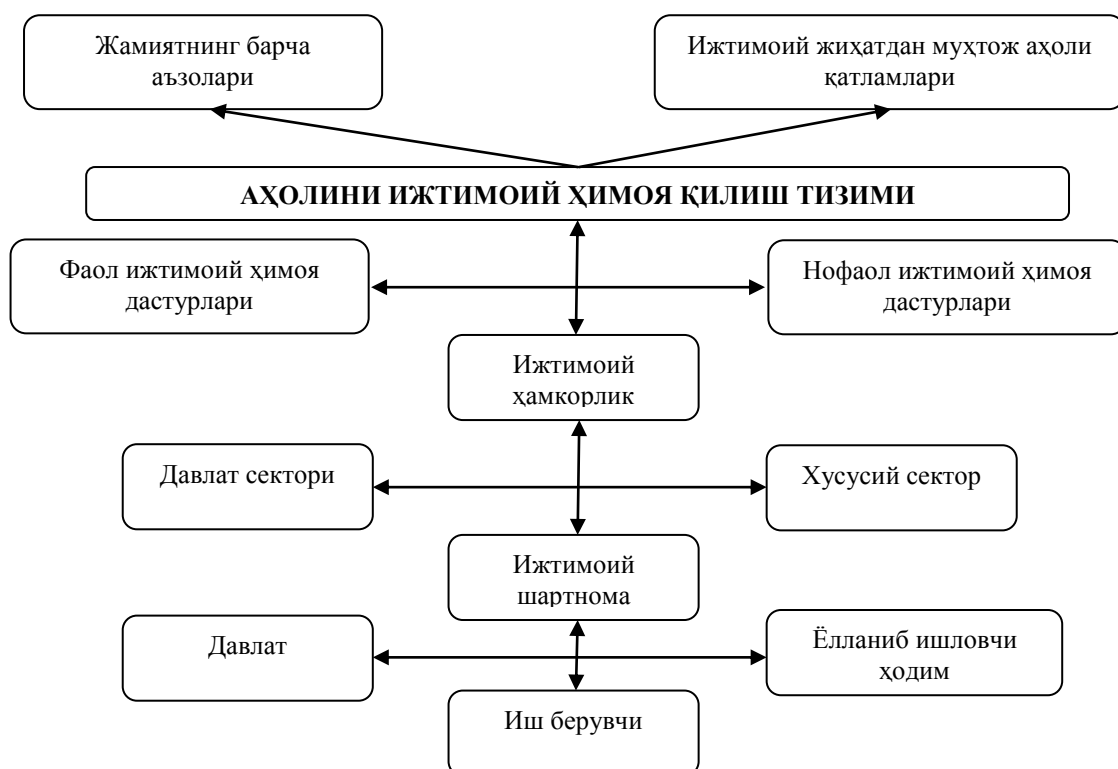
Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолининг айрим ижтимоий гуруҳлари ўртасида шакланган боқимандалик кайфиятини чеклаш, жумладан, давлат маблағларидан манзилли ва самарали фойдаланишни ташкил этиш муҳимдир. Давлат бюджетининг молиявий ресурслари чекланганлигини инобатга олган ҳолда айтиш мумкинки, аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатишнинг фаол дастурлари самарадорлигини ошириш ва ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтиришга қаратилган чора-тадбирларни узлуксиз тарзда ишлаб чиқиш ҳозирги замон талаби ҳисобланади.

Амалга ошираётган тадқиқотларимиз самарадорлигини ошириш учун ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари иқтисодий категориясига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ. Ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари ҳаёт кечириши даромад нуқтаи назаридан кундалик ҳаёт кечиришнинг энг кам бюджетидан ортиқ моддий ресурсларга эга бўлишади, бироқ уларнинг даромадлари энг кам истеъмол бюджетига етмаслиги ҳолатини ифодалайди. Юқоридагиларни эътиборга олган ҳолатда, давлатнинг фаол ва нофаол ижтимоий ҳимоя дастурлари ўртасидаги нисбатда маълум мутаносибликни қўллаган ҳолатда амалга ошириб боради.

Назарий жиҳатдан баҳоланганда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол давлат дастурларининг мунтазам равишда амалга оширилиши мамлакатда аҳоли бандлигини ортиши ва пул айланмаси тезлигининг ошиши эвазига пировард натижада аҳоли турмуш фаровонлигини кўрсаткичининг мунтазам ортиб боришига замин яратиб беради. Амалиётда эса айрим тоифадаги ёлланиб ишловчиларнинг, бошқа ишчилар гуруҳига нисбатан кам иш ҳақи олиши, оила қарамоғида кам даромадли ёки умуман даромад олмайдиган аъзоларнинг мавжудлиги кам таъминланганликни келтириб чиқаради. Ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари барча мамлакатларда мавжуд бўлган долзарб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий муаммо ҳисобланади.

Шундай қилиб, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда ҳукумат томонидан давлатнинг ижтимоий кафолати остида фаол ёки нофаол шаклдаги ижтимоий ҳимоя дастурларининг давлат ва хусусий сектор ўртасида ижтимоий ҳамкорлик асосида тузилган уч ёқлама (давлат, иш берувчи ва ёлланиб ишловчи ҳодим) ижтимоий шартномаларга таянган, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларининг

истеъмол талабини рағбатлантирувчи ва жамият ҳаётида ижтимоий адолатни таъминловчи тузилма ҳисобланади (1.2-расмга қаранг).²⁹

1.2-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизми³⁰

Аҳолини ижтимоий ҳимоялашда давлатнинг ижтимоий йўналишга эгаллиги иқтисодий рағбатлантириш дастаклари ҳисобланган субсидия, солиқ имтиёзлари берилиши, кредитлаш амалиётини енгиллаштириш, ижтимоий таъминотдаги имтиёзларни жорий этиш, давлат инвестициялари ва ижтимоий шартнома усуллари орқали намоён бўлади³¹.

Амалиётда давлат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш жараёнида ижтимоий инфратузилма объектлари хизматларидан кенг фойдаланган ҳолда жамият таркибида ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари улушини қисқартириш ва ўрта қатламни ёки бойликни рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар солиқ сиёсати орқали амалга оширилган ҳолда, ҳукумат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш жараёнида қайта тақсимот, консолидациялашган бюджет тамойилларига таянади. Жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини манзиллилигини кучайтиришга устуворлик беришдан мақсад аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш жараёнида бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш ва фаол давлат дастурларини амалга ошириш асосида аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик даражасини камайтириш ҳисобланади.

²⁹ Тадқиқот натижасида муаллиф томонидан берилган таъриф

³⁰ Муаллиф томонидан тузилган

³¹ Бобков В.Н., Джандосова Ф.С., Бучкова Я.Ю. Эффективность государственной социальной помощи на основании социального контракта. // Уровень жизни населения регионов России. 2015. № 3 (197), с. 75-108

1.2-§. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш тамойиллари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг таркибини таҳлил қилишдан аввал унинг таърифларига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ. Иқтисодий адабиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига қуйидагича таъриф берилади: “Ижтимоий ҳимоя тизими – бу, аҳолининг ҳаётий муҳим манфаатлари соҳаси бўлиб, унинг сифат ва миқдор кўрсаткичлари давлат ва жамиятнинг иқтисодий, ҳуқуқий ва маданий ривожланиш даражасидан дарак беради”³².

Иқтисодий адабиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тушунчаси моҳиятини очиб беришда икки томонлама маънони ифодаловчи фикрларни учратишимиз мумкин. Ушбу фикрларни кенгроқ талқин қиладиган бўлсак, ҳар бир меҳнатга лаёқатли фуқаро ўз ҳаёти ҳақида ўзи қайғуриши, муносиб яшаш учун мустақил меҳнат қилиши керак. Ҳар бир фуқаро, аввало даромад келтирадиган ижтимоий фаолият билан шуғулланишга интилиши, тирикчилик қилиши учун зарур бўлган мутахассисликларни эгаллаши, ўз устида тинмай ишлаши ҳамда унга берилган имкониятлардан фойдаланиб, ўз фаолиятини мунтазам такомиллаштириб бориши зарур.

“Ижтимоий ҳимоя” тушунчасини тор маънода талқин этиладиган бўлса, асосан объектив ва субъектив шароитлари туфайли моддий жиҳатдан қийин аҳволда қолган, ўз кучи билан ушбу қийинчиликлардан ўзини ва оиласини ҳимоя қила олмайдиган аҳолининг ижтимоий қатламларини давлат томонидан ҳимоя қилиш тушунилади. Агар бошқача қилиб айтганда, “Ижтимоий ҳимоялаш” муайян (мураккаб, хавфли) вазиятларда аҳоли даромадлари даражаси кескин пасайишини олдини олиш, айрим ижтимоий гуруҳларга ёрдам кўрсатиши бўйича давлат ва ижтимоий гуруҳларнинг сайи–ҳаракатлари йиғиндисини ифодалаб, давлат томонидан амалга ошириладиган чора-тадбирлар мажмуаси тушунилади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш ҳолатини баҳолаш учун аввало унинг таркиби, тузилиши ва тамойилларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Юқорида кўриб ўтганимиздек, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими қадимги давлатчилик давридан бошлаб амал қилиб келмоқда ва ҳозирда унинг таркиби бир мунча такомиллашган ҳисобланади. К.К. Доев ўз тадқиқотларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг объекти қуйидаги аҳоли ижтимоий гуруҳларини ўз ичига олади деб таъкидлайди:³³

- иккинчи жаҳон уруши қатнашчилари;
- меҳнат фахрийлари;
- пенсионерлар;
- кўп болали ва ижтимоий жиҳатдан кам таъминланган оилалар;
- ишсизлар;
- ногиронлар;
- ёлланма ишчилар ва бошқалар

³² Иқтисодиётга оид атама тушунчаларнинг изоҳли луғати. Абулқосимов Ҳ.П., Абулқосимов М.Ҳ. – Т.: «ABU MATBUOT-KONSALT», 2017. б. 186

³³ Доев К.К. Система социальной защиты населения и методы ее совершенствования. // автореферат дис., Владикавказ – 2011. с. 11-12

Олим давлат, касаба уюшмалари, тадбиркорлик субъектлари, “Кўрлар” ва “Карлар” жамиятларининг аъзолари, меҳрибонлик ва қариялар уйлари, бюджетдан ташқари мақсадли ижтимоий фондлар, ижтимоий суғурта ташкилотлари ва хайрия жамғармаларига аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг субъекти сифатида қарайди.³⁴

Юқорида келтирилган маълумотларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида фаолият олиб бораётган ҳар қандай ташкилот ёки муассаса аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг субъекти бўлса, аҳолининг айрим ижтимоий жиҳатдан муҳтож гуруҳлари унинг объекти ҳисобланади.

Иқтисодий адабиётда ижтимоий соҳа объектлари сифатида эътироф этиладиган тармоқлар мажмуини К. Доев аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг субъектлари сифатида қараган. Чунки, Ижтимоий соҳа объектлари – аҳолининг муносиб турмуш шароити ва фаровонлигини таъминлашга хизмат қилувчи соҳа ва тармоқлар мажмуи бўлиб, улар таркибига уй-жой фондлари, соғлиқни сақлаш, маориф, спорт, маданият, санъат муассасалари ва бошқаларни киритиш мумкин³⁵.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг таркиби ва тамойилларини тадқиқ этишга қаратилган илмий қарашларни умумлаштирган ҳолда қуйидаги хулосалар олинди. Биринчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими давлат ижтимоий сиёсатининг асосини ташкил этади. Давлат ижтимоий сиёсати бозор иқтисодиётининг салбий оқибатлари натижасида жамият ҳаётида вужудга келган ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш ва уларни олдини олишга йўналтирилган бўлиб, аҳолининг барча қатламларини қамраб олиш талаб этилади.

Иккинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими амал қилиш механизмига кўра, меҳнат лаёқатига эга бўлган ёлланиб ишловчилар ижтимоий гуруҳининг турмуш шароитларини яхшилаш, самарали бандликни таъминлаш, ижтимоий қонунчилик асосида уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш жараёнида ижтимоий суғурта хизматларидан кенг фойдаланишни назарда тутди.

Учинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими жамиятнинг ижтимоий жиҳатдан муҳтож, меҳнат лаёқатига эга бўлмаган (ёки қисман меҳнат лаёқатини йўқотган) аҳоли қатламларини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қўллаб қувватлаш орқали уларни жамият томонидан эътироф этилган ўрта даражадаги турмуш фаровонлиги шароитида яшашлари учун шарт-шароитлар яратишни назарда тутди. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ушбу шакли иқтисодий адабиётда мақсадга йўналтирилган ижтимоий ҳимоя ёки манзилли аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни англатади.

Тўртинчидан, бозор иқтисодиёти шароитида аҳоли даромаларининг шаклланиши жараёнида жамият аъзолари ўртасида “ютганлар” ва “ютказганлар” мавжуд бўлиши табиий. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими орқали ресурслар тақсимоотида ана шу ютказганларга ютганлар томонидан даромадлар тақсимланади. Бу эса ўз навбатида аҳолини манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш ҳам

³⁴ Ўша манба. с. 12

³⁵ Иқтисодиётга оид атама тушунчаларнинг изоҳли луғати. Абулқосимов Х.П., Абулқосимов М.Х. – Т.: «ABU MATBUOT-KONSALT», 2017. б. 189

ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларининг турмуш шароитларини юқори даражада яхшилаш олимаслигини кўрсатади.

Бешинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими орқали давлат жамият турмуш фаровонлиги даражаси, ижтимоий табақаланиш жараёнлари ва ижтимоий гуруҳлар фаолиятини бошқариш имкониятига эга бўлади.

Олтинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркиби мураккаб тузилишдаги алоқадорликни мужассамлаштирган ҳолда, давлат томонидан амалга ошириладиган ижтимоий ҳимоя дастурлари аҳолининг ҳатти-харакатида ўз аксини топади.

Еттинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириш шароитида аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож, кам таъминланган ижтимоий гуруҳларига ижтимоий нафақаларнинг тайинланиши ва тўланиши натижасида уларнинг даромадларини сақлаб қолишга эришилмоқда. Бу эса ўз навбатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг нофаол шаклини намоён қилмоқда. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш жараёнидаги мураккаб макроиқтисодий ҳолат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ролининг ўзгаришини тақозо этади. Бунинг учун биринчи навбатда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини иқтисодий механизмини такомиллаштириш, уни ялпи ички маҳсулотни пасайтирадиган омилдан мувозанатлаштирувчи, барқарор иқтисодий ўсишини таъминловчи омилга айлантириши лозим.

Иқтисодий адабиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг мақсад ва вазифаларини амалга ошириш шароитида давлат томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг қуйидаги вазифаларини бажарилиши талаб этилади:³⁶

- гуманизм ва ижтимоий адолат;
- тизимлилиқ;
- комплекслилиқ;
- мослашувчанлик;
- кўпсубъектлилиқ;
- манзиллилиқ;
- ишончлилиқ;
- табақалашганлик.

Халқаро иқтисодий ташкилотлар экспертлари томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизмини такомиллаштириш борасидаги изланишлари натижалари кўрсатишича, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан кейинги даврда ва коронавирус пандемияси шароитида аксарият мамлакатлар инновацион аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини шакллантиришга ҳаракат қилмоқдалар. Бунда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг юқорида келтирилган функциялари инновацион аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ижтимоий-реабилитацион ва сиёсий функцияларининг таркибий компоненти сифатида эътироф этилади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини таркибий жиҳатдан тадқиқ этишдан аввал, уни ташкил этилиши хусусиятларини аниқлаш мақсадга мувофиқ

³⁶ Beattie, R.; McGillivray, W. 1995. "A risky strategy: reflections on the World Bank report Averting the old age crisis", in International Social Security Review, Vol. 48, No. 3–4, pp. 5–23.

(1-илова). Бунда мамлакатда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини шакллантириш жараёнини моделлаштириб ўтамиз. Биринчи галда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини ташкил этишнинг мақсад ва вазифаларини белгилаб олиш лозим бўлади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг мақсади ва вазифалари мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Ҳар бир мамлакат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини шакллантириш эвазига жамиятда ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик даражасини камайтиришга ҳаракат қилади. Бу эса ўз навбатида бозор муносабатлари шаклланаётган ва ривожланаётган мамлакатлар учун хос хусусият ҳисобланади. Ривожланган мамлакатлар амалиётини таҳлил қиладиган бўлсак, уларда кенгқамровли аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими амал қилади. Таҳлиллар кўрсатишича, ривожланаётган ва ривожланган мамлакатларнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимларида ўзаро фарқли жиҳатлар бўлса, улар биринчи навбатда ижтимоий жиҳатдан муҳтожликни қисқартиришга катта эътибор қаратишлари лозим.

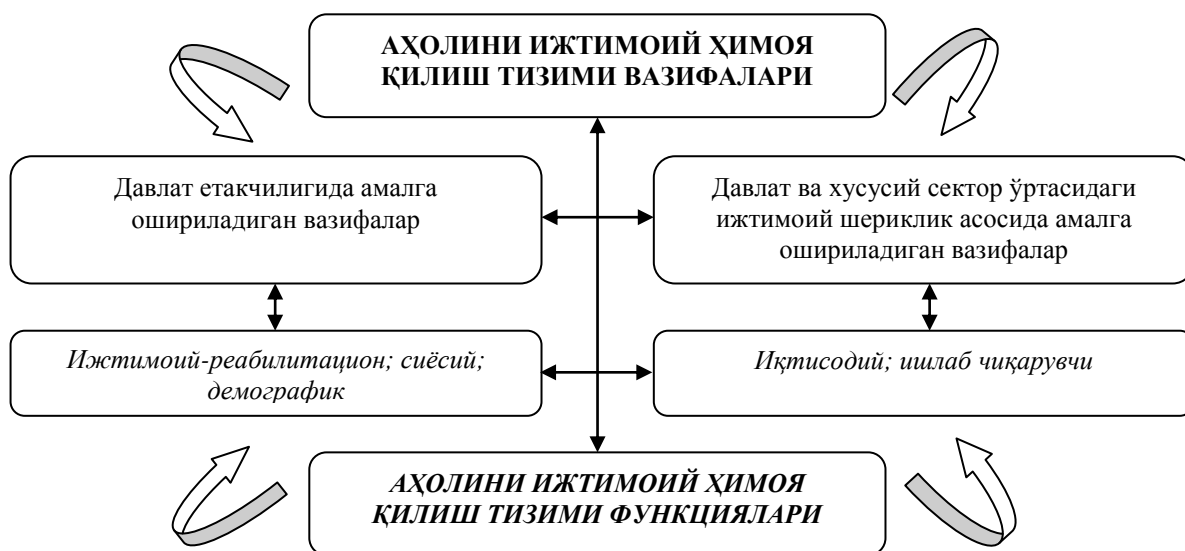
Таҳлиллар кўрсатишича, ушбу тизим жамиятнинг ижтимоий ривожланишини бошқариш, ижтимоий соҳани такомиллаштириш, мамлакат фуқаролари ва жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳларининг, жумладан, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари эҳтиёжларини қондириш, уларни қўллаб-қувватлашни ўзида мужассамлаштирган муносабатлар тизими ҳисобланади.

Юқорида келтирилган мақсаддан келиб чиққан ҳолда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг вазифалари қуйидагиларда ўз ифодасини топади:³⁷

- ижтимоий жиҳатдан муҳтожликни қисқартириш;
- демографик жараёнларни бошқариш (туғилиш, ўлиш, миграция, умр давомийлиги, аҳолининг табиий ўсиши ва бошқалар);
- мамлакатда аҳолининг ижтимоий турмуш даражаси стандартларини таъминлаш ва ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш;
- жамиятда ижтимоий жиҳатдан табақаланишни қисқартириш, ўрта қатламни рағбатлантириш, аҳолини қашшоқланишига йўл қўймаслик ва аҳолига муносиб турмуш даражасини таъминлаш;
- ишсизлик даражасини қисқартириш ва бандликни рағбатлантириш;
- таълим тизими ва кадрлар тайёрлаш жараёнларини ривожлантириш ва такомиллаштириш;
- муниципал аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини ривожлантиришда маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятини кенгайтириш ва бошқалар.

Фикримизча, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими вазифаларини қуйидагича гуруҳлаш мумкин (1.3-расмга қаранг).

³⁷ Abu Alghaib, O. Forthcoming. Building social protection floors for persons with disabilities: Lessons learned from non-contributory programmes in Argentina, Ethiopia, Ghana, Indonesia, the Kyrgyz Republic and South Africa, ILO discussion paper (Geneva, ILO). 2016. pp. 12-13 Available at: www.ilo.org

1.3-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг вазифалари ва функцияларининг гуруҳланиши³⁸

Биринчи йўналишдаги вазифаларни бажарилишида давлатнинг ўрни катта бўлиб, бунда ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган аҳоли қатламлари, жумладан, камбағаллар, пенсионерлар, ёлғиз қариялар, боқувчисини йўқотганлар, ногиронлар, оғир ва инсон ҳаёти учун хавфли бўлган касалликка чалинган беморлар, кўп болали оилалар каби аҳолининг ижтимоий гуруҳларини муносиб турмуш шароитларини яратилишининг давлат томонидан кафолатланиши назарда тутилади. Ушбу йўналишдаги вазифаларни амалга ошириш жараёнида давлат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ижтимоий-реабилитацион, сиёсий ва демографик функцияларини ўзида мужассамлаштиради ва давлат томонидан кафолатланади.

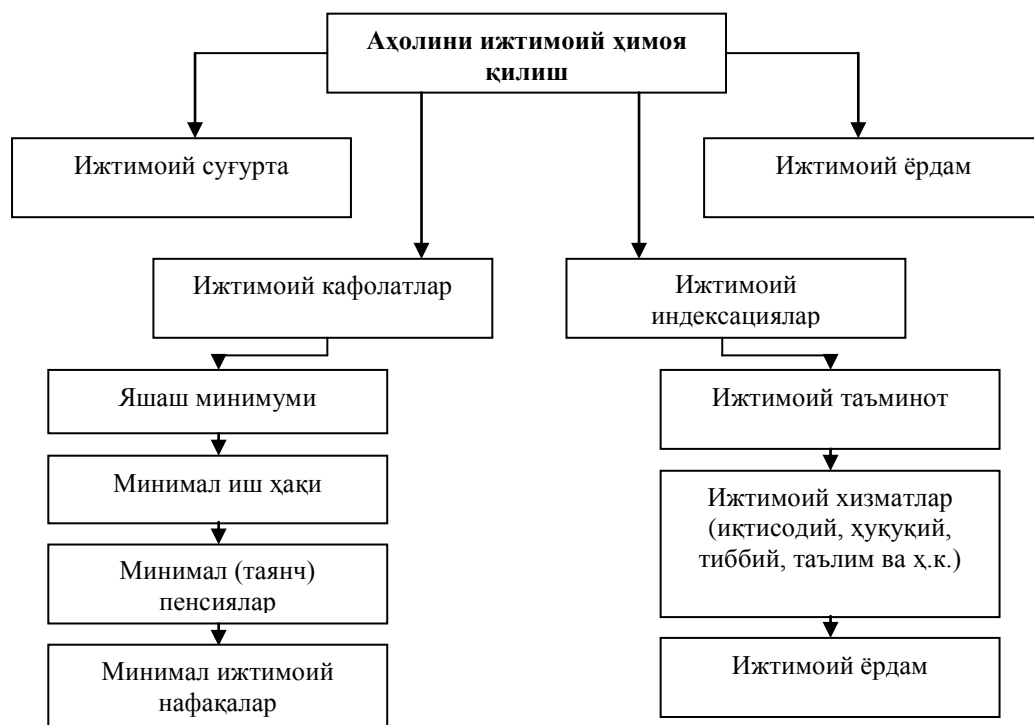
Иккинчи йўналишдаги вазифаларни амалга ошириш жараёнида давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ижтимоий шерикликка эътибор қаратилади ва аҳоли бандлигини рағбатлантириш, уларга қулай меҳнат шароитларини яратиш, аҳоли даромадларини шакллантиришга устуворлик берилади ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий ва ишлаб чиқарувчи функциялари намоён бўлади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими мамлакат аҳолисини турли йўналиш ва даражадаги ижтимоий рисклардан ҳимоя қилиши ва уларни муносиб турмуш фаровонлигини таъминлаши лозим (2-илова). Ушбу мақсадга эришишда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг субстанцияси сифатида ижтимоий соҳа намоён бўлади. Россиялик олим В.Н. Ковалев фикрича, “Ижтимоий соҳа жамиятнинг ижтимоий таркибидан келиб чиққан ҳолда аҳолини такрор ишлаб чиқариш ва мамлакат аҳолисининг турмуш фаровонлигини барқарор ўсиб боришини таъминлаш учун хизмат қилувчи соҳа ҳисобланади. Жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳлари эса ўз навбатида ижтимоий соҳа хизматларидан фойдаланган ҳолда ўзларининг ижтимоий турмуш шароитларини яхшилаш ва муносиб ҳаёт кечириш учун курашадилар³⁹”.

³⁸ Муаллиф томонидан тузилган.

³⁹ Ковалев В.Н. Социология управления социальной сферой: учеб. пособие. М.: Академический Проект. 2013. с. 14

В.Р. Полозов “Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш жараёнида жамият аъзолари, жумладан, меҳнатда банд бўлган аҳоли гуруҳларининг меҳнат қилиш ва уларнинг турмуш кечириш шарт-шароитларида кескин ўзгаришларнинг юзага келиши айрим ижтимоий муаммоларни вужудга келтиради. Ушбу муаммоларни ҳал этиш ва бозор иқтисодиётининг салбий оқибатлари таъсирини юмшатиш ижтимоий соҳа хизматлари орқали амалга оширилиши лозим”⁴⁰ деган фикрни илгари суради.

1.4-расм. Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий хизматлардан фойдаланиш тамойиллари⁴¹

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий соҳа хизматларидан кенг фойдаланиш қуйидаги муносабатлар тизimini такомиллашувига бевосита таъсир қилади.⁴²

– мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, жамият таркибининг, жумладан, турли ижтимоий гуруҳлардан тортиб то индивидуал даражадаги инсоннинг ривожланиши ва камол топиши учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

– жамият аъзоларининг, жумладан, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари ижтимоий мавқеи, қизиқишлари, ижтимоий нормалар ва уларни ташкил этувчи элементларни такомиллаштириш;

– мамлакат аҳолисининг муносиб турмуш кечириши учун хизмат қиладиган кенг қамровли ижтимоий инфратузилмани шакллантириш;

– ижтимоий институтлар бошқаруви амалиётини ривожлантириш;

⁴⁰ Полозов В.Р. Социальное развитие: тенденции современного российского общества. СПб., 2014. с. 143-144

⁴¹ Муаллиф томонидан тузилган

⁴² Mearkle, R.; Mactaggart, I.; Walsham, M.; Kuper, H.; Blanchet, K. 2017. “Disability and social protection programmes in low- and middle-income countries: A systematic review”, in Oxford Development Studies, Vol. 45, No. 3, pp. 223–239. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13600818.2016.1142960>.

– мамлакат аҳолисининг турмуш фаровонлиги даражасини ошириш ва сифатини яхшилаш.

Тадқиқотлар жараёнида бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш муносабатларини ижтимоий хизматлардан фойдаланган ҳолда ташкил этиш ижтимоий суғурта, ижтимоий кафолатлар (яшаш минимуми, минимал иш ҳақи, минимал пенсия ва ижтимоий нафақалар), ижтимоий индексация (ижтимоий таъминот (даврий аҳамият касб этади)) ва ижтимоий ёрдам тамойилларига асосланади деган хулосага келинди. Бозор муносабатлари ривожлана борган сари фуқаролар ўзларини турли ижтимоий рисклардан ижтимоий суғурта хизматларидан фойдаланган ҳолда суғурталайдилар. Давлат аҳолининг барча қатламлари учун минимал ижтимоий кафолатларни белгилайди ва ижтимоий индексациялашни амалга ошириш орқали аҳоли даромадлари даражасидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий хизматлар (таълим, тиббий, ҳуқуқий ва ҳ.к.) кўрсатиш тартибини ўрнатади. Ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларига имтиёзли ижтимоий хизматлар кўрсатиш асосида уларни ижтимоий қўллаб-қувватлайди ва ўз турмуш фаровонликларини оширишлари учун шарт-шароитлар яратиб беради (1.4-расмга қаранг).

1.1-жадвал.

Ижтимоий ҳимоя тизимининг элементлари⁴³

Элемент	Вазифа	Дастурлар
Ижтимоий суғурта	Суғурта ҳолати юзага келган вақтда даромадларнинг истеъмол даражасидан пасайиб кетишидан ҳимоялаш мақсадида даромадларни қайта тақсимлаш	Ишлаб чиқаришда бахтсиз ходисалар, касалликлар, иш жойини йўқотишдан суғурталаш
Меҳнатга лаёқатсиз аҳолини ижтимоий таъминлаш	Ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳолининг минимал фаровонлик даражасини қўллаб-қувватлаш – болалар, қариялар ва бошқалар	Ёшга доир пенсия, боқувчисини йўқотганлик бўйича нафақа, болалар нафақаси ва ҳ.к.
Аҳолининг ижтимоий ҳуқуқларини ҳимоялаш ва минимал кафолатлар	Ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли гуруҳларини даромад олишлари билан боғлиқ соҳаларида уларнинг ҳуқуқларини ҳимоялаш	Имконияти чекланган шахсларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқи, минимал иш ҳақи
Ижтимоий ёрдам ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш	Ўз истеъмоли ва фаровонлигини минимал кафолатланган даражада таъминлаш имкониятига эга бўлмаган оилаларга моддий ёрдам ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш	Кам таъминланганлик нафақаси

Бозор муносабатлари ривожланиб боргани сари мамлакатда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Ижтимоий манзиллилик деганда, аҳолини ёши ёки бошқа белгиси бўйича гуруҳлашга асосланган категория сифатида эмас, балки ижтимоий ҳимояга

⁴³ Вахабов А.В. Ҳажибакиев Ш.Х. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг таркиби ва манзиллилигини кучайтириш муаммолари: халқаро тажриба ва миллий хусусиятлар / “Ижтимоий соҳани модернизациялаш ва ривожлантиришнинг устувор йўналишлари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Тошкент, 2018 й. б. 14-24

мухтож аҳоли гуруҳларининг реал эҳтиёжларини эътиборга олиш маъносида тушунилиши зарур. Манзилли дастурларнинг ижтимоий ҳимоя тизимидаги ўрни ва аҳамиятини чуқурроқ ўрганишда уларнинг қамров даражаси ва мақсадлилигини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Умумий маънода ижтимоий ҳимоя камбағаллик рискига дуч келишдан ҳимоялаши зарур. Ижтимоий ҳимоя тизими элементларининг самарадорлиги камбағалликка ва ижтимоий ҳимояланганликка қарши курашга нисбатан комплекс ёндашув ва ҳар бир элементнинг бошқалари билан боғлиқликда амалга оширилиши билан боғлиқдир (1.1-жадвалга қаранг).

Таҳлиллар кўрсатишича, ижтимоий соҳа аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида интеграл характерга эга бўлиб, жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳларининг ижтимоий турмуш шароитларини яхшилаш, аҳолини тақрор ишлаб чиқариш жараёнларини (таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, спорт ва шу каби турли ижтимоий хизмат кўрсатиш эвазига) сифат жиҳатдан такомиллаштириб боради. Жаҳон тажрибаси кўрсатишича, мамлакат ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланиб боргани сари аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркиби кенгайиб, функциялари такомиллашиб боради ва жамиятда аҳолини ижтимоий табақаланиш даражасидаги тафовутлар камайиб аҳоли муносиб турмуш кечириш учун шарт-шароитга эга бўлишини кўрсатмоқда.

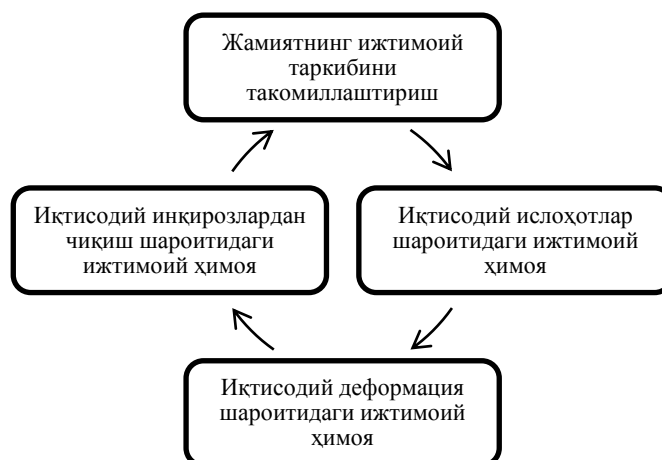
1.3-§. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг хориж тажрибалари ва уларнинг қиёсий таҳлили

Юқорида кўриб ўтганимиздек, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими узоқ йиллар мобайнида шаклланиб, тобора такомиллашиб келаётган тизим ҳисобланиб, жаҳон хўжалигининг турли ривожланиш босқичларидаги шарт-шароитлар, мамлакатлардаги ижтимоий-иқтисодий вазиятлар, миллий хусусиятлар ўзига хос аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларини ишлаб чиқилишига сабаб бўлди. Иқтисодий адабиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделлари ва уларни амал қилиш механизмини тадқиқ этишга қаратилган кўпсонли тадқиқотлар амалга оширилган бўлиб, халқаро экспертлар томонидан берилган хулосаларга кўра, моделларнинг бир биридан фарқли жиҳатлари қуйидаги компонентларнинг ўзаро алоқадорлиги даражасида ўз аксини топади.⁴⁴

- ижтимоий соҳа тармоқлари (таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, спорт, туризм, уй-жой, коммунал соҳа ва бошқалар);
- меҳнат бозори, бандлик ва ишсизлик даражаси;
- ижтимоий ҳамкорлик даражаси;
- ижтимоий ҳимоя;
- меҳнатга ҳақ тўлаш ва меҳнат муҳофазаси;
- ижтимоий суғурта;
- пенсия тизими ва бошқалар

⁴⁴ Beattie, R.; McGillivray, W. 1995. "A risky strategy: reflections on the World Bank report Averting the old age crisis", in International Social Security Review, Vol. 48, No. 3–4, pp. 25-30.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари ва моделларининг амал қилиш шарт-шароитларини ўрганишга оид тадқиқотлар натижаларига кўра, ижтимоий дастурлар 1.5-расмда келтирилган йўналишларни ўз ичига олади.

1.5-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари ва моделларининг мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар билан боғлиқ бўлган йўналишлари⁴⁵

Биринчи йўналиш жамиятнинг ижтимоий таркибини такомиллаштириш ҳисобланиб, барқарор иқтисодий ривожланиш шароитида мамлакатда жамиятнинг ижтимоий барқарорлигини таъминлашга қаратилган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари учун қуйидаги хусусиятлар хос ҳисобланади:⁴⁶

- жамиятнинг барча ижтимоий гуруҳлари учун эркин ривожланиш шарт-шароитлари ва уларнинг ўзаро муносабатларининг барқарорлиги;
- таълим хизматлари кўрсатиш орқали фуқароларнинг саводхонлик даражасини ошириш (аксарият ҳолатларда, жумладан ривожланган мамлакатлар амалиётида ўрта даромадли қатламни олий маълумотли қилиш ва уларнинг инклюзив бандлигини таъминлашга эътибор қаратилади);
- жамиятнинг барча ижтимоий гуруҳлари қизиқишлари ўртасидаги тафовутларни қисқартириш ва уларни тенглаштириш;
- жамият аъзоларида ижтимоий адолат тамойилига риоя этишни таъминлаш ва уларга муносиб турмуш шароитларини яратиш.

Тизимли инқирозлар шароитида мамлакатлар иқтисодиётида иқтисодий ислохотлар жараёни чуқурлашиб боради. Бундай вазиятда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари ёки мамлакатда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш модели жамиятнинг ижтимоий-психологик фикрларини тўғри йўлга солишга қаратилиб, турли ижтимоий гуруҳларнинг иқтисодий жиҳатдан

⁴⁵ Mearkle, R.; Mactaggart, I.; Walsham, M.; Kuper, H.; Blanchet, K. 2017. “Disability and social protection programmes in low- and middle-income countries: A systematic review”, in Oxford Development Studies, Vol. 45, No. 3, pp. 202–222. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13600818.2016.1142960>. маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

⁴⁶ Mearkle, R.; Mactaggart, I.; Walsham, M.; Kuper, H.; Blanchet, K. 2017. “Disability and social protection programmes in low- and middle-income countries: A systematic review”, in Oxford Development Studies, Vol. 45, No. 3, pp. 202–222. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13600818.2016.1142960>.

фаоллаштиришга йўналтирилади ва бундай ижтимоий ҳимоя дастурлари учун куйидаги хусусиятлар хос ҳисобланади:⁴⁷

– мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг кескинлашуви туфайли вужудга келадиган қарама-қаршилиқлар, норозилиқларни хал этиш ва уларнинг салбий оқибатларини олдини олиш;

– жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳларининг ижтимоий-иқтисодий қизиқишларини тизимлаштириш ва уларнинг ижтимоий эҳтиёжларини қондира оладиган, манфаатларини ҳимоя қиладиган ижтимоий ташкилотлар, жумладан, партиялар, хайрия жамғармалари, ижтимоий ҳаракат гуруҳлари, коалициялар, ижтимоий уюшмалар фаолиятини ташкил этиш;

– мамлакатда вужудга келган ижтимоий-иқтисодий танглик ҳолатидан чиқишда давлат томонидан ижтимоий адолатлилик тамойилига устуворлик қаратилиши ва ўз фуқаролари манфаатларини тўлиқ ҳимоя қилиш;

– жамиятнинг барча аъзолари ва турли ижтимоий гуруҳларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини яхшилашга қаратилган давлатнинг ижтимоий сиёсат дастурларини аниқ, мақсадли тарзда ишлаб чиқилиши ва амалиётга тадбиқ этиш.

Бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда туб таркибий иқтисодий ўзгаришларнинг амалга оширилишида мамлакатда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини ташкил этиш билан биргаликда, жамиятнинг ижтимоий қиёфасини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Бундай вазиятда амалга ошириладиган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари куйидаги белгилар билан характерланади:⁴⁸

– мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини инобатга олган ҳолда ижтимоий меъёрларни қайта кўриб чиқиш ва ўрнатиш;

– аҳоли даромадларини шакллантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва бандликни таъминлаш;

– аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатишда имтиёزلарни жорий этиш ва давлатнинг ижтимоий кафолатларини белгилаш;

– аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламларини кучли ижтимоий ҳимоя қилиш ва ўрта қатламнинг шаклланишини рағбатлантириш ва бошқалар.

Жаҳон амалиётида инқироздан чиқиш ва иқтисодий жонланиш шароитида амалга ошириладиган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари куйидагилар билан характерланади:⁴⁹

– инқироз туфайли ишсиз қолган аҳоли қатламлари бандлигини таъминлаш;

– жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳлари ўртасида вужудга келган кескинликларни бартараф этиш ва уларнинг салбий оқибатларини олдини олиш;

– давлатнинг минимал ижтимоий кафолатларини бажарилишига устуворлик қаратиш;

– ижтимоий хизматлар, жумладан, таълим хизматини кўрсатиш орқали меҳнатга лаёқатли ишсиз аҳоли қатламларини бепул касбга қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

⁴⁷ Ўша манба. pp. 202–222.

⁴⁸ Ўша манба. pp. 202–222.

⁴⁹ Ўша манба. pp. 202–222.

– инқироз жараёнида кўпроқ азият чеккан аҳолининг ижтимоий гуруҳларини давлат томонидан ижтимоий кўллаб-қувватланиши ва ҳ.к.

Юқорида билдирилган фикрлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятдан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилиши ва уни амалга оширилиши лозим эканлигини исботлайди. Жаҳон ижтимоий-иқтисодий муносабатлари тизимида ҳар қандай мамлакат ўзига хос ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, сиёсий, демографик хусусиятларини инобатга олиб, ўз тараққиёт йўлини танлайди. Мамлакат томонидан танлаб олинган ушбу тараққиёт йўли бевосита давлат иқтисодиётини ривожлантириш ва аҳоли турмуш фаровонлиги кўрсаткичлари даражасини янги босқичга ошириши зарур. Ушбу давлат дастурлари, жумладан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг бошқа мамлакатлар томонидан тан олинishi ва ушбу дастурлардан ўз амалиётларида ижодий фойдаланишлари бу турдаги дастурларнинг модел деб эътироф этилиши учун замин яратади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларининг бир-биридан фарқли жиҳатлари уларнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари, ижтимоий имтиёзларнинг жорий этилганлиги ва улардан фойдаланиш имкониятлари, ижтимоий ҳимоя дастурларининг молиялаштириш механизмида ўз аксини топади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделлари мамлакатдаги ижтимоий муаммоларни ҳал этишга қаратилган бўлиб, назарий-методологик жиҳатдан ҳам ўзаро фарқланади. Ушбу вазиятни инобатга олган ҳолда, жаҳонда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделлари тўғрисидаги илмий ёндашувлар таҳлилини амалга оширидик:

Биринчи, Г. Виленский ва Ч. Лебо томонидан бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш давлатнинг иқтисодиётга аралашуви орқали амалга оширилиши лозимлигини илмий асослашган ва мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимида давлатнинг аралашуви даражасидан келиб чиққан ҳолда “институционал” ва “қолдиқли” аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларини ажратиб ўтадилар.⁵⁰ Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг “институционал” моделида давлатнинг иқтисодиётга аралашуви юқори даражада бўлиб, ижтимоий дастурларни молиялаштириш харажатлари нисбатан кўп бўлади. “Қолдиқли” аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделида эса аксинча бўлиб, давлатнинг иқтисодиётга аралашуви кескин чекланган ҳолда, уч даражали ижтимоий суғурта дастурлари амал қилади. Бунда давлат фақатгина минимал ижтимоий кафолатларни ўз зиммасига олади. Меҳнат қобилиятига эга бўлган аҳоли турмуш фаровонлиги учун ўзи жавоб беради. Аҳолини ижтимоий жиҳатдан ночор қатламлари, ногиронлар ва етим болалар (меҳнат лаёқатига эга бўлгунга қадар бўлган ёшида) бундан мустасно.

Иккинчи, Т. Тилтон ва Н. Фернислар томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделлари қуйидаги гуруҳларга ажратилади:⁵¹

⁵⁰ Гриценко Н.Н., Волгин Н.А., Попов Ю.Н., Шарков Ф.И., Шулулус А.А. Основы социального государства: учебник для вузов / под. общ. ред. д.э.н., проф. Н.Н. Гриценко, д.э.н., проф. А.А. Шулулуса. – М.: Издательский дом “АТИСО”, 2009. с. 25-37;

⁵¹ Хома Н.М. Подходы к типологии моделей социального государства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rtsu.tj/nm-homapoghodu-k-tipologii-modeley-socialnogo-gosudarstva>

– аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “позитив” модели – бунда ҳукумат томонидан эркин ижтимоий-иқтисодий бозор муносабатлари тизимидан ижтимоий ёрдамни алоҳида ажратилади ва манзилли ижтимоий ҳимоя дастурларига устуворлик қаратилади. Ушбу модел Беверидж модели асосида ташкил этилган бўлиб, иқтисодий адабиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “англо-американ” ёки “англо-саксон” модели деб ҳам номланади;

– аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “ижтимоий хавфсизлик” модели – бунда жамиятнинг барча ижтимоий қатламлари учун ягона универсал ижтимоий ҳимоя дастурлари амал қилади ва ҳар бир фуқаро универсал ижтимоий нафақалар билан таъминланади;

– аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “фаровонлик” модели – бунда аҳоли турмуш даражаси ва сифатини оширишда ижтимоий хизматлар кўрсатишга устуворлик қаратилиб, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурлари муҳим аҳамият касб этади.

Учинчи, швед олими К. Эспинг-Андерсон томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини амалга ошириш жараёнида вужудга келадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ривожланган сари аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида тизимли стратификациялашувнинг вужудга келишини инobatга олган ҳолда, фуқароларнинг ижтимоий ҳуқуқларининг кенгайиб бориши зарурлигини асослайди.⁵² Олим аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатади:

– “либерал” ижтимоий ҳимоя модели – ушбу модел мамлакатда ижтимоий муҳтожлик даражасини камайтиришга қаратилиб, ижтимоий ҳимоя дастурлари ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларига йўналтирилган бўлади;

– аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “консерватив-корпоратив” модели – аҳолининг меҳнат лаёқатига эга бўлган давридаги турмуш фаровонлигини сақлаб қолишга қаратилган бўлиб, ижтимоий суғурта дастурларига устуворлик қаратилади ва ижтимоий таъминот дастурлари компенсацион аҳамият касб этади. Ушбу модел аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг Бисмарк модели деб номланади;

– ижтимоий ҳимоянинг “ижтимоий-демократик” моделида стандарт кўринишдаги натурал ва пул шаклидаги ижтимоий нафақаларнинг тенглаштирилган ижтимоий ёрдам йўналишини тавсифлайди. Ушбу дастурнинг мақсади даромадларни қайта тақсимлашдан иборат бўлиб, Скандинавия мамлакатларида кенг қўлланилади.

Даниялик иқтисодчи Эспинг-Андерсен давлатнинг фаровонлигини қуйидаги бир-бирига боғлиқ уч даражада кўриб чиқишни таклиф этди (3-илова):⁵³

– декоммодификация даражаси, бунда давлат меҳнат бозорига боғлиқ бўлмаган ҳолда инсонларнинг ижтимоий таъминланган хаёт кечиришларини таъминлайди;

– тақсимланган даража, ижтимоий давлат ижтимоий синфларга ажратилади ва ижтимоий интеграция ҳамда тенгликка интилади;

⁵² Социальная политика: Учебник / Под общ. ред. Н.А. Волгина. — М.: Издательство Экзамен», 2003. С. 349-367

⁵³ “Ijtimoiy siyosat”. O’quv qo’llanma i.f.d., prof. A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida – Toshkent.: “Universitet”, 2019. 242 bet.

– хусусий-давлат кўринишида, бунда давлат бозор ва оиланинг фаровонликни таъминлашдаги нисбий ўрнини белгилайди.

Ушбу йўналишда Эспинг-Андерсен учта муҳим нафақа (пенсия, касаллик нафақаси, ишсизлик нафақаси) кўрсаткичларидан фойдаланди. Унинг таҳлиллари “фаровонлик режими” нинг уч идеал турларини кашф этди:⁵⁴

– ижтимоий-демократик режими, (Скандинавия мамлакатларига хос) бунда меҳнат ташкилотлари ва кичик фермерлар турли ассоциацияларга, уюшмаларга бирлашадилар, давлат тўла бандликни таъминлайди, универсал нафақаларни қайта тақсимлайди ва ўрта синф вакилларининг талаблари қондирилади;

– консерватив-корпоратив режим, устун даражада континентал Европа мамлакатларига хос бўлиб, давлат ўрта синф вакилларига таянган ҳолда ижтимоий сиёсатни юритади;

– либерал ижтимоий таъминот режими, инглиз тилида сўзлашадиган мамлакатларга хос бўлиб, давлат умумфаровонлиги камбағал қатламни ўз ҳимоясига олади.

Эспинг-Андерсеннинг таҳлиллари кўрсатишича, ривожланган мамлакатларнинг ижтимоий таъминот тизимини қуйидаги уч даражада бўлиши мумкин:⁵⁵

- умумфаровонлик давлат режими;
- норасмий хавфсизлик режими;
- таъминланмаганлик режими.

Тўртинчи, Н. Гинсбург томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделлари “социалистик” ва “либерал” моделларга ажратилади.⁵⁶ “Социалистик” ижтимоий ҳимоя модели давлатнинг ижтимоий кафолатлари юқори даражада бўлиб, давлат ёпиқ иқтисодий сиёсатни амалга ошириш шароитида нархни индексациялаш дастурларини мунтазам амалга ошириш орқали аҳоли даромадлари харид қобилияти паритетини юқори даражада ушлаб туриши билан характерланади. “Либерал” ижтимоий ҳимоя модели эса очик иқтисодий сиёсат шароитида эркин бозор муносабатларининг ташкил этилиши ва ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари турмуш фаровонлигини оширишда фаол ижтимоий дастурларнинг мунтазам амалга ошириб борилиши билан тавсифланади.

Бешинчи, айрим иқтисодчи олимлар томонидан лотин америкаси мамлакатларида амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари тадқиқ этилган бўлиб, ушбу мамлакатлар гуруҳида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “католик” ёки “лотинча усули” модели шаклланган деб ҳисоблайдилар.⁵⁷ Ушбу моделда давлат томонидан ижтимоий ҳимоя дастурларини молиялаштиришга нисбатан кам харажат ажратилади ва ижтимоий жиҳатдан

⁵⁴ “Ijtimoiy siyosat”. O’quv qo’llanma i.f.d., prof. A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida – Toshkent.: “Universitet”, 2019. 242 bet.

⁵⁵ “Ijtimoiy siyosat”. O’quv qo’llanma i.f.d., prof. A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida – Toshkent.: “Universitet”, 2019. 242 bet.

⁵⁶ Полевая Н.М., Селькова Е.П. Основы социального государства: учебное пособие / сост. Н.М. Полевая, Е.П. Селькова. – Благовещенск: Амурский гос. Ун-т, 2014. с. 19-26

⁵⁷ Маргулян Я.А. Социальная политика: учебник. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2011. 236 с.

мухтож аҳолини ҳимоя қилиш христиан динининг мафкурасига таянган ҳолда оила аъзолари, қариндош-уруғлар, ҳайрия жамғармалари, ҳомийлар, диний муассаса, яъни черковлар томонидан амалга оширилади.

Олтинчи, А. Готье ўз илмий изланишларида швед олими К. Эспинг-Андерсон томонидан амалга оширилган тадқиқотларни давом эттиради ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларини қуйидаги гуруҳларга ажратади:⁵⁸

- ижтимоий-демократик модел;
- консерватив модел;
- либерал модел.

Еттинчи, Европа комиссияси экспертлари томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг қуйидаги моделлари фарқланади: континентал (Бисмарк модели), Англо-саксон (Беверидж модели), скандинавия (Шимолий Европа модели) ва Жанубий Европа (ўрта ер денгизи ёки рудиментар).⁵⁹

Бисмарк модели ЕИ мамлакатларида кенг тарқалган моделлардан бири бўлиб, уни континентал модел деб ҳам аташади. Ушбу моделда ижтимоий ҳимоя даражаси аҳолининг касбий фаолияти даври давомийлиги, стажи билан узвий алоқадорликда бўлиб, унинг асосида ижтимоий суғурта ётади. Унга кўра ижтимоий суғурта харажатларини молиялаштириш ишлари ўрнатилган суғурта бадаллари ҳисобидан амалга оширилади. Ушбу моделнинг тамойиллари XIX асрнинг охирида Германия императори Отто фон Бисмарк томонидан прогрессив ижтимоий қонунчиликнинг асосида яратилиб, у келгусида кўпгина мамлакатлар учун намуна сифатида хизмат қилди. Шу вақтнинг ўзидаёқ ҳозирги кунда Германия ижтимоий ҳимоя тизимида амал қилаётган ижтимоий суғуртанинг уч шакли: қарилик ва ногиронлик суғуртаси, касаллик суғуртаси ва ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ходисалардан суғуртада ўз ифодасини топган. Ушбу модел Германия, Австрия, Франция, Белгия, Нидерландия, Люксембургда амал қилади.

Бисмарк модели асосида коммутатив ҳаққонийлик ётади ва ижтимоий ажратмалар ижтимоий бадаллар ҳажми орқали аниқланади. Германияда XIX асрнинг охирида немис ижтимоий ҳимоя тизими ушбу модел асосида таркиб топган бўлиб, ҳозирда мазкур ижтимоий ҳимоя модели такомиллашиб, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришда фискал сиёсатнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Ушбу модел 2020 йилда бошланган коронавирус “Covid-19” пандемияси шароитида аҳоли ўртасида инфекция касаллиқни тарқалишини олдини олишда муҳим рол ўйнади. Германия бошқа мамлакатлардан фарқли ўлароқ, аҳолининг 90 фоиздан ортиғи тиббий суғурта полисига эга бўлгани учун, стресс-тест ўтказилиб, касаллиқни олдини олиш, дастлабки фазаларида аниқлаш, профилактик даволаш ишларини амалга ошириш имконини берди. Натижада Германия дунё мамлакатлари ичида ушбу инфекция касаллиқдан кам зарар кўрди ва пандемия муддати қисқа бўлди.

Беверидж модели Буюк Британия ва Ирландия мамлакатларида амалга оширилаётган ижтимоий ҳимоя дастурларида ўз аксини топган ва ижтимоий ҳимоянинг англосаксон модели деб номланади. Ушбу модел ўз йўналиши,

⁵⁸ Калашников С.В. Очерки теории социального государства / С.В. Калашников. – М.: Экономика, 2012. с. 12-19

⁵⁹ Маргулян Я.А. Социальная политика: учебник. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2011. 236 с.

ташкилий шаклига кўра олдинги моделдан тубдан фарқ қилади. Унинг асосида инглиз иқтисодчиси лорд У. Бевериджнинг Буюк Британия ҳукуматига 1946 йилда топширган доклади ётади. Беверидж томонидан олиб борилган тадқиқотларда Кейнснинг йўналишларининг таъсири сезиларли бўлиб, ижтимоий ишлаб чиқариш ва бандлик динамикаси асосан тўлов билан таъминланган талаб орқали ифодаланган ҳолда, қайта тақсимотни кам таъминланган аҳоли ижтимоий гуруҳларига тақсимланиши оммавий харидорларнинг пул талабини оширади. Беверидж томонидан ижтимоий ҳимоя тизимининг универсаллик, бир хиллилик ва ижтимоий хизматларнинг унификациялашганлиги тамойиллари ишлаб чиқилган.

Универсаллик тамойили барча аҳоли қатламларини ижтимоий ҳимоя хизматлари билан бирдек қамраб олишни назарда тутса, бир хиллилик ва ижтимоий хизматлар унификацияси тамойиллари ўзаро чамбарчас боғланган бўлиб, бир хил хажмдаги пенсия ва нафақаларни, уларни тўлаш шартларини ўз ичига олади. Беверидж бир хилдаги ижтимоий ажратма ва суғурта бадалларидан бир хилдаги пенсиялар тўланишини тўғри баҳолаган. Ушбу моделнинг хусусияти шундан иборатки, ижтимоий нафақаларни олишидан аввал шу нафақани олмоқчи бўлган оила даромадлари текширувдан ўтказилади. Ушбу моделнинг асоси бир хил бўлгани билан ҳар бир мамлакатда айрим фарқлар мавжуд. Жумладан, Буюк Британия миллий соғлиқни сақлаш тизими аҳолини даромад даражасини ҳисобга олмаган ҳолда барчага текин медицина хизматини кўрсатади. Ирландияда эса медицина хизматлари фақат кам таъминланган аҳолигагина бепул амалга оширилади.

Ижтимоий ҳимоянинг “Скандинавия” модели ЕИнинг Дания, Норвегия, Швеция ва Финландия мамлакатларида кенг қўлланилади. Моделда ижтимоий хизматлардан фойдаланиш фуқаролик ҳуқуқи сифатида намоён бўлиб, ҳар бир фуқаро ижтимоий таъминот тизимига солиқ шаклидаги суғурта бадаллари ва ижтимоий тўловларни тўлаб бориши талаб этилади. Ишсизларни суғурталаш бундан ҳоли ҳисобланади ва у давлатнинг ижтимоий ҳимоя тизими орқали молиялаштирилиб, ихтиёрийлик тамойилига эга бўлади. “Скандинавия” моделининг хусусияти шундаки, у орқали турли ижтимоий рисклар ва ҳаётий ҳолатлардан жамият ижтимоий ҳимояга эга бўлади. Бу моделдан барча аҳоли қатламлари фойдаланиши мумкин бўлиб, улар ижтимоий суғурта тўлаш мажбуриятини олмайдилар. Ушбу моделда аҳолининг ижтимоий ҳимояланганлик даражаси юқори ҳисобланади.

Сўнгги йилларда Жанубий Европа (ПИГС⁶⁰) мамлакатларида “католик” ижтимоий ҳимоя моделига асосланган “Рудиментар” ижтимоий ҳимоя модели шаклланиб келмоқда. Европа комиссияси томонидан ушбу модел аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “Жанубий Европа” модели деб тан олинган бўлиб, қуйидаги хусусиятлар билан характерланади:⁶¹

– оила ва черковларнинг аҳолини ижтимоий ҳимоялашдаги устуворлиги;

⁶⁰ ПИГС мамлакатлари гуруҳи таркиби Жанубий Европадаги Португалия, Италия, Греция ва Испания давлатларидан ташкил топади.

⁶¹ Маргулян Я.А. Социальная политика: учебник. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2011. 236 с.

- аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимояланганлиги даражасининг пастлиги;
- ижтимоий ҳимоя чора-тадбирлари ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларига йўналтирилганлиги;
- ўз-ўзини бошқарувчи мустақил суғурта ташкилотлари фаолиятини мавжудлиги;
- ижтимоий ҳимоя харажатлари турли ижтимоий бадаллар ва бошқа манбалар (жумладан, хомийлар) ҳисобидан қопланиши.

Саккизинчи, А. Сапир илмий ишларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг Европа Иттифоқи мамлакатларида амал қилаётган моделлари кенгрок таҳлил қилинади ва қуйидаги гуруҳларга ажратилади: Шимолий Европа, англосаксон, континентла ва ўртаер денгизи мамлакатлари модели.⁶²

Тўққизинчи, иқтисодий адабиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларини ўрганишга қаратилган илмий изланишларида Е. Букоди ва Р. Робертлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларини ижтимоий-демократик, либерал, Жанубий Европа, корпоратив ва аралаш ижтимоий ҳимоя моделларига гуруҳлайдилар.⁶³

Фикримизча, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларининг ўзаро фарқли жиҳатлари уларни молиялаштириш харажатларининг ҳажми ва самарадорлиги кўрсаткичи билан тавсифланади. Ушбу моделлар ташкилий тузилиши ва конфигурацияси, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш институтларининг, жумладан, ижтимоий суғурта, ижтимоий ёрдам (хайрия ташкилотлари, қариялар уйлари, етимхоналар ва бошқалар), ижтимоий таъминот, тиббий ва таълим хизматларини кўрсатувчи ташкилот ва муассасаларнинг мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий сиёсат чора-тадбирларидаги тутган ўринлари билан ҳам фарқланади.

Иқтисодий адабиётда XX асрнинг охирларига қадар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг классик моделлари сифатида қуйидагилар эътироф этилган ва амал қилмоқда: либерал (АҚШ, Англия, Австралия, Ирландия, Канада, Янги Зеландия), корпоратив (Япония, Корея Республикаси) ва ижтимоий демократик (Скандинавия мамлакатлари). Ушбу моделларнинг трансформациялашуви натижасида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг бошқа турдаги моделлари вужудга келган деб ҳисобланади.

XXI асрнинг бошларига келиб, жаҳон иқтисодиётида глобаллашув жараёнларининг чуқурлашуви оқибатида юқоридаги уч модел аста-секинлик билан бозор иқтисодиётига талабларига мослаштирилиб, такомиллаштирилиб борилмоқда. Халқаро меҳнат ташкилоти экспертлари ҳозирги замон учун хос бўлган қуйидаги уч моделни ажратиб ўтадилар.⁶⁴

- неолиберал (либерал моделга асосланган, меҳнат лаёқатига эга бўлган аҳоли қатламлари турмуш фаровонлигини оширишга йўналтирилган);

⁶² Шароков Ф.И. Основы социального государства: учебник/ Ф.И. Шарков. – М.: Дашков и Ко, 2012. – 314 с

⁶³ Сергачев А.В. Основные этапы развития научной мысли о государстве всеобщего благосостояния (вторая половина XX века). Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. № 3. 2013. с. 41-45.

⁶⁴ Behrendt, C. 2013. “Investing in people: Implementing the extension of social security through national social protection floors”, in D. Kucera and I. Islam (eds): Beyond macroeconomic stability: Structural transformation and inclusive development(Geneva, ILO; Basingstoke, Palgrave), pp. 228–261.

– корпоратив-либерал (корпоратив моделга асосланган, оила турмуш фаровонлигини оширишга қаратилган);

– социал-либерал (скандинавия моделига асосланган, универсал ижтимоий нафақаларни қисқартириш ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллигини ошириш, яъни ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини кучли ижтимоий ҳимоя қилишга йўналтирилган).

Таҳлиллар кўрсатишича, бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг мунтазам амалга оширилиши мамлакат иқтисодиётининг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Чунки ижтимоий дастурларнинг самарадорлиги кўрсаткичи иқтисодий муносабатлар тизимида ўз аксини топади деб айтиш мақсадга мувофиқ.

Фикримизча, мамлакатимизда бозор муносабатлари шаклланиб боргани сари мамлакатимизда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркибий компонентларини босқичма-босқич либерал (ёки неолиберал) модел хусусиятлари билан тўлдириб бориш мақсадга мувофиқ. Бунда давлат фуқароларни фақатгина минимал ижтимоий кафолатлар билан таъминлайди ва фаол ижтимоий ҳимоя дастурларига устуворлик қаратади.

Жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини молиялаштиришнинг қуйидаги турлари шаклланган:⁶⁵

- давлат томонидан молиялаштириш;
- хусусий сектор томонидан молиялаштириш;
- аралаш ҳолда молиялаштириш.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг иқтисодиётга аралашувини камайтириш ва эркин ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимини йўлга қўйиш мақсадида аксарият ривожланган мамлакатлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг молиялаштиришда хусусий сектор манбаларидан фойдаланишга катта эътибор қаратмоқдалар. Бу турдаги молиялаштириш давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ижтимоий шериклик асосида амалга оширилади.

Жаҳон амалиётида аҳоли турмуш даражасининг қуйидаги турлари фарқланади:⁶⁶

фаровонлик – инсоннинг ҳар тарафлама ривожланишини таъминлаб берувчи неъматлардан фойдаланишни англатади;

таъминланганлик – инсоннинг жисмоний ва интеллектуал қобилиятларини кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни таъминловчи илмий асосланган меъёрлар доирасидаги рационал истеъмолни билдиради;

камбағаллик – моддий неъматлардан ишчи кучини такрор ишлаб чиқаришнинг қуйи чегараси доирасида фойдаланишни ифодалайди;

қашшоқлик – бу ҳаётий зарурий моддий неъматлардан биологик мезонлар бўйича минимал даражада фойдаланишни тавсифловчи кўрсаткич ҳисобланади.

Ижтимоий сиёсатни манзиллигини кучайтиришда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан ночор аҳоли қатламларини ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш чора-

⁶⁵ “Ijtimoiy siyosat”. O’quv qo’llanma i.f.d., prof. A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida – Toshkent.: “Universitet”, 2019. 242 bet.

⁶⁶ Vaxabov A.V., Zahidova Sh.Sh., B.B. Baxtiyorov, Odinayev D.Sh., Fayzullayev J.N. Ijtimoiy ish va ijtimoiy ta’minotga kirish: Darslik. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. 168 b.

тадбирлари муҳим аҳамият касб этади. Бунда ижтимоий жиҳатдан ночор аҳоли абсолют ва нисбий камбағал аҳоли гуруҳларига ажратилади. Абсолют камбағаллик (қашшоқ аҳоли) – мамлакат аҳолиси таркибидаги аҳолининг белгиланган минимал турмуш даражасидан паст даражада истеъмол товарлари ва хизматлар билан таъминланган аҳоли гуруҳи ҳисобланади. Нисбий камбағаллик (кам таъминланган аҳоли) – мамлакатдаги ўртача турмуш даражаси кўрсаткичидан паст даражада истеъмол товарлари ва хизматлари билан таъминланган аҳоли гуруҳи ҳисобланади.

Аҳолини турмуш кечиришнинг энг кам миқдори ва истеъмол бюджетининг энг кам миқдори асосида даромадлари даражаси бўйича табақаланиш моддий таъминланиш даражаси турлича бўлган қуйидаги аҳоли гуруҳларини ажратиб кўрсатиш имконини беради: “камбағал” оилалар – уларда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад турмуш кечиришнинг минимал миқдоридан паст даражада ёки унга тенг; “кам таъминланган” оилалар – уларда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад турмуш кечириш учун минимал миқдор билан минимал истеъмол бюджети миқдори ўртасида жойлашган; “таъминланган” оилалар – уларда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад минимал истеъмол бюджети миқдори ва оқилона истеъмол бюджети миқдори ўртасида жойлашган; “бой” оилалар – уларда аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад оқилона истеъмол бюджети даражасидан юқоридир.⁶⁷

XXI аср бошларида жаҳонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари манзиллилигини кучайтириш, аҳолини турмуш фаровонлиги тўғрисида ўзи қайғуриши ва бунда ижтимоий суғурта хизматларидан фойдаланиши, давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга ажратилаётган харажатларидан самарали фойдаланиш ва унинг ҳажмини қисқартиришга эътибор қаратилмоқда.

2020 йилда бошланган “Covid-19” пандемияси жаҳон иқтисодиётига жиддий салбий таъсир кўрсатди. ХМТ маълумотларига кўра, коронавирус пандемиясининг хизмат кўрсатиш, савдо, мехмонхона хўжалиги, умумий овқатланиш, кичик ва ўрта бизнес, маиший хизмат кўрсатиш, транспорт, туризм, ташқи савдо каби соҳаларга салбий таъсир кўрсатиши оқибатида дунё бўйича жами бандларнинг 62 фоизини, жумладан, кам даромадли мамлакатларда 90 фоиз, ўрта даромадли мамлакатларда 67 фоиз ва ривожланган мамлакатларда 18 фоиз аҳолининг ишсиз бўлиб қолишига олиб келди.⁶⁸

Умумжаҳон Банки гуруҳининг 2020 йил май ойидаги ҳисоб-китобларига кўра, 2020 йилда бошланган “Covid-19” пандемия инқирози оқибатида жаҳон иқтисодиёти 5,2 фоизга, жумладан, ривожланган мамлакатларда ЯИМнинг ўсиш даражаси 7 фоизга, бозор иқтисодиёти шаклланаётган ва ривожланаётган мамлакатларда ушбу кўрсаткич 2,5 фоизга, аҳоли жон бошига даромадлар 3,6 фоизга камайиши натижасида, дунёда 60 млн. одам ўта қашшоқ аҳволга ва миллионлаб инсонларнинг камбағаллик

⁶⁷ Vaxabov A.V., Zahidova Sh.Sh., B.B. Baxtiyorov, Odinayev D.Sh., Fayzullayev J.N. Ijtimoiy ish va ijtimoiy ta'minotga kirish: Darslik. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. 168 b.

⁶⁸ Кризис Covid-19 и неформальная экономика: Срочные меры реагирования и политические вызовы. – Отраслевая справка МОТ. Май 2020 г. с. 11

чегарасига тушиши мумкинлиги прогноз қилинмоқда.⁶⁹ 2020 йилнинг 1 февралидан 17 апрелига қадар жаҳоннинг 108 мамлакатида “Коронавирус” инқирози шароитда аҳолининг турли ижтимоий гуруҳларини, жумладан, аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламларини моддий қўллаб-қувватлаш мақсадида 550 га яқин инқирозга қарши мақсадли ижтимоий-иқтисодий дастурлар қабул қилинди. Ушбу дастурларнинг 52,6 фоизи аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларидан ташкил топган. Шундан 19,3 фоизи камбағалларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш, 14,7 фоизи коронавирус сабабли ишсиз бўлиб қолганларни ижтимоий ҳимоя қилишга, 9,5 фоизи соғлиқни сақлаш ва тиббий хизмат кўрсатишга, 9,1 фоизи эса истеъмол маҳсулотларини етказиб беришга йўналтирилди⁷⁰ (1.6-расмга қarang).

1.6-расм. “Covid-19” пандемияси шароитида дунё мамлакатларида қабул қилинган инқирозга қарши мақсадли ижтимоий-иқтисодий дастурлар таркиби (17.04.2020 й. ҳолатига, фоизда)⁷¹

Жумладан, АҚШ ҳукумати “Covid-19” пандемияси шароитида “CARES Act”⁷² дастури доирасида ҳар бир фуқаро учун 1 200 долл. (йиллик даромади 99 минг АҚШ долл.дан кам бўлган аҳоли учун, ундан юқори даромадга эга бўлган фуқароларга моддий ёрдам миқдори унинг даромадидан келиб чиққан ҳолда қисқартирилади), ҳар бир фарзанд учун – 500 долл.дан моддий ёрдам тўланди. Инқироз шароитида бюджет маблағлари ҳисобидан ишсиз қолган фуқароларни қўллаб-қувватлаш мақсадида – 300 млрд. долл., ишсизларга ишсизлик нафақасига қўшимча 600 долл.дан устамаларни тўлашни молиялаштириш учун – 250 млрд. долл. ҳажмдаги молиявий ресурслар ажратилди. Германия ҳукумати томонидан пандемия шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш мақсадида, фаолияти вақтинчалик тўхтатилган корхона ва ташкилотларнинг ёлланма ишчиларига иш ҳақининг 60 фоизи (битта ёки ундан кўп фарзанди бўлган оилалар учун 67 фоиз) миқдоридан моддий ёрдам, кам даромадли оилаларни ижтимоий ҳимоя қилиш даражасини ошириш мақсадида, ҳар бир фарзанд учун 300 евродан тўланди. Япония ҳукумати коронавирусга қарши курашиш мақсадида 994 млрд. долл.

⁶⁹ Жаҳон банки маълумотлари асосида <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/06/08/covid-19-to-plunge-global-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>

⁷⁰ <https://fss.ru/ru/news/455863/486693.shtml>

⁷¹ <https://fss.ru/ru/news/455863/486693.shtml> маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

⁷² “Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act” 27.03.2020

ҳажмдаги дастурни қабул қилди. Дастурга мувофиқ “Covid-19” инқирози сабабли ўз даромадини йўқотган фуқароларга 2750 долл.дан моддий ёрдам кўрсатиш учун бюджет ҳисобидан 36,8 млрд. долл. маблағ ажратилди.⁷³

Биринчи боб бўйича хулоса

Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими жамиятнинг ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари турмуш фаровонлигини ошириш имконини беради. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг назарий асосларини тадқиқ этиш жараёнида қуйидаги хулосалар олинди:

Биринчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш борасидаги илмий тадқиқот натижалари кўрсатишича, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш – бу ҳар бир мамлакатнинг ўз фуқаролари олидаги масъулияти, ижтимоий мажбурияти ҳисобланади.

Иккинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг шаклланишининг илк босқичларида ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларига ижтимоий нафақалар бериш орқали уларнинг ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга эришилган. Ушбу ҳолат ўз навбатида давлатнинг нофаол ижтимоий дастурларининг узоқ йиллар мобайнида амал қилиб келаётганлигидан далолат беради.

Учинчидан, жаҳон амалиётида ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимининг тобора ривожланиши, рақобат муҳитининг кучайиши, жамиятнинг ижтимоий эҳтиёжларини кенгайтириб бориши оқибатида жамият ижтимоий таркибида аҳолининг даромад жиҳатдан табақаланишни юзага келтиради. Натижада давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишдаги нофаол дастурлари самарасиз бўлиб қолди. Ушбу ҳолат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий хизматлар, жумладан, тиббий, таълим ва ижтимоий суғурта хизматлари кўшилиб аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш амалиётида фаол дастурларнинг ишлаб чиқилишига олиб келади. Таҳлиллар кўрсатишича, аксарият ривожланган мамлакатлар амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурлари устувор аҳамият касб этади ва ушбу дастурлар бозор иқтисодиёти талабларига тўлиқ мос келади.

Тўртинчидан, “аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими – иқтисодий категория сифатида аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламини объектив ва субъектив жиҳатдан бозор иқтисодиётининг салбий оқибатлари таъсиридан ҳимоялашни англатади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида давлат ижтимоий соҳа инфратузилмасининг тиббий, таълим, ижтимоий суғурта хизматларидан кенг фойдаланади.

Бешинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркибий жиҳатдан мураккаб инфратузилма ҳисобланиб, унга ижтимоий хизматлар кўрсатувчи турли хўжалик субъектлари ва ижтимоий ташкилотлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш

⁷³ <https://www.eg-online.ru/print/news/419750/>

жараёнида вужудга келадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг иштирокчилари ҳисобланадилар.

Олтинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш моделларининг бош ғояси мамлакат аҳолисини ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламларини ҳимоя қилиш жараёнида давлатнинг тутган ўрни билан баҳоланади. Жумладан, либерал (ёки неолиберал) моделда давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш жараёнидаги аралашуви бошқа моделларга нисбатан камроқ бўлиб, бунда давлат ўз фуқароларига фақатгина минимал ижтимоий кафолатлар беради. Аҳоли эса ўз турмуш фаровонлиги тўғрисида ўзи қайғуриши талаб этилиб, ижтимоий суғурта хизматларидан кенг фойдаланилади. Корпоратив моделда эса давлат ва хусусий сектор, яъни иш берувчилар ўртасидаги ижтимоий шерикчилик асосида жамият аъзолари ижтимоий жиҳатдан ҳимояланса, ижтимоий-демократик моделда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш мажбурияти бошқа моделларга нисбатан кўпроқ ҳисобланади.

Еттинчидан, ижтимоий муаммоларни глобаллашуви шароитида жаҳон мамлакатлари амалиётида давлат харажатларини қисқартириш мақсадида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг манзиллилигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилиб, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурларига устуворлик қаратилмоқда.

Саккизинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини мунтазам амалга оширилиши орқали жамиятнинг ижтимоий таркибидаги табақаланиш даражаси пасайган ҳолда, ўрта даромадли аҳолининг жами аҳоли сонисидаги улуши ортиб боришига эришилади.

Тўққизинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлиги кўрсаткичи пировард натижада мамлакатдаги аҳоли турмуш даражаси кўрсаткичида ўз аксини топади.

XXI аср бошларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими фаолиятининг манзиллилигини кучайтириш, меҳнатга лаёқатли бўлган ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини таълим хизматлари билан камраб олиш, уларни касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш билан бир қаторда, жамиятнинг ижтимоий жиҳатдан ажралмас бўлаги ҳисобланган, оилаларнинг турмуш фаровонлиги даражасини оширишга эътибор кучайтирилмоқда.

Ўнинчидан, “Covid-19” инқирози дунё бўйича жами 2 млрд. норасмий секторда банд бўлган аҳолининг ишсиз қолишига олиб келди. Ушбу кўрсаткич жаҳондаги жами бандларнинг 62 фоизини, жумладан, кам даромадли мамлакатларда 90 фоиз, ўрта даромадли мамлакатларда 67 фоиз ва ривожланган мамлакатларда 18 фоиз аҳолининг ишсиз бўлиб қолишига олиб келди. Бунинг оқибатида аҳоли жон бошига даромадлар 3,6 фоизга камайиши натижасида, дунёда 60 млн. одам ўта қашшоқ ҳолатга ва миллионлаб инсонларнинг камбағаллик чегарасига тушиши мумкинлиги прогноз қилинмоқда. Коронавирус пандемиясининг салбий оқибатларини олдини олиш учун 2020 йилнинг 1 февралидан 17 апрелига қадар жаҳоннинг 108 мамлакатида 550 га яқин инқирозга қарши мақсадли ижтимоий-иқтисодий дастурлар қабул қилинди: жумладан, ушбу дастурларнинг 52,6 фоизи аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларидан ташкил топган.

Ижтимоий сиёсат таркиби қуйидаги элементлардан ташкил топган:

– аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими (меҳнат қобилиятини йўқотиб ўзи ишлаб топа олмайдиган ёки қарамоғида болалари, боқимандаларга эга бўлган шахсларга нафақа бериш, уларга турмуш кечиришлари учун муносиб шарт-шароитларни яратиш ва бошқалар);

– ижтимоий суғурта (пенсияга чиқиш ва ишсизлик билан боғлиқ иш ҳақини йўқотишларни вақтинчалик қоплаш ва ҳ.к.);

– ижтимоий хизматлар (инсон капиталини инвестициялаш, яъни шахснинг такрор ишлаб чиқариш, маънавий салоҳиятини тиклаш ва кенгайтиришга қаратилган инвестицияларни амалга ошириш);

– меҳнат бозори ва бандликни таъминлаш (меҳнат бозоридаги ишчи кучига талаб ва таклиф ўртасидаги ўзаро муносибликни таъминлаш, янги иш ўринларини жорий этиш, ишчи кучини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш кабилар).

II БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

2.1-§. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг институционал жиҳатлари ва унинг ўзига ҳослиги

XX асрнинг 90 йилларида собиқ иттифоқнинг парчаланиши, Ўзбекистонни маъмурий бошқарув тизимидан бозор иқтисодиётига ўтиш йўлига кириши, мамлакатдаги макроиқтисодий вазиятни ёмонлаштирди. Ушбу ҳолат мустақилликнинг дастлабки йилларида мамлакатимизда ижтимоий муаммоларни ва ижтимоий-иқтисодий тафовутларнинг кескинлашиб кетишига олиб келди. Ушбу ҳолат ҳукуматимиз олдида бозор иқтисодиётига ўтишга қаратилган ислохотларни амалга ошириш жараёнида ижтимоий барқарорликни таъминлаш, кучли ижтимоий сиёсат юритиш, ижтимоий жиҳатдан муҳтож бўлган аҳоли қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш каби ижтимоий-иқтисодий вазифаларни кўйилишига сабаб бўлди.

Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишга қаратилган туб иқтисодий ислохотларни амалга ошириш шароитида ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини ҳимоя қилиш ва уларни қўллаб-қувватлашга қаратилган чора-тадбирлар амалга ошириб келинмоқда. Ушбу вазифани амалга оширилишида бош қомусимиз ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда тамал тоши вазифасини бажармоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Биринчи бўлим, II боб, 14-моддасида “Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади”⁷⁴ деб айтиб ўтилганлиги ва қомусимизнинг Иккинчи бўлим, V боб, 18-моддасида “б” бандида “Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт”⁷⁵ деган фикрлар ўз навбатида мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларининг амалга оширилишида ижтимоий адолат принципининг устуворлигининг яққол исботидир. Бош қомуснинг Иккинчи бўлими, IX боби “Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар” деб номланиб, ушбу бобда фуқароларнинг қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эгаллиги⁷⁶, барча аҳолининг малакали тиббий хизматдан фойдаланиш⁷⁷ ва билим олиш ҳуқуқларига эгаллиги, бепул умумий таълимнинг давлат томонидан кафолатланганлиги⁷⁸ белгилаб қўйилган. Конституциянинг Иккинчи бўлими, X боб, 45-моддасида Вояга етмаганлар, меҳнатга лаёқатсизлар ва ёлғиз кексаларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимояланиши кафолатланган.⁷⁹

⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Биринчи бўлим, II боб, 14-модда.

⁷⁵ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Иккинчи бўлим, V боб, 18-модда.

⁷⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Иккинчи бўлим, IX боб, 39- модда.

⁷⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Иккинчи бўлим, IX боб, 40- модда.

⁷⁸ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Иккинчи бўлим, IX боб, 41- модда.

⁷⁹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Иккинчи бўлим, X боб, 45- модда.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида вужудга келиши мумкин бўлган турли ижтимоий муаммоларни ҳал этиш мақсадида ташкил этиладиган жамоат бирлашмалари, бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалар, хайрия жамғармалари, турли йўналишдаги ижтимоий ҳаракатлар фаолиятининг⁸⁰ ҳуқуқий асослари, меҳнат муносабатларини ташкил этиш жараёнида меҳнатга лаёқатли аҳоли гуруҳларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, уларни ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилувчи касаба уюшмалари тўғрисидаги меъёрий кўрсатмалар⁸¹ Конституциямизда белгилаб берилган. Ушбу меъёрий ҳужжатнинг XX боб 98-модданинг биринчи бандида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мамлакатдаги самарали иқтисодий, ижтимоий, молиявий, пул-кредит сиёсати юритилиши, фан, маданият, таълим, соғлиқни сақлашни, иқтисодиётнинг ва ижтимоий соҳанинг бошқа тармоқларини ривожлантириш бўйича дастурлар ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши учун жавобгар бўлиши таъкидланган⁸². Қомуснинг XXI боб 100 моддасида эса маҳаллий ҳокимият органларининг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларини амалга оширилиши жараёнида бевосита иштирок этиши ва жамиятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш борасидаги мажбуриятлари белгилаб берилган⁸³.

Мустақилликнинг дастлабки кунларида мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий беқарорликнинг авж олиб бораётганлигини инобатга олган ҳолда ҳукуматимиз ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган аҳолининг ногирон гуруҳларини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ва уларни ижтимоий ҳимоя қилиш мақсадида “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Ушбу қонунни қабул қилишдан мақсад, ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш шарт-шароитларини мустаҳкамлаш, уларнинг ҳуқуқларини кенгайтириш ва иш берувчиларнинг ногиронларни иш билан таъминлашдан манфаатдорлигини ошириш билан бир қаторда, Қонун нормаларини Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган халқаро шартномаларнинг талабларига мувофиқлаштиришдан иборат бўлди⁸⁴.

Бозор иқтисодиётига ўтишга қаратилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида эркин нарх белгилаш амалиётининг жорий этилганлиги мамлакатимиз истеъмол товар ва хизматлари бозорида нарх-навонинг кескин ошиб бориши учун замин яратди. Бу эса ўз навбатида аҳоли даромадларининг тақчиллиги ҳолатини вужудга келтириши ва натижада аҳоли турмуш даражаси кўрсаткичига салбий таъсир кўрсатишини инобатга олган ҳолда, 1992 йил 21 январ куни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Эркин нархлар жорий этилиши муносабати билан талабалар, ўқувчи ёшлар, ўзгаларнинг қарамоғига муҳтож бўлган ёлғиз пенсионерлар ва меҳнаткашларнинг имтиёзли умумий овқатланишини ташкил этиш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар

⁸⁰ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Учинчи бўлим, XIII боб, 58- модда

⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Учинчи бўлим, XIII боб, 59- модда

⁸² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Бешинчи бўлим, XX боб, 98- модда

⁸³ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Бешинчи бўлим, XXI боб, 100- модда

⁸⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни 1991 йил 18 ноябр.

https://nrm.uz/products?folder=229028_pensiyalar_nafaqa_ijtimoiy_himoya&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

ҳақида”ги №-22-сонли Қарори қабул қилинди. Ушбу қарор доирасида қуйидаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирлари амалга оширилди:⁸⁵

– талабалар, мактаб ва ўрта махсус ўқув юртлари ва давлат таъминотида бўлмаган хунар-техника ўқувчилари ва олий таълим муассасалари талабалари овқатланишлари учун компенсацион тўловлар ва 50 фоизлик чегирмалар жорий этилди;

– ўзгаларнинг қарамоғига муҳтож бўлган ёлғиз пенсионерларга амалдаги имтиёзлар сақлаб қолиниб, улар уй-жой ва коммунал хизматлар, жамоат транспортида фойдаланишга (таксидан ташқари) тўланадиган йўл ҳақидан озод қилиниши;

– ўзгаларнинг қарамоғига муҳтож бўлган ёлғиз пенсионерларга нормаланган озиқ-овқат маҳсулотлари ва врач рецептлари бўйича дори-дармонлар билан бепул таъминланиши;

– ёлғиз ва кам таъминланган пенсионерлар, ногиронлар учун арзон нархларда ёки бепул овқатланишни ташкил этиш.

1993 йил 3 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. Ушбу меъёрий ҳужжатга мувофиқ мамлакатимиз аҳолиси қариганда давлат пенсия тўловлари ва меҳнат қобилиятини вақтинча ёки бутунлай йўқотган фуқароларни, боқувчисини йўқотган оила аъзоларини моддий жиҳатдан таъминлаб туриш учун давлат томонидан бериладиган моддий таъминот олиш ҳуқуқига эга бўлдилар.⁸⁶

1994 йил 23 август куни мамлакатимиз Президенти томонидан “Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга оид тадбирлар тўғрисида”ги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя қилишни ташкил этиш масалалари тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди. Ушбу Фармон ва Қарорларни ижросини таъминланиши натижасида 1994 йил 1 октябрдан бошлаб мамлакатимизда аҳолини ёппасига ижтимоий ҳимоя қилиш тизимидан аниқ мақсадли ва аҳолининг муайян ижтимоий қатламларини қамраб оладиган тизимга ўтилди.⁸⁷

1996 йил 10 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Болали оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида”ги Фармонига асосан 1997 йил 1 январдан бошлаб мамлакатимизда 16 ёшгача болалари бўлган оилаларга ижтимоий нафақалар маҳалла фуқаролар йиғини, шаҳарча, қишлоқ ва овул фуқаролар йиғинлари қарори билан тайинланадиган бўлди. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг махсус қарори қабул қилиниб, 1996 йил 10 декабр куни “Вояга

⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Эркин нархлар жорий этилиши муносабати билан талабалар, ўқувчи ёшлар, ўзгаларнинг қарамоғига муҳтож бўлган ёлғиз пенсионерлар ва меҳнаткашларнинг имтиёзли умумий овқатланишини ташкил этиш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар ҳақида”ги 21.01.1992 й.даги №-22-сонли Қарори.
https://nrm.uz/products?folder=450739_aholini_ijtimoiy_himoya_qilish_hayriya_faoliyati&products=1_vse_zakonodatelstv_o_uzbekistana

⁸⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларни давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги 938-ХП-сонли Қонуни. 03.09.1993 й. <https://lex.uz/docs/112314>

⁸⁷ Жўраев Н. Ўзбекистон тарихи (миллий истиқлол даври). 3-китоб. Т.: “Sharq”. 2011 й. 272-273 б.

етмаган болалари бўлган оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тўғрисида” Низом тасдиқланди. Ушбу Низомга мувофиқ, маҳалла (ёки шаҳарча, қишлоқ, овул) фуқаролар йиғини томонидан кўп болали оилаларга ижтимоий нафақаларни тайинланиши тўғрисида қарор қабул қилиш жараёнида ижтимоий адолат, ошкоралик ва ажратилган нафақаларнинг манзиллилигини таъминлаш тамойилларига устуворлик қаратилди.⁸⁸

1999 йил 14 апрелда Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларга кўшимча имтиёзлар тўғрисида”ги №-760-І сонли Қонуни қабул қилинди. Ушбу Қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонуни 12-1 модда билан ва 1995 йил 21 декабрда тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодексининг 116 моддаси иккинчи қисмига тўлдиришлар киритилиб, унга кўра, уч ёшга тўлмаган болалари бор бюджет ҳисобидан молиявий жиҳатдан таъминланадиган муассасалар ва ташкилотларда ишлаётган аёлларга иш вақти ҳафтасига 35 соатдан ошмаслиги, иш вақти қисқартирилган муддат жараёнида меҳнатга ҳақ тўлаш ҳар кунги тўлиқ иш муддати учун белгиланган миқдорда тўланиши ва 20 йиллик меҳнат стажи бўлган аёллар учун пенсия ёши 54 ёш этиб белгиланди.

Юқорида келтирилган маълумотларни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, 1991-1999 йиллар мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини бозор иқтисодиёти муносабатларига мослаштириш ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий-институционал асосларини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этди. Фикримизча ушбу даврни мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий асосларини яратишнинг биринчи босқичи сифатида эътироф этиш мақсадга мувофиқ.

Мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асосларининг ривожланишининг иккинчи босқичи Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 3 январда қабул қилинган “Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисида”ги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2000-2005 йилларда ёлғиз кекса пенсионерлар ва ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида”ги 1999 йил 7 декабрда қабул қилинган Қарори билан бошланди. Ушбу қонуний ҳужжатлар мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини манзиллилигини оширишда маҳалла (шаҳарча, қишлоқ, овул) фуқаролар йиғинининг ролини янада ортишига хизмат қилди⁸⁹.

2007 йил ҳукуматимиз томонидан “Ижтимоий ҳимоя йили” деб номланиб, ушбу йилда амалга ошириладиган давлат дастури аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишда аниқ йўналтирилган ва табақалашган ёндашувни янада кучайтириш, кам таъминланган оилаларга зарур моддий ёрдам кўрсатиш орқали қўллаб-қувватлашни таъминлаш, ижтимоий хизматлар кўрсатиш тизими ходимлари меҳнатини рағбатлантириш ва ҳақ тўлаш

⁸⁸ Ўша манба. 273 б.

⁸⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 23.01.2007й. ПҚ-573-сон ““Ижтимоий ҳимоя йили” Давлат дастури тўғрисида”ги Қарори; “Маҳалла” / газета. 2007 йил 21 феврал. № 8 (558). 2 б.

механизмини такомиллаштириш, жумладан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш учун хизмат қилди.⁹⁰ 2007 йил 3 мартда ушбу давлат дастури доирасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга оид чора-тадбирлари тўғрисида”ги № ПФ-3864 сонли Фармони қабул қилинди. Ушбу меъёрий ҳужжат асосида мамлакатимизда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларига қуйидаги ўзгаришлар киритилди:

– ижтимоий жиҳатдан муҳтож, кўп болали оилаларга, туғруқдан кейинги декрет таътилида бўлган оналарга ижтимоий нафақа, кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлашда маҳалла фуқаролар йиғини томонидан ижтимоий адолат, ҳолислик ва ошкоралик тамойилларига қатъий риоя қилинган ҳолда амалга оширилиши белгиланди;

– ижтимоий ҳимоя дастурларининг манзиллилигини таъминлаш, камбағал оилаларда боқимандаликка йўл қўймаслик, оилалар даромади ва мол-мулкни ҳар томонлама инобатга олиш ўзини маҳалла органи зиммасига юклатилди;

– 2007 йилнинг 1 сентябридан бошлаб кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тўлаш учун ажратиладиган ижтимоий нафақаларни тайинлаш ва тўлаш муддати 6 ойгача узайтирилди;

– “Мурувват” болалар интернат-уйларида бир тарбиячи учун иш меъёри 15-18 нафар боладан 5-6 нафар болага камайтирилди ва иш ҳақи ставкалари тариф сеткаси бўйича 1 разрядга кўтарилди;

– жисмонан имконияти чекланган ва жисмоний нуқсонларга эга шахслар учун ихтисослаштирилган коллежларда ногирон-ўқувчиларнинг бепул овқатланиши йўлга қўйилди;

– уйда ижтимоий ёрдам кўрсатиш хизмати ходимлари, жумладан, ногирон болаларни уйда ўқитаётган педагоглар учун ойлик йўл ҳақи компенсацияси (жамоат транспортлари учун, таксидан ташқари) жорий этилди;

– вазирликлар, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари, идоралар, уюшмалар, компаниялар, хўжалик бошқарувининг бошқа органлари, корхоналар, ташкилотлар, хайрия жамғармалари, тадбиркорлик тузилмаларининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож бўлган, эҳтиёжманд оилаларга ҳар тарафлама қўшимча моддий ёрдам беришда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари билан ҳамкорликдаги фаолияти ташкил этилди;

– хўжалик юритувчи субъектлар ва тадбиркорлик тузилмалари томонидан аҳолини ижтимоий жиҳатдан қўллаб қувватлаш мақсадида фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари билан ҳамкорликда сарфлаган харажатлари даромад солиғидан озод этилди.⁹¹

⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил, 12-сон, 105 модда. https://nrm.uz/products?folder=450739_aholini_ijtimoiy_himoya_qilish_hayriya_faoliyati&products=1_vse_zakonodatelstv_o_uzbekistana

⁹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга оид чора-тадбирлари тўғрисида”ги № ПФ-3864 сонли Фармони. 19.03.2007 й.

Юқорида амалга оширилган таҳлилларга таянган ҳолда, 2000-2009 йилларда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини ошириш ва ушбу жараёнда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ролини ошириш билан бир қаторда аҳолини манзилли ижтимоий ҳимоя қилишнинг ўзига хос механизми яратилганлигини кузатиш мумкин. Ушбу даврни аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асосларини ривожланишининг иккинчи босқичи деб аташ мумкин.

Мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосларини ривожланишининг учинчи босқичи 2010 йилни “Баркамол авлод йили” деб номланиши билан бошланди ва давлат дастурини амалга оширилиши болалар ва ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга, уларни баркамол ривожланишининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий базани янада такомиллаштиришга олиб келди. Натижада, ёш оилаларга ғамхўрлик қилиш ишларини кучайтириш, уларни ҳуқуқий ва ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишни таъминлаш, оналар ва болаларнинг репродуктив саломатлигини муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилди.⁹²

2011 йил 30 май куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011-2015 йилларда ёлғиз кексалар, пенсионер ва ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилишни янада кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № ПҚ-1542 сонли Қарори қабул қилинди. Ушбу Қарорнинг қабул қилиниши мамлакатимизда ёлғиз кексалар, пенсионер ва ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва уларга ижтимоий хизмат кўрсатишнинг меъёрий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириши билан бир қаторда, уларга кўрсатиладиган ижтимоий хизматларнинг сони, сифати ва қамрови даражасини оширди. Жумладан, аҳолининг ушбу ижтимоий гуруҳига кўрсатиладиган тиббий-ижтимоий хизматларнинг кўлами ортиб, бу турдаги хизмат кўрсатувчи ташкилот-муассасаларнинг моддий-техник базаси ривожлантирилди.

2012 йил 12 декабрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ижтимоий нафақаларни тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 350-сонли Қарори қабул қилинди ва унда қуйидаги вазифалар белгилаб берилди:⁹³

– 2013 йил 1 январдан бошлаб нафақалар ва моддий ёрдамнинг барча турлари учун оила муҳтожлигини аниқлашнинг ягона мезонини жорий этиш, ижтимоий нафақалар ва кам таъминланган оилаларга моддий ёрдамни тайинлашда жами даромадни ҳисоблаб чиқиш тартибини соддалаштириш;

– ижтимоий нафақалар ва кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тайинлаш тартибини соддалаштириш;

– ижтимоий нафақалар ва кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тўғрисидаги масалаларни ҳал этиш учун фуқаролар йиғинлари

⁹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Баркамол авлод йили” давлат дастури тўғрисида”ги 27.01.2010 й. ПҚ-1271-сонли Қарори; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2010 йил, 5-сон, 37-модда http://nrm.uz/contentf?doc=457763_o'zbekiston_respublikasi_prezidentining_27_01_2010_y_pq-1271-son_barkamol_avlod_yili_davlat_dasturi_to'g'risidagi_qarori&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

⁹³ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ижтимоий нафақаларни тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 350-сонли Қарори, 2012 йил 12 декабр

томонидан ваколат берилган комиссияларнинг (кейинги ўринларда Комиссия деб аталади) ҳамда ажратиладиган бюджет маблағларидан аниқ тарзда ва мақсадли фойдаланишни таъминлаш бўйича фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига биркитилган бандликка кўмаклашиш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш марказларининг туман (шаҳар) органлари ходимларининг масъулиятини кучайтириш.

Мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асосларини ривожланишидаги муҳим ўзгариш Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Обод турмуш йили” давлат дастури тўғрисида”ги 2013 йилнинг 14 февридаги № ПҚ-1920 сонли Қарорида ўз аксини топди. Ушбу Қарор асосида ёш ва эҳтиёжманд оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва уларга ижтимоий-иқтисодий ёрдам кўрсатиш механизмини такомиллаштириш мақсадида маҳалла институти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳуқуқ ва ваколатлари кенгайтирилди, ижтимоий жиҳатдан ночор ва кам таъминланган оилаларни давлат томонидан аниқ манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш ва уларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш механизми такомиллаштирилди.

2013 йилнинг 15 феврида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 44-сонли Қарорида болали оилаларга нафақа ва моддий ёрдам 6 ой муддатга, бола парвариши бўйича нафақа – 12 ойга тайинланиши билан бир қаторда, нафақаларни тўланиши бола икки ёшга тўлган ойдан кейинги ойга ўтмаслиги, агарда туғилган, фарзандликка олинган ёки васийликка қабул қилинган икки ва ундан ортиқ болалар парвариш қилинса, у ҳолда бола парвариши бўйича нафақа кичик бола икки ёшга тўлгунга қадар бир барабар миқдорда тўланиши белгилаб берилди. Қарорга мувофиқ кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби бўйича қуйидаги вазифалар белгилаб берилди:⁹⁴

- ижтимоий адолатга риоя қилиш;
- кенг ошкоралик ва очиқликни таъминлаш;
- давлат томонидан даромадларини оширишнинг аниқ имконияти бўлмаган ҳақиқатда эҳтиёжманд оилаларга нафақалар ва моддий ёрдам бериш;
- нафақалар ва моддий ёрдамни манзилли тарзда тайинлашни таъминлаш йўли билан уларни тўлашга ажратилган маблағлардан мақсадли ва самарали фойдаланиш;
- аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тадбирларига айрим оилалар ва фуқаролар томонидан боқимандалик муносабатида бўлиш, ўзининг иқтисодий фаоллиги ҳисобига эмас, балки давлат ёрдами ҳисобига яшашга интилишга йўл қўймаслик;
- оила аъзоларининг моддий фаровонлиги, болаларни тарбиялаш, уларни ҳар томонлама жисмоний, ақлий ва маънавий-ахлоқий камол топиши учун зарур

⁹⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 44-сонли Қарори, 15.02.2013 й.

шарт-шароитлар яратиш, маълумоти ва касб даражасини ошириш борасида оиланинг масъулиятини кучайтириш.

Ушбу қарорга мувофиқ ““Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низом”⁹⁵ қабул қилинди. Низомга кўра, кам таъминланган, болали оилаларга нафақа, бола парвариши бўйича нафақа ва моддий ёрдам ҳар бир оила аъзосига ўртача ойлик жами даромад миқдори жами даромад аниқланаётган давр учун белгиланган базавий ҳисоблаш миқдорининг 1,5 баравардан ортиқ бўлмаган оилаларга тайинланади. Оила аъзосига тўғри келадиган ўртача ойлик жами даромад, болали оилаларга нафақа, бола парвариши бўйича нафақа ёки моддий ёрдам олиш учун мурожаат қилинган ойдан олдинги охирги уч ой учун ҳисоблаб чиқилган оиланинг меҳнатга лаёқатли ҳар бир аъзосининг ўртача ойлик даромади суммасини оила аъзолари сонига бўлган ҳолда аниқланади. Ўртача ойлик жами даромад миқдорини ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олинадиган оиланинг жами даромадига қуйидагилар киритилади:⁹⁶

- меҳнатга ҳақ тўлаш шаклидаги даромадлар;
- мулкӣ даромадлар;
- яққа тартибдаги тадбиркорнинг даромади;
- чет элда ишлайдиган ёки тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган оила аъзоларидан пул тушумлари суммаси;
- пенсиялар, стипендиялар ва нафақалар
- шахсий ёрдамчи (деҳқон) хўжалигини юритишдан олинган даромад;
- Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа даромадлар.

“Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг 24-бандига кўра, оиланинг меҳнатга лаёқатли ҳар бир аъзосининг ўртача ойлик даромадлари тўғрисида тақдим этилган маълумотларда даромад суммаси кўрсатилмаган бўлса ёки энг кам ойлик иш ҳақининг 2,5 бараваридан кам сумма кўрсатилган бўлса, у ҳолда оиланинг ўртача ойлик жами даромадини ҳисоблаш учун даромадни нормативдан паст кўрсатган ёки даромади мавжудлиги тўғрисидаги маълумотларни тақдим этмаган оила аъзоларининг ҳар бирига нафақа ёки моддий ёрдамга мурожаат қилинган ойда белгиланган базавий ҳисоблаш миқдорининг 2,5 бараварига тенг бўлган норматив даромад миқдори қабул қилинади. Ушбу қоида қуйидаги фуқароларга тадбиқ этилмайди:⁹⁷

- бола икки ёшга тўлгунга қадар унинг парвариши билан банд бўлган оналарга (уларнинг ўрнини босувчи шахсларга);
- таълим муассасаларида ўқиётганларга (меҳнат шартномасига мувофиқ ишларни амалга ошириш ҳоллари бундан мустасно);

⁹⁵ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 44-сонли Қарорига 1-илова, 15.02.2013 й.

⁹⁶ “Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг 22-банди

⁹⁷ “Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг 24-банди

- ишламайдиган пенсионерларга;
- амалда шахсий ёрдамчи (деҳқон) хўжалигини юритиш билан банд бўлган оила аъзосига;
- оиланинг «Хар бир оила — тадбиркор» дастури доирасида оилавий тадбиркорликда банд бўлган, бироқ ушбу дастур бўйича микрокредит олинган санадан бошлаб кўпи билан 12 ой банд бўлган аъзолари;
- туман (шаҳар) бандликка кўмаклашиш марказларида ишсиз сифатида рўйхатга олинган фуқароларга.

2.1-жадвал.

Ўзгалар парваришига муҳтож бўлган ёлғиз кексалар ва ногиронларни бепул таъминлаш учун асосий озиқ-овқат маҳсулотлари ва гигиена товарлари рўйхати⁹⁸

№	Товарларнинг номи (маҳаллий ёки импорт қилинган)	Ўлчов бирлиги	Бир ойда 1 кишига бериладиган норма
1	Ун (олий навли)	кг	3
2	Гуруч	кг	1
3	Гречка ёрмаси	кг	0,5
4	Макарон маҳсулотлари	кг	0,5
5	Мол гўшти (суяксиз)	кг	1
6	Хонаки парранда гўшти	кг	1
7	Сариёғ	кг	0,2
8	Тухум (дона)	дона	15
9	Қанд-шакар	кг	1
10	Кунгабоқар ёғи	л	1
11	Кўк ёки қора чой	кг	0,2
12	Атирсовун	кг	0,1
13	Кирсовун (65%)	кг	0,2
14	Кир ювиш порошоги	кг	0.15
15	Катта ёшдагилар учун таглик газмол	дона	8

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Кексаларни эъозлаш йили” давлат дастури тўғрисида”ги № ПҚ-2302-сонли 2015 йил 18 феврал куни қабул қилинган Қарори асосида мамлакатимизда иккинчи жаҳон уруши қатнашчилари, кексалар, пенсионерлар, меҳнат фахрийлари, ногиронлар ва ижтимоий жиҳатдан муҳтож бўлган оилаларга пенсия, ижтимоий ва тиббий таъминот хизматлари кўрсатувчи ташкилот ва муассасалар фаолияти такомиллаштирилиб, уларнинг моддий-техник базаси ривожлантирилди. Натижада кўрсатиладиган ижтимоий хизматларнинг кўлами ва сифати ортиб, уларнинг устидан давлатнинг мутасадди ташкилотларининг қатъий назорати ўрнатилди. Ушбу Қарор ижросини бажариш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 августда “Кексалар ва ногиронларни манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги № 237-сонли Қарори қабул қилинди. Мазкур қарорда ўзгалар парваришига муҳтож бўлган ёлғиз кексалар ва ногиронларни бепул асосий озиқ-овқат маҳсулотлари ва гигиена

⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кексалар ва ногиронларни манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги №237-сонли Қарорига 1-илова. 2015 йил 10 август

товарлари билан (2.1-жадвалга қаранг) таъминлаш, уларга нисбатан якка тартибдаги ижтимоий хизматлар дастурини шакллантириш ва уларнинг турмуш тарзини баҳолаш мезонлари тасдиқланди. Қарорнинг 3-илоvasи сифатида “Ўзгалар парваришига мухтож бўлган ёлғиз кексалар ва ногиронларни асосий озик-овқат маҳсулотлари ва гигиена товарлари билан бепул таъминлаш тартиби тўғрисида”ги Низом тасдиқланди. Низом доирасида ёлғиз кексалар ва ногиронларни асосий озик-овқат маҳсулотлари ва гигиена товарлари билан бепул таъминлаш схемаси (4-илова) ишлаб чиқилди. “Ўзгалар парваришига мухтож бўлган ёлғиз кексалар ва ногиронларни асосий озик-овқат маҳсулотлари ва гигиена товарлари билан бепул таъминлаш тартиби тўғрисида”ги Низомга мувофиқ ёлғиз кексалар ва ногиронларни сифатли озик-овқат маҳсулотлари ва товарлар билан таъминлаш устидан назорат қилиш Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар, туман (шаҳар) лар ҳокимликлари, зарурият бўлганда, нодавлат-нотижорат ташкилотлар вакиллари жалб этилган ҳолда фуқаролар йиғинларининг ижтимоий қўллаб-қувватлаш комиссиялари томонидан амалга оширилади. Ажратилаётган маблағлардан мақсадли фойдаланилиши устидан назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Назорат-тафтиш бош бошқармасига юклатилган.

Ўзгалар парваришига мухтож бўлган ёлғиз яшовчи ва ёлғиз кекса киши ва ногиронлар учун ижтимоий хизматларнинг якка тартибдаги дастури таркиби куйидагилардан иборат бўлади:⁹⁹

- соғломлаштириш тадбирлари;
- уйда парвариш қилиш тадбирлари;
- уй-жой-маиший шарт-шароитларни яхшилаш тадбирлари;
- ижтимоий ҳимоя чоралари билан таъминлаш тадбирлари;
- мулоқот ва дам олиш доирасини кенгайтириш тадбирлари.

Юқоридаги амалга оширилган Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий-институционал асосларининг таҳлилига таянган ҳолда 2010-2015 йиллар мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг манзиллилигини ошириш ва бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланишнинг меъёрий асосларини такомиллаштириш босқичи бўлганлигини кузатиш мумкин.

2016 йилдан ҳозирга қадар мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳада амалга оширилаётган ҳуқуқий-институционал ислохотлар аҳолига муносиб турмуш даражаси ва сифатини таъминлаш, уларнинг турмуш фаровонлигини барқарор ошириб бориш ва жамиятнинг ижтимоий таркибини такомиллаштириш босқичи сифатида ижтимоий хизматларнинг сифати ва кўламини кенгайтиришга қаратилмоқда. Бунда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурларига устуворлик қаратилиб келинмоқда.

Жумладан, 2016 йил 26 декабрда Ўзбекистон Республикасининг “Кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида”ги № ЎРҚ-415-сонли Қонуни қабул қилинди. Ушбу Қонуннинг мақсади кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий

⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кексалар ва ногиронларни манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги №237-сонли Қарорига 4а-илова. 2015 йил 10 август

эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат ҳисобланади. Қонун доирасида мамлакатимизда кексалар, ногиронлар ва аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламларини ижтимоий ҳимоя қилишда ижтимоий хизматлар кўрсатишнинг қуйидаги тамойиллари белгилаб берилди:¹⁰⁰

- қонунийлик;
- инсон ҳуқуқларига риоя этиш;
- инсонпарварлик;
- эркин фойдаланиш;
- профилактик йўналтирилганлик;
- аниқ йўналтирилганлик ва индивидуал ёндашув;
- ихтиёрийлик.

Шу билан биргаликда ижтимоий хизматлар соҳасида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш йўналишлари аниқлаб берилди:

- аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд тоифаларининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;
- ижтимоий хизматларга муҳтож шахсларни аниқлаш, ҳисобга олиш ва уларга ушбу хизматлар кўрсатилишини ташкил этиш;
- ижтимоий хизматлар олувчиларнинг оила ва жамият билан алоқаларини сақлаш, уларнинг қулай муҳитда бўлиши учун шарт-шароитлар яратиш;
- давлат органлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлаш;
- ижтимоий хизматлар стандартларига риоя этилишини таъминлаш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида ижтимоий шерикликни ривожлантириш.

Қонуннинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий хизматларга қуйидаги таърифни бериш мумкин бўлади: “Ижтимоий хизматлар – бу шахснинг турмуши сифатини оширишга, унга жамият ҳаётида иштирок этишнинг бошқа фуқаролар билан тенг бўлган имкониятларини яратишга ва ўзининг бирламчи (асосий) ҳаётий эҳтиёжларини мустақил равишда таъминлаш имкониятларини кенгайтиришга қаратилган хизматларга муҳтож шахсга ёрдам кўрсатиш бўйича ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий, психологик, таълимга оид, тиббий, реабилитация чора-тадбирлари ва бошқа ижтимоий ҳимоя дастурлари мажмуидир”¹⁰¹.

Қонунга кўра, қуйидагилар аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари ҳисобланади:¹⁰²

- ўзгаларнинг парваришига муҳтож бўлган ёлғиз кексалар;
- I ва II гуруҳ ногиронлари, ногирон болалар;
- муомалага лаёқатсиз ва муомала лаёқати чекланган фуқаролар;
- ижтимоий аҳамиятга молик касалликларга чалинган шахслар;

¹⁰⁰ Ўзбекистон Республикасининг “Кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида”ги № ЎРҚ-415-сонли Қонуни, 26.12.2016 й. 1-боб, 3-модда. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 йил 31 декабрь, 52-сон, 596 модда.

¹⁰¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

¹⁰² Ўзбекистон Республикасининг “Кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида”ги № ЎРҚ-415-сонли Қонуни, 26.12.2016 й. 1-боб, 6-модда. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 йил 31 декабрь, 52-сон, 596 модда.

– етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд тоифаларидир.

Шу билан бир қаторда, Қонунда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини амалга ошириш жараёнида бевосита иштирок этадиган ташкилотлар қаторига давлат бошқарув органлари, маҳаллий ҳокимият органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошариш органлари, нодавлат-нотижорат ташкилотлари, ижтимоий хизматлар кўрсатувчи давлат муассасалари ва тадбиркорлик субъектлари киритилиб, уларнинг ваколатлари белгилаб берилган. Мамлакатимизда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг молиялаштириш манбалари қуйидагилар ҳисобланади:¹⁰³

- Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети маблағлари;
- қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ижтимоий хизматлар кўрсатишдан олинadиган даромадлар;
- жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳомийлик ҳайриялари;
- қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар.

2017 йил 12 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолининг кам таъминланган қатламларини қўллаб-қувватлашга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № ПҚ-2368-сонли Қарори қабул қилинди. Ушбу Қарор доирасида муайян меҳнат турлари билан шуғулланиш истаги бўлган кам таъминланган оилаларга уларнинг оилаларини етарли даражада моддий таъминлаш имконини берадиган, тижорат банкларининг имтиёзли фоиз ставкалари бўйича хунармандчилик ва шахсий томорқа хўжалигини ташкил этишлари учун микрокредитлар тақдим этиш; оғир уй-жой маиший шароитларда яшаётган, боқувчисини йўқотган, ногиронларни парвариш қилаётган оилаларга арзон уй-жойлар ажратиш; оғир касалликлар мавжуд бўлган тақдирда тиббий хизматлар ҳақини тўлаш ва уларнинг ҳақини тўлаш имкони бўлмаган ҳолатларда республиканинг ҳар бир тумани ва шахридан ўрта ҳисобда 6 тагача кам таъминланган оилаларга беғараз ёрдам кўрсатиш каби вазифалар ҳал этилди. Ушбу чора-тадбирларни молиялаштириш Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети, жумладан, маҳаллий бюджетлар, Касаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши ва Ўзбекистон “Маҳалла” хайрия жамоат фонди маблағлари ҳисобидан амалга оширилиши белгилаб берилди.

2018 йилнинг 20 октябрида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 841-сонли Қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга мувофиқ 2030 йилгача бўлган муддатда Ўзбекистонда кам таъминланганликнинг барча кўринишларини икки баробар қисқартириш мақсади белгиланди.¹⁰⁴

¹⁰³ Ўзбекистон Республикасининг “Кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида”ги № ЎРҚ-415-сонли Қонуни, 26.12.2016 й. 6-боб, 26-модда. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 йил 31 декабрь, 52-сон, 596 модда.

¹⁰⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 841-сон Қарори, 2018 йил 20 октябрь

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йилнинг 20 февралда қабул қилинган ““Обод қишлоқ” дастурини 2019 йилда амалга ошириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № ПҚ-4201 сонли Қарорига мувофиқ жами 1466 та ижтимоий соҳа объектларини қуриш ва таъмирлаш чора-тадбирлари амалга оширилди. Жумладан, 280 та мактабгача таълим, 510 та мактаб, 237 та соғлиқни сақлаш объектлари фойдаланишга топширилди.¹⁰⁵

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 августдаги ПҚ-4423-сон “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамоат бирлашмаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорига кўра, ишловчилари умумий сонининг камида 50 фоизи ногиронлиги бўлган шахслардан иборат ва ногиронлиги бўлган шахслар меҳнатига ҳақ тўлаш фонди умумий меҳнатга ҳақ тўлаш фондининг камида 50 фоизини ташкил этадиган ягона иштирокчиси ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамоат бирлашмалари ҳисобланган юридик шахслар:¹⁰⁶

– юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи, кўшилган қиймат солиғи ва юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни ҳисоблаш ва тўлашдан озод қилинади;

– солиққа тортиладиган ерлар бўйича юридик шахслардан олинадиган, ер участкасининг жойлашган ўрнига қараб белгиланган ер солиғи ставкасига нисбатан 0,1 пасайтирувчи коэффициентни қўлланган ҳолда тўлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 24 октябридаги “Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастурлари доирасида амалга ошириладиган лойиҳаларни кредитлаш тартибини такомиллаштиришнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4498-сон Қарори асосида мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “Ҳар бир оила тадбиркор”, “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларини қўллаб-қувватлаш”, “Ҳунармандчиликни ривожлантириш”, “Хотин-қизларни ва оилани қўллаб-қувватлаш”, “Yoshlar – kelajagimiz” каби давлатнинг фаол дастурларини амалга оширишда мамлакатимизда кичик бизнес, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, хотин-қизлар ва ёш авлод ташаббусларига ваколатли банклар томонидан ажратилган кредитлар бўйича фоиз харажатларини қоплаш учун компенсация ва субсидиялар бериш белгилаб берилди. Бунда ресурслар бўйича фоиз ставкаси Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қайта молиялаштириш ставкасидан 4 фоиз паст қилиб белгиланади.¹⁰⁷

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 мартдаги “Иқтисодиётни ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги № ПФ-5975-сон

¹⁰⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Обод қишлоқ” дастурини 2019 йилда амалга ошириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № ПҚ-4201 сонли Қарори, 20.02.2019 й.

¹⁰⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамоат бирлашмаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4423-сон Қарори, 23.08.2019 й.

¹⁰⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастурлари доирасида амалга ошириладиган лойиҳаларни кредитлаш тартибини такомиллаштиришнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4498-сон Қарори, 24.10.2019 й.

Фармонида камбағалликни қисқартириш борасида қуйидаги ишларни амалга ошириш белгилаб берилди.¹⁰⁸

– иқтисодий ўсишнинг инклюзивлигини таъминлаш, давлат бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, жамоат ташкилотлари ҳамда халқаро молия институтлари ва хорижий ҳукумат молия ташкилотлари билан ҳамкорликда камбағалликни қисқартириш бўйича стратегия ва дастурларни ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва мувофиқлаштириш;

– камбағалликни қисқартиришнинг аниқ дастак ва механизмларини ишлаб чиқиш, хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда камбағаллик даражасини аниқлаш мезонлари ва баҳолаш услубиятини, ижтимоий таъминотнинг минимал стандартлари ва меъёрий асосларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

– барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларга эришиш чора-тадбирларини амалга ошириш, яшаш минимуми ва минимал истеъмол саватини ҳисоблаш методологиясини ишлаб чиқиш ҳамда аҳоли даромадлари табақалашувини ўрганиш бўйича тизимли ишларни олиб бориш ҳамда уларнинг давлат мақсадли дастурлари билан ўзаро мувофиқлигини таъминлаш;

– Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги билан биргаликда меҳнат бозори ва унинг таркибини сифат жиҳатдан ривожлантириш, ишчи кучи миграцияси жараёнларини таҳлил қилиш, такомиллаштириш ҳамда меҳнат ресурсларини тақсимлаш борасида ўзаро мувофиқликдаги ишларни олиб бориш;

– Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Жисмоний тарбия ва спорт вазирлиги ҳамда Маданият вазирлиги билан биргаликда инсон капиталини ривожлантириш бўйича дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Мамлакатимизда “Covid-19” пандемияси шароитида аҳолини самарали ижтимоий қўллаб-қувватлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 24 апрелдаги № 213-Ф-сонли Фармойиши асосида “Маҳалла” ҳайрия жамоат фонди ҳузурида “Саҳоват ва кўмак” жамғармаси ташкил этилди.¹⁰⁹ Жамғарма маблағлари коронавирус пандемияси ва карантин даврида ижтимоий ҳимояга муҳтож, кўп фарзандли оилаларни, ногиронлиги бўлган шахслар ва ёлғиз кексаларни, ўз даромадини йўқотган вақтинча ишсиз бўлган жисмоний шахсларни пул маблағлари, кундалик истеъмол товарлари, дори воситалари ва бошқа маҳсулотлар билан таъминлаш учун ишлатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 февралдаги “Етим болалар ва ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4185-сон Қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Молия вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва Мактабгача таълим вазирлигининг 2020 йил 15

¹⁰⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодиётни ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги № ПФ-5975-сон Фармони, 03.05.2020 й.

¹⁰⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 24 апрелдаги № 213-Ф-сонли Фармойиши https://static.norma.uz/official_texts/2020%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4/213-%D1%84.pdf

майдаги 14-20 к/к, 6-мх, 33-к/к, 16, 71, 8-сон қарорига мувофиқ ижтимоий ходимларнинг мақоми, вазифалари, функциялари ва уларга қўйиладиган малакавий талаблар белгиланди. Қарорга мувофиқ, ижтимоий ходим – ижтимоий хизматлар кўрсатишни ташкиллаштирадиган ёки бевосита ижтимоий хизматларни кўрсатувчи зарур касбий малакага эга бўлган шахс ҳисобланади. Ижтимоий хизматлар эса, оғир ижтимоий вазиятга тушиб қолган шахслар, оилаларга юзага келган ижтимоий муаммоларни енгиб ўтишга ва жамиятда бошқа шахслар билан тенг имкониятлардан фойдаланишиги шарт-шароит яратишга қаратилган иш ва хизматлар мажмуидир¹¹⁰.

Амалга оширилган тадқиқотларимиз натижаларига таянган ҳолда ижтимоий хизматлар иқтисодий категориясига муаллиф тарифи ишлаб чиқилди. Ижтимоий хизматлар – бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳолининг ижтимоий гуруҳлари (кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа эҳтиёжманд тоифалари), шахслар, оилаларга муносиб турмуш кечириш шарт-шароитларини яратишга қаратилган хизматлар мажмуидир.

2.2-жадвал.

“Ўзбекистонда коронавирус Covid-19 инфекциясига қарши шошилиш чоралар кўриш” лойиҳасининг параметрлари¹¹¹

№	Чора – тадбирлар ва масъул вазирликлар	Лойиҳанинг қиймати, минг.долл.да
1	Лойиҳанинг умумий қиймати	106 757,1
	<i>Шу жумладан,</i>	
2	Коронавирус “Covid-19” инфекциясига қарши чоралар кўриш учун Миллий соғлиқни сақлаш тизимини мустаҳкамлаш (Соғлиқни сақлаш вазирлиги)	37 750,0
2.1	<i>Тиббиёт муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш учун тиббий диагностика ва даволаш асбоб ускуналарини ва жиҳозларини шошилиш харид қилиши</i>	37 500,0
2.2	<i>Аҳоли билан ўзаро муносабатлар ва хатар ҳақида хабардор қилиш бўйича фаолиятни кучайтириши</i>	250,0
3	Уй хўжаликлари ва жисмоний шахсларни молиявий қўллаб-қувватлаш (Молия вазирлиги)	56 900,0
3.1	<i>Кам таъминланган оилаларга вақтинчалик нафақалар бериш тизимини кенгайтириши</i>	51 900,0
3.2	<i>Ишсизлик бўйича нафақалар</i>	5 000,0
4	Лойиҳани бошқариш, мониторинг қилиш ва баҳолаш (Соғлиқни сақлаш ва Молия вазирликлари)	350,0
5	Ўзбекистон Республикасининг солиқ ва божхона имтиёзлари шаклидаги улуши ва инвестиция даври мобайнидаги Ўзбекистон Республикаси республика бюджетидан амалга ошириладиган тўловлар (Молия вазирлиги)	11 757,1

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 майдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-

¹¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Молия вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва Мактабгача таълим вазирлигининг “Ижтимоий ходимларнинг мақоми, вазифалари, функциялари ва малакавий талаблари тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида”ги 15.05.2020 йилдаги 14-20 к/к, 6-мх, 33-к/к, 16, 71, 8-сон қарори

¹¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 02.07.2020 йилдаги ПҚ-4772-сон Қарорига 1-илова

қувватлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги № ПФ-5975-сон Фармонида 14 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақа, бола икки ёшга тўлгунга қадар бола парвариши бўйича нафақа ва моддий ёрдам олувчилар сони 2020 йил 1 июндан бошлаб қўшимча 10 фоизга оширилиши белгиланди.

Мамлакатимизда аҳолини давлат томонидан ижтимоий ҳимоя тадбирлари билан тўлиқ қамраб олиш, карантин тадбирлари амал қилиши даврида кам таъминланган оилалар ва ишсизларга вақтинчалик нафақалар бериш тизимини янада кенгайтириш, соғлиқни сақлаш ва санитария-эпидемиология хизматининг коронавирус инфекцияси билан касалланган беморларни ўз вақтида аниқлаш ва уларга тиббий хизмат кўрсатиш имкониятларини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 июлдаги “Жаҳон банки иштирокида “Ўзбекистонда коронавирус Covid-19 инфекциясига қарши шошилиш чоралар кўриш” лойиҳасини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги № ПКҚ-4772-сон Қарори қабул қилинди. Қарорга мувофиқ, умумий қиймати 106,75 млн. АҚШ долл.га тенг бўлган лойиҳанинг 53,3 фоизи мамлакатимизда кам таъминланган оилаларга вақтинчалик нафақалар бериш тизимини кенгайтириш ва ишсизлик бўйича нафақаларни молиялаштиришга йўналтирилади (2.2-жадвалга қarang).¹¹²

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асосларини ривожланиш босқичларини таҳлили шуни кўрсатадики, чорак асрдан зиёдрок муддатда ҳукуматимиз томонидан амалга оширилаётган ижтимоий ҳимоя дастурлари умумийликдан манзилли ижтимоий ҳимоя томон ривожланиши билан бир қаторда, жамиятнинг ижтимоий таркибини такомиллаштириш имконини берди.

2.2-§. Ўзбекистонда аҳолининг даромадлар бўйича табақаланиши ва унинг ўзгариш тенденциялари

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиёти таҳлили шуни кўрсатадики, бугунги кунда ҳар бир мамлакатда жамиятнинг ижтимоий жиҳатдан табақаланиши, унинг турли ижтимоий гуруҳ ва синфларга ажратилишини кузатиш мумкин. Бозор иқтисодиёти шароитида жамиятнинг ижтимоий таркиби мамлакатдаги ишлаб чиқариш ва ижтимоий муносабатлар тизимлари ўртасидаги мутаносибликдан келиб чиққан ҳолда давлатларда турли кўринишда бўлади.

Аҳолининг ижтимоий жиҳатдан табақаланиши таҳлил этишдан аввал, жамиятнинг ижтимоий қиёфаси тушунчасига аниқлик киритиб ўтиш мақсадга мувофиқ. Жамиятнинг ижтимоий қиёфаси аҳолининг ижтимоий табақаланиши иерархиясининг умумий кўриниши сифатида намоён бўлади. Халқаро экспертлар томонидан амалга оширилган тадқиқотлар натижаларига кўра, жамиятнинг ижтимоий қиёфаси ижтимоий умумийлик турлари, унинг ўзига хос хусусиятлари ва белгиларида намоён бўлади (2.3-жадвалга қarang).

¹¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жаҳон банки иштирокида “Ўзбекистонда коронавирус Covid-19 инфекциясига қарши шошилиш чоралар кўриш” лойиҳасини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги № ПКҚ-4772-сон Қарори, 02.07.2020 й.

Жамиятнинг ижтимоий қиёфасини баҳолашда ижтимоий умумийлик шакллари ва белгилари¹¹³

Ижтимоий умумийлик шакллари, хусусиятлари ва белгилари		
Ижтимоий умумийлик турлари	Ижтимоий умумийликнинг ўзига хос хусусиятлари (ёки фарқлаш мумкин бўлган жиҳатлари)	Ижтимоий умумийлик белгилари
Гуруҳий	Жамиятнинг ижтимоий табақаланиши ва ишлаб чиқариш муносабатларидаги ўрни	Бандлик хусусиятлари (аҳоли даромадларини шакллантириш ҳолатлари)
Соҳавий	Ишчи кучи таклифи соҳаси (ишлаб чиқариш муносабатларида қўшилган қийматнинг яратилиши ва ишчи кучи сифати билан боғлиқ ҳолатлар)	Ишлаб чиқариш фаолияти йўналиши (ишлаб чиқариш муносабатларида фан сиғимкорлиги даражаси, юқори технологик маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳолати)
Миллий	Инсонлардаги миллий менталитет билан боғлиқ хусусиятлар	Инсоннинг ижтимоий келиб чиқиши, тили ва минтақавий хусусиятлари (ишлаб чиқариш муносабатлари учун)
Демографик	Аҳолининг ёши ва жинси билан боғлиқ хусусиятлари	Болалар, ёшлар, ўрта ёшдагилар, эркаклар, аёллар ва бошқа гуруҳлар
Минтақавий	Яшаш жойи билан боғлиқ хусусиятлар	Маъмурий-минтақавий бўлиниш бўйича белгилар
Оилавий	Қариндошлик муносабатларидаги хусусиятлар	Биргаликда яшаш, умумий рўзғор юритиш, ўзаро муносабатлар

Аҳолининг ижтимоий жиҳатдан табақаланишини вужудга келтирувчи сабабларни икки гуруҳга ажратиш мумкин.¹¹⁴

– инсонларнинг индивидуал-шахсий хусусиятлари – бу турдаги табақаланиш одатда бозор иқтисодиёти шароитида инсонларнинг у ёки бу даражада даромадга эга бўлишлари ўзларининг сайи-харакатларига боғлиқлигини назарда тутди. Яъни, юқори малака ва касбий кўникмага эга бўлиш, инсонларнинг даромадларини ортишига олиб келади;

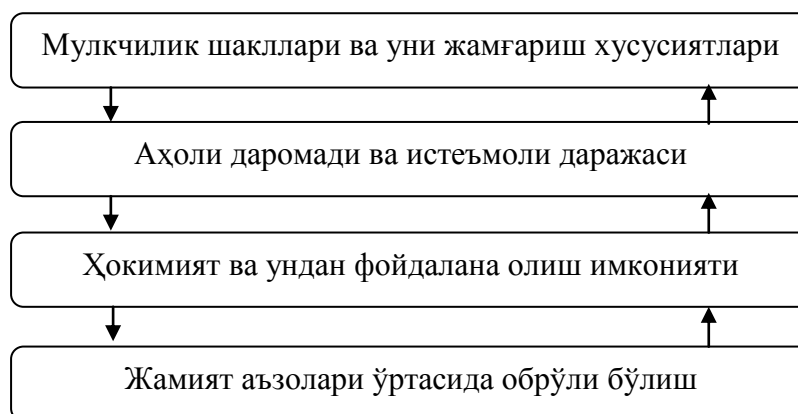
– миллий бойликни қайта тақсимлаш хусусиятлари – бу одатда ижтимоий таъминот хизматларини кўрсатиш орқали бозор иқтисодиёти шароитида кам таъминланган, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларида боқимандалик кайфиятини уйғотиш эҳтимоли юқори бўлишига олиб келиши билан боғлиқ бўлиб, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг нофаол дастурларининг самарасизлигини назарда тутди.

Тахлиллар кўрсатишича, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимида инсонларнинг мулкчилик шакллари ва уни жамғариш хусусиятлари, аҳоли даромади ва истеъмоли даражаси, ҳокимият ва ундан фойдалана олиш имконияти, жамият аъзолари ўртасида обрў эътиборли бўлишга интилишлари каби омиллар

¹¹³ Berg J. 2015a. “Labour market institutions: The building blocks of just societies”, in J. Berg (ed.): Labour markets, institutions and inequality: Building just societies in the 21st century (Geneva, ILO; Cheltenham, Edward Elgar), pp. 1–38.; Berg J. 2015b. “Income support for the unemployed and the poor”, in J. Berg (ed.): Labour markets, institutions and inequality. Building just societies in the 21st century(Geneva, ILO; Cheltenham, Edward Elgar), pp. 263–286.; Mearkle R., Mactaggart I., Walsham M., Kuper H.; Blanchet K. 2017. “Disability and social protection programmes in low- and middle-income countries: A systematic review”, in Oxford Development Studies, Vol. 45, No. 3, pp. 223–239. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13600818.2016.1142960>. маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

¹¹⁴ Berg J. 2015b. “Income support for the unemployed and the poor”, in J. Berg (ed.): Labour markets, institutions and inequality. Building just societies in the 21st century(Geneva, ILO; Cheltenham, Edward Elgar), pp. 265–266.

жамиятнинг ижтимоий жиҳатдан табақаланишини вужудга келтиради (2.1-расмга қаранг).

2.1-расм. Жамиятда ижтимоий табақаланишни вужудга келтирувчи омиллар¹¹⁵

Аҳолининг ижтимоий жиҳатдан табақаланиши ҳар бир мамлакат учун хос бўлган хусусият ҳисобланиб, унинг ижобий ва салбий оқибатлари мавжуд. Ижтимоий жиҳатдан табақаланишнинг ижобий хусусияти мамлакатда ўрта қатламни рағбатлантиришга қаратилган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол устувор дастурларини амалга оширилиши натижасида, жамиятнинг айрим ижтимоий гуруҳлари ўртасида рақобат кучаяди, мамлакат иқтисодиётида товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш самарадорлиги кўрсаткичи орта боради. Аҳоли даромадларининг ортиши жамиятнинг ижтимоий қиёфасини табақалаштиради ва такомиллаштиради. Шу билан бир қаторда, ҳукумат томонидан аҳолининг ижтимоий жиҳатдан кескин табақаланишини олдини олиш ва уни камайтиришга қаратилган ижтимоий дастурларнинг амалга оширилмаслиги қуйидаги салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.¹¹⁶

- ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли сони ва норозиликларнинг ортиши;
- ижтимоий муаммоларнинг кўпайиши ва ижтимоий танглик ҳолатини кучайиши;
- давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, жумладан соғлиқни сақлаш ва таълим тизимини қўллаб-қувватлашнинг молиялаштириш харажатларини ортиши;
- аҳолининг турли ижтимоий гуруҳлари, иқтисодиётнинг турли тармоқлари, қишлоқ ва шаҳар аҳолиси ўртасидаги ижтимоий қарама-қаршиликнинг кескинлашуви;
- меҳнат бозорида танглик ҳолатини вужудга келиши, ташқи миграцияни кучайиши ва ишсизлик даражасининг ортиши;
- истеъмол бозоридаги мутаносиблик ва ижтимоий инфратузилманинг бузилиши.

¹¹⁵ Berg J. 2015a. “Labour market institutions: The building blocks of just societies”, in J. Berg (ed.): Labour markets, institutions and inequality: Building just societies in the 21st century (Geneva, ILO; Cheltenham, Edward, Elgar), pp. 1–38. маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

¹¹⁶ Ўша манба, pp. 270-272

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолатда мамлакатда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан кескин табақаланишини олдини олиш, ўрта қатламни ривожланишини рағбатлантириш ва жамиятнинг ижтимоий қиёфасини такомиллаштириш мақсадида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг иқтисодий механизми (солиқ сиёсати, ижтимоий таъминот ва бошқалар) дастаклари орқали жамиятдаги ижтимоий табақаланиш жараёнлари бошқариб борилади. Ушбу ҳолат мамлакатда аҳолини ижтимоий табақаланиш индикаторлари тизимини ишлаб чиқиши тақозо этади.

Таҳлиллар кўрсатишича, ижтимоий табақаланишнинг мамлакатдаги ижтимоий барқарорлик даражасига таъсир кўрсатиш доирасидан келиб чиққан ҳолатда, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда аҳолини ижтимоий табақаланиш индикаторлари тизими ишлаб чиқилган (5-илова). Аҳолининг ижтимоий жиҳатдан табақаланишини комплекс тадқиқ этиш ва аниқ пировард натижага эришиш учун дастлаб мамлакатдаги ижтимоий табақаланиш билан боғлиқ бўлган миллий ва хусусий компонентларни ажратиш олиш мақсадга мувофиқ. Иқтисодий адабиётда бозор иқтисодиёти шароитида аҳолининг ижтимоий табақаланишини ўрганишга қаратилган тадқиқотларда даромадлар кўрсаткичи етакчи ўринни эгаллайди. Ушбу кўрсаткич халқаро ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган илмий изланишларда мунтазам қўлланилиб келади.

Аҳоли даромадларининг табақаланиш ҳолатини куйидаги индикаторлар орқали баҳолаш мумкин (5-илова, 1-пунктга қаранг):

– даромадлар табақаланишининг дециль коэффициентлари – 10 фоиз юқори даражада таъминланганларнинг ва 10 фоиз кам таъминланганларнинг максимал даромадлари ўртасидаги нисбат;

– даромадлар табақаланишининг квинтиль коэффициентлари – 20 фоиз юқори даражада таъминланганларнинг ва 20 фоиз кам таъминланганларнинг минимал даромадлари ўртасидаги нисбат;

– фондлар коэффициентлари – энг юқори даромад олувчи ва энг кам даромадга эга бўлган аҳоли ўртасидаги нисбат;

– джини коэффициентлари (даромадлар концентрацияси коэффициентлари) – аҳолининг турли ижтимоий гуруҳлари ўртасида даромадларнинг тақсимланишини тавсифловчи индикатор;

– даромадлар (иш ҳақи) табақаланиши – иқтисодиёт тармоқлари ёки мамлакат ҳудуд ва минтақалари бўйича иш ҳақи (аҳоли даромадлари) тенгсизлигини тавсифловчи индикатор;

– ўртача ва минимал иш ҳақи ўртасидаги нисбат – аҳолининг ижтимоий гуруҳларининг даромад манбалари тенгсизлигини тавсифловчи индикатор.

Мамлакатимизда аҳолини ижтимоий табақаланишини баҳолаш амалиёти Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2010 йил 24 декабрдаги “Уй хўжаликларини тадқиқ этиш методологиясининг низоми тўғрисида”ги № 18-сонли Қарори асосида амалга оширилади. Ушбу низомга мувофиқ Ўзбекистонда аҳолининг ижтимоий табақаланишини тавсифлаш учун аҳолининг ўртача жон бошига тўғри келувчи пул даромадлари бўйича гуруҳланиши, аҳоли жами пул даромадлари ҳажмининг дециль ва квинтиль

коэффициентлари бўйича гуруҳланиши, джини коэффициенти ва фондлар коэффициенти каби индикаторлар тизимидан фойдаланилади.

Аҳолининг ўртача жон бошига тўғри келувчи пул даромадлари бўйича гуруҳланиши кўрсаткичи аҳолининг моддий таъминланганлиги даражаси бўйича табақаланишини тавсифлайди ва қуйидаги кўрсаткич бўйича ҳисобланади:¹¹⁷

$$(X_{max} - X_{min})/n \quad (2.2.1)$$

Бу ерда:

X_{max} – тадқиқот ўтказиш учун танлаб олинган аҳоли ўртасида юқори даромадга эга бўлган аҳолининг пул даромадлари.

X_{min} – тадқиқот ўтказиш учун танлаб олинган аҳоли ўртасида паст даромадга эга бўлган аҳолининг пул даромадлари.

n – тадқиқот ўтказиш учун танлаб олинган жами аҳоли сони.

Аҳолининг жами пул даромадлари ҳажмининг дециль ва квинтиль коэффициентлари бўйича гуруҳланиши – аҳолининг умумий пул даромадларининг ҳар бир 10 фоиз (ёки 20 фоиз квинтиль коэффициенти бўйича) юқори даромадга эга бўлган аҳолини мос равишдаги кам даромадга эга бўлган аҳолига нисбатини ифодалайди.

Джини коэффициенти (G) аҳоли даромадлари тақсимотидаги табақаланишни ифодаловчи кўрсаткич бўлиб, қуйидаги формула асосида ҳисобланади:¹¹⁸

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1} x_i cum. y_i + \sum x_i y_i \quad (2.2.2)$$

$i=1$

Бу ерда:

x_i – i гуруҳга мансуб аҳоли улуши

y_i – i гуруҳга мансуб аҳоли даромадлари улуши

$cum. y_i$ – барча аҳоли гуруҳларининг умумий даромади улуши

Джини коэффициенти 0 дан 1 гача бўлган ораликда бўлиб, қанчалик 0 га яқин бўлса тенгликни англатса, коэффициентнинг 1 га яқинлашиши кучли табақаланиш мавжудлигини ифодалайди.

Фондлар коэффициенти (Kf) 10 (ёки 20) фоиз кам таъминланган аҳоли даромадлари билан худди шу улушдаги юқори таъминланган аҳоли даромадлари ўртасидаги фарқланишни ифодалайди ва қуйидаги формула асосида ҳисобланади:¹¹⁹

$$Kf = S_{10(s)}/S_1 \quad (2.2.3)$$

Бу ерда:

¹¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Уй хўжалиқларини тадқиқ этиш методологиясининг низоми тўғрисида”ги № 18 сонли Қарори, 24.12.2010 й.

¹¹⁸ Ўша манба.

¹¹⁹ Ўша манба.

$S_{10(s)}$ – энг юкори даромадга эга бўлган 10 (ёки 20) фоиз аҳоли гуруҳининг жами даромадлари

S_1 – энг кам даромадга эга бўлган 10 (ёки 20) фоиз аҳоли гуруҳининг жами даромадлари

Мамлакатимизда аҳоли турмуш даражаси ва фаровонлигини ўрганиш, аҳолининг ижтимоий жиҳатдан табақаланишини баҳолаш мақсадида ҳар йили давлат статистика органлари томонидан республика миқёсида уй хўжалиklarини танлама кузатиш усулида сўровномалар ўтказиб борилади. Бу турдаги кузатувларни амалга ошириш услубиёти жаҳон стандартларига мослаштирилган бўлиб, Жаҳон банки, Бирлашган миллатлар ташкилоти ва Европа иқтисодий комиссиясининг тавсияларига таянган ҳолда республика ҳудудлари бўйича 10 000 уй хўжалиklари танлаб олиниб ижтимоий сўровномалар ўтказилади. Ушбу тадқиқотлар натижалари мамлакатимизда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг самарадорлик даражасини баҳолаш имконини беради.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини амалга оширишда аҳоли даромадларини шакллантириш устувор вазифа бўлиб хизмат қилди. Собиқ Иттифоқ парчаланишининг салбий оқибатлари мамлакатимиз иқтисодиётига 1991-1995 йилларда ўз салбий таъсирини кўрсатди. Жумладан, 1992 йил мамлакатимиз иқтисодиёти танг ҳолатга тушиб қолган эди ва ЯИМнинг ўсиш суръати аввалги йилга нисбатан -11,1 фоизга қисқариб, мамлакат аҳолиси турмуш даражаси кескин пасайиб кетган эди. 1996 йилга келиб амалга оширилган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар натижасида иқтисодиёт таназзулдан чиқди ва миллий иқтисодиётда макроиқтисодий барқарорлик таъминланди. 1996-2003 йилларда мамлакатимиз иқтисодиётида иқтисодий ислохотларни чуқурлашуви ва эркинлашуви миллий иқтисодиётни иқтисодий ривожланиш имкониятларидан кенгроқ фойдаланиш учун замин яратди. Таркибий ўзгаришларни амалга ошириш билан боғлиқ масалалар мамлакат иқтисодиётида бош масалага айланди. 2004 йилдан бошлаб мамлакатимизда қулай инвестиция муҳитини яратилиши, иқтисодиётни модернизациялаш, саноат тармоқлари таркибини диверсификациялаш, ишлаб чиқариш жараёнларини техник-технологик жиҳатдан янгилашга қаратилган ислохотларга устуворлик берилди. Мамлакатда 2004-2019 йилларда барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминланиши иқтисодиётни ижтимоий йўналтирилганлигини кучайиши ва аҳолини турмуш даражасини изчил суръатларда ошириш имконини берди (6-илова).

Ўзбекистонда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурларини амалга ошириш аҳоли бандлигини таъминлаш ва улар даромадларини изчил ошиб бориши учун замин яратди. Мустақиллик йилларида мамлакатимиз аҳолиси табиий ўсишини юкори суръатларда бўлишига қарамай, амалга оширилган иқтисодий ислохотларнинг самарадорлиги ва меҳнат бозорида яратилаётган янги иш ўринлари аҳоли бандлиги даражаси барқарорлигини таъминлаш имконини берди. Жумладан, 2000-2019 йилларда мамлакатимиз меҳнат бозорида бандлик даражаси банд аҳоли сонининг меҳнатга лаёқатли аҳоли сонига нисбатан баҳоланганда ўрта ҳисобда 68,1 фоизни ташкил этган бўлса,

тадқиқ этилаётган даврда ўртача ишсизлик даражаси 4,8 фоизга тенг бўлди¹²⁰ (7-илова).

2019 йилнинг декабрида Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг Республика бандлик ва меҳнатни муҳофаза қилиш илмий маркази томонидан мамлакатимизнинг 485 та фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, 4,9 мингта уй хўжалиги ва 25,8 минг нафар фуқароларни қамраб олган ижтимоий сўровнома ўтказилди. Бунда 108 та шаҳар ва туман аҳолиси иштирок этди. Тадқиқот натижаларига кўра, ишга муҳтож бўлган аҳоли сони 1 335,3 мингни ташкил этди, 16-30 ёшли аҳоли ўртасида ишсизлик 15 фоизни, аёллар ўртасида 12,8 фоизни ташкил этди. 2019 йилда илк бор расмий секторда банд аҳоли сони 2018 йилга нисбатан 3,7 фоизга кўпайиб, 5 712,1 минг кишини ташкил қилди. Ишлашни хоҳламаётганлар ёки дарҳол ишга жойлашишга имконияти йўқлар 73,9 мингга ёки 9,6 фоизга камайган, бу эса аҳолининг меҳнат ва тадбиркорлик фаоллиги ортганлигини билдиради. Ўрганишлар натижаси шуни кўрсатдики, мамлакатимиздан ташқарига ишга кетганлар сони 2 460,2 минг кишини ташкил этган, бу эса ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 103,2 фоизга тенг.¹²¹

Бандликка кўмаклашиш Давлат жамғармаси ҳисобидан ишга олинган ишсиз фуқароларнинг касбий малакасини ошираётган иш берувчиларга, тадбиркорлик фаолиятини бошламоқчи бўлган ишсизларга, шахсий томорқаларини ривожлантираётган фуқароларга, шунингдек, аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини ишга олган корхоналарга 12,2 млрд. сўм миқдорда беғараз ёрдам (субсидиялар) ажратилди, натижада 12,9 минг нафар ишсиз фуқароларнинг бандлиги таъминланди.¹²²

Таҳлиллар кўрсатишича, 2019 йилда 39,1 мингдан ортиқ ўз-ўзини банд қилиб, уй шароитида ишлаётган фуқароларга (беморлар ва кексаларга қараб туриш, уй ишларини бажариш, мебель таъмирлаш, сантехника ва электромонтаж ишлари, автомобилларни таъмирлаш ва ювиш, репетиторлик қилиш ва ҳоказо фаолият турлари бўйича) меҳнат стажини ҳисоблаш ва пенсия олиш ҳуқуқини берадиган вақтинчалик меҳнат гувоҳномалари берилди.¹²³

Амалга оширилган сўровнома натижалари таҳлиliga кўра, мамлакатдаги норасмий бандликнинг юқори даражаси, оилавий тадбиркорликни бошлаш ёки кичик бизнес билан шуғулланиш учун бошланғич капиталнинг етишмаслиги, тижорат банклари томонидан берилаётган имтиёзли кредитларни олишдаги бюрократик тўсиқларнинг мавжудлиги, кам даромадли аҳолининг етарли даражада касбий малакага эга эмаслиги, аҳоли молиявий саводхонлиги даражасининг пастлиги мамлакатда аҳоли бандлигини таъминлашдаги мавжуд муаммолар ҳисобланади.

¹²⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида

¹²¹ Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотлари асосида <https://mehnat.uz/uz/news/2019-yilda-uzbekistonning-ishsizlik-darazhasi-qancha>

¹²² Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотлари асосида <https://mehnat.uz/uz/news/2019-yilda-uzbekistonning-ishsizlik-darazhasi-qancha>

¹²³ Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотлари асосида <https://mehnat.uz/uz/news/2019-yilda-uzbekistonning-ishsizlik-darazhasi-qancha>

Молия вазирлиги томонидан берилган маълумотларга кўра, Ўзбекистонда 2019 йилда ишсизлик даражаси 9,1 фоизни ташкил этган бўлса¹²⁴, карантин чекловларининг кучайтирилиши натижасида Ўзбекистонда бир қатор корхоналар фаолиятининг тўхтатилганлиги, жумладан, мамлакат чегаралари ёпилгани сабабли 550 мингга яқин меҳнат мигрантлари бошқа давлатларга ишлаш учун кета олмаганлиги ишсизлик даражаси биринчи ярим йилликда 15 фоизга етди ва ишсизлар сони 2,3 млн кишига тенг бўлди.¹²⁵

Таҳлиллар кўрсатишича, Ўзбекистонда меҳнат бозорида норасмий секторда бандлик даражаси нисбатан юқори бўлиб, банд бўлган аҳоли 13,5 млн. кишининг 57,8 фоизи, ёки 7,8 млн. киши норасмий секторда, жумладан, 2,6 млн. киши меҳнат мигрантлари ҳисобланади.¹²⁶ Амалга оширилган таҳлиллар натижалари шуни кўрсатадики, мамлакатимизда коронавирус инқирози норасмий секторда банд бўлган аҳолининг ишсиз қолишига олиб келиб, уларнинг ижтимоий ҳолатига салбий таъсирини кўрсатди.

“Covid-19” пандемияси даврида мамлакатимизда 14.03.2020 йилдан 13.07.2020 йилгача коронавирус оқибатларини аҳоли турмуш тарзи ва иқтисодиёт тармоқларига таъсирини юмшатишга қаратилган умумий қиймати 62 593 млрд. сўмга тенг бўлган жами 14 та фармон ва қарорлар қабул қилинди.¹²⁷ Қабул қилинган фармон ва қарорлар доирасида Инқирозга қарши жамғарма томонидан пандемия сабабли ишсиз қолган 230 минг аҳоли жамоат ишларига жалб қилинди, 27 минг ишсиз аҳолига жами 10 млрд. сўмлик ишсизлик нафақаси тайинланди. 2020 йилда саноат соҳасида амалга оширилган ҳудудий лойиҳалар ҳисобидан 145 минг ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли иш билан таъминланиб, қишлоқ жойларда 20 минг гектар ер майдонлари кам таъминланган оилаларга ўз даромадларини шакллантиришлари учун фаол ижтимоий ҳимоя дастурлари доирасида ажратиб берилди. Шу билан бир қаторда, “Саховат ва кўмак” жамғармаси ҳисобидан 583 минг кам таъминланган оилаларга 307 млрд. сўмлик ижтимоий ёрдам кўрсатилди.¹²⁸

Мамлакатимизда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурлари самарадорлиги аҳоли даромадларининг ортишида ўз аксини топди. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси томонидан 2016 йилда аниқлик киритилган маълумотларга кўра, 2011-2019 йилларда мамлакатимизда аҳолининг реал умумий даромадлари қарийб 4,5 марта, аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал даромадлар эса қарийб 4,2 марта ортган. Тадқиқ этилаётган даврда аҳоли реал умумий даромадларининг ўртача йиллик ўсиш кўрсаткичи қарийб 111,3 фоизни ташкил этган бўлса, аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал умумий даромадларда ўртача йиллик ўсиш кўрсаткичи 110,1 фоизга тенг бўлди¹²⁹ (8-илова).

¹²⁴ <https://www.gazeta.uz/ru/2020/07/02/employment/>

¹²⁵ <https://www.gazeta.uz/ru/2020/07/02/employment/>

¹²⁶ <https://strategy.uz/index.php?news=1013>

¹²⁷ <https://sputniknews-uz.com/economy/20200713/14525188/Ozbekiston-hukumati-pandemiya-oqibatlarini-yumshatishga-qancha-mablag-sarfladi.html>

¹²⁸ <https://sputniknews-uz.com/economy/20200713/14525188/Ozbekiston-hukumati-pandemiya-oqibatlarini-yumshatishga-qancha-mablag-sarfladi.htm> ва <https://strategy.uz/index.php?news=1013> маълумотлари асосида

¹²⁹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида

Юқорида қайд этиб ўтилганидек, мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини ошириш, ижтимоий жиҳатдан муҳтож оилаларга турмуш кечиришлари учун етарли даражада даромад келтирувчи меҳнат фаолияти билан банд бўлишлари учун шарт-шароитлар яратишга устуворлик қаратиб келинмоқда. 2011-2019 йилларда мамлакатимиз аҳолиси даромадлари таркиби такомиллашиб, ишлаб чиқаришдан олинадиган даромадлари 75,2 фоиздан 74,2 фоизга камайгани ва мол-мулкдан олинадиган даромадлари эса 3,1 фоиздан 3,5 фоизга етганлигини кузатишимиз мумкин. Бу эса ўз навбатида мамлакатимиз аҳолисининг турмуш даражасининг ортиши ва тадбиркорлик билан боғлиқ фаолиятдан даромад олиш имкониятини устун даражада ортиб бораётганлигидан далолат беради. Шу билан бир қаторда, аҳолининг умумий даромадларида ижтимоий трансфертлардан олинадиган даромадларнинг улуши эса ҳисобот даврида 24,8 фоиздан 0,5 фоиз пункт бирликда ортган ҳолда 25,3 фоизга тенг бўлди. Ушбу ҳолат бозор муносабатларини ривожланиши ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг манзиллилигини кучайиб бораётганлигини акс эттиради (2.4-жадвалга қаранг).

2.4-жадвал.

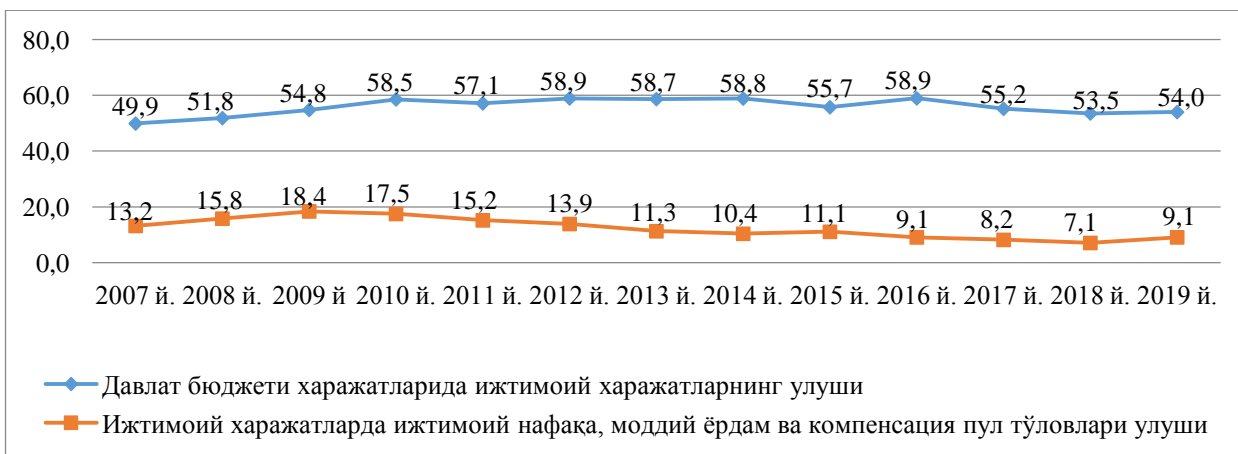
Ўзбекистонда аҳоли умумий даромадларининг таркиби (фоиз ҳисобида)¹³⁰

№	Кўрсаткичлар номи	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	Умумий даромадлар, жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	<i>шу жумладан:</i>									
I	Бирламчи даромадлар	75,2	73,2	73,1	75,6	79,7	84,0	79,1	76,1	74,7
	<i>шундан:</i>									
1.1.	Ишлаб чиқаришдан олинган даромад	96,9	96,9	96,2	96,8	96,5	96,3	95,7	96,9	96,5
1.2.	Мол-мулкдан олинган даромад	3,1	3,1	3,8	3,2	3,5	3,7	4,3	3,1	3,5
II	Трансфертлардан даромадлар	24,8	26,8	26,9	24,4	20,3	16,0	20,9	23,9	25,3

Изоҳ: жадвал маълумотлари Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси томонидан 2016 йилда аниқлик киритилган маълумотларга асосан ҳисобланган

2011-2019 йилларда мамлакатимизда аҳоли жон бошига реал даромадлар ҳажми қарийб 4,2 марта ортган ҳолда 8 963,7 минг сўмни ташкил этди. 2019 йил якунларига кўра, ушбу кўрсаткич Тошкент шаҳрида республика бўйича ўртача кўрсаткичдан 1,9 марта кўпроқ бўлиб, 17 523,0 минг сўмга тенгдир. Навоий (14 337,8 минг сўм), Бухоро (11 122,9 минг сўм) ва Тошкент вилоятлари (9 034,5 минг сўм) кўрсаткичлари ҳам республика бўйича ўртача кўрсаткичдан юқори ҳисобланади. (9-илова).

¹³⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан таққосланган.

2.2-расм. Давлат бюджети харажатларида ижтимоий харажатларнинг улуши, фоиз ҳисобида¹³¹

2007-2019 йилларда мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохот дастурларини молиялаштириш учун ажратилаётган харажатлар ортиб бургани билан бир қаторда, тадқиқ этилаётган даврда бюджет харажатлари таркибида ижтимоий харажатларнинг улуши 49,9 фоиздан 54,0 фоизга ортган бўлса, ижтимоий харажатларнинг таркибида аҳолини ижтимоий қўллаб қувватлаш мақсадида уларга ижтимоий нафақа, моддий ёрдам ва компенсацион тўловлар тўлаш учун ажратилган маблағларнинг улуши 13,2 фоиздан 9,1 фоизга камайди (2.2-расмга қаранг). Ушбу ҳолат ҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида фаол дастурлар муҳим аҳамият касб этган ҳолда, жамиятда боқимандаликни қисқартириш ва аҳоли бандлигини рағбатлантиришга қаратилганлигидан далолат беради.

Мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурларини амалга ошириш натижасида аҳоли даромадлари базаси мустаҳкамланиб, йилдан-йилга аҳоли истеъмол харажатлари таркибида ижобий ўзгаришлар содир бўлиб, унда ноозиқ-овқат ва хизматларга қилинаётган харажатларнинг улуши ортиб бормоқда. Жумладан, 2000-2018 йилларда аҳолининг истеъмол харажатлари таркибида озиқ-овқат маҳсулотлари харажатлари 13,4 фоизга камайиб, ноозиқ-овқат маҳсулотлари сотиб олиш харажатлари 6,1 фоизга ва хизматлар харажатлари эса 8,1 фоизга ортди. Ушбу жараён аҳолини турмуш даражаси яхшиланиб, унинг таркибида камбағаллар улушини қисқариб, ўрта синф вакиллари қисми барқарор суръатларда ортиб бораётганлигини ифодалайди. Аҳоли турмуш даражасини яхшиланиб уни истеъмоли харажатлари таркибида озиқ-овқат маҳсулотлари улуши 61,4 фоиздан 48,0 фоизга, ёки 13,4 пунктга қисқармоқда, аксинча, ноозиқ-овқат ва хизматларни сотиб олиш учун сарфланаётган харажатлар кескин ортмоқда (2.3-расмга қаранг).

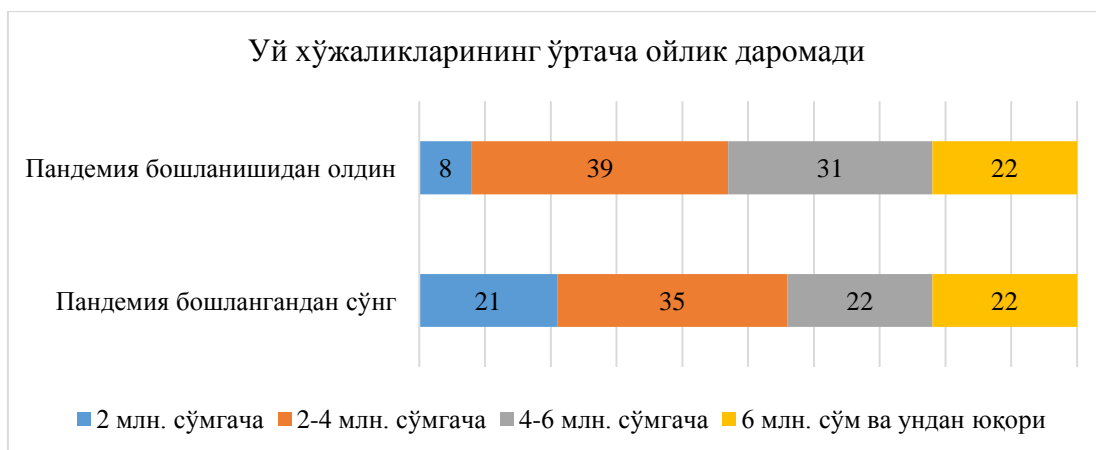
¹³¹ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари асосида ҳисобланган

Изоҳ: кўрсатилаётган статистик маълумотлар уй хўжаликлари танлама кузатувларига асосан келтирилган, 2010-2018 йиллар учун келтирилган статистик маълумотларга Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси томонидан аниқлик киритилган.

2.3-расм. Ўзбекистонда аҳолининг истеъмол харажатлари таркибининг ўзгариши (жамига нисбатан фоизда)¹³²

Аҳоли турмуш сифатида содир бўлаётган ўзгаришларни аниқлаш мақсадида, аҳолининг узок муддат фойдаланиладиган буюмлар билан таъминланганлик ҳолатини таҳлил этамиз. Узок муддат фойдаланиладиган буюмлар билан аҳолининг таъминланганлиги даражаси аҳолининг моддий ҳолатини яхшиланиши ва сифат ўзгаришларини ўзида акс эттиради. Ушбу кўрсаткич 2000-2018 йилларда мамлакатимизда барқарор ўсиш суръатига эга бўлиб, сифат жиҳатидан такомиллашиб бормоқда. Жумладан, аҳолининг енгил автомобиллар билан таъминланганлик даражаси 2018 йилда ҳар 100 хонадонга 44 донга енгил автомобил, мобил телефонлар – 262 та, кир ювиш машиналари – 81 та, шахсий компьютерлар – 52 та, электр чангютгичлар – 55 та, кондиционерлар – 35 та, совутгич ва музлатгичлар – 103 та ва телевизорлар 155 тадан тўғри келмоқда (10-илова).

2.4-расм. Уй хўжаликларининг даромад даражаси бўйича тақсимланиши¹³³

¹³² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

2020 йилнинг 10-15 февralида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан уй хўжаликлари даромадлари ва истеъмол харажатлари таркиби бўйича статистик маълумотларни тўплаш учун “Уй хўжаликлари харажатлари ва даромадлари бўйича сўров (УХДС)” ўтказилди. Ушбу сўровномада жами 880 та, шу жумладан, ҳар бир вилоят ва Қорақалпоғистон Республикасидан 60 тадан (Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятидан 80 тадан) респондентлар қатнашди. Бунда респондентларнинг 70 фоизи шаҳар аҳолиси ва 30 фоизи қишлоқ аҳолисини камраб олган бўлиб, тасодифий танлов асосида ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, уй хўжаликлари даромадлари ва харажатлари ўсиши таҳлил қилинди. Таҳлил натижаларига кўра, мамлакатимизда камбағал уй хўжаликлари улуши пандемия даврида 8 фоиздан 21 фоизга етди (2.4-расмга қаранг). Амалга оширилган сўровномалар натижаларига кўра, пандемия сабабли 56 фоиз уй хўжаликларининг оилавий дародлари камайган бўлса, 15 фоизи даромадсиз қолган¹³⁴.

Амалга оширилган сўровнома натижаларига кўра, озиқ-овқат маҳсулотлари харажатлари кам даромадли уй хўжаликларида юқори даромадли гуруҳларга қараганда кўпроқ, ноозиқ-овқат товарлари ва хизматлар (яъни транспорт, соғлиқни сақлаш, таълим ва бошқалар) харажатлари эса аксинча, камдир¹³⁵ (11-илова). Таҳлиллар кўрсатишича, даромади 3 млн. сўмгача бўлган уй хўжаликлари озиқ-овқат товарлари истеъмоли учун харажатлари таркибида гўшт маҳсулотларининг улуши катта бўлиб, 33 фоизга тенг бўлса, мева ва сабзавотлар 19,6 фоизни, нон ва нон маҳсулотлари 12,8 фоизни, сут маҳсулотлари 7 фоизни ташкил этади. Ушбу ҳолат уй хўжаликлари жами даромадларининг уларнинг жами харажатларидан юқорилигини кўрсатмоқда ва бу ўз даромадларининг маълум бир қисмини жамғариш имконини беради¹³⁶ (12-илова).

УХДС маълумотлари таҳлили кўрсатишича, яшаш қийматининг ўсиш даражаси ўртача даромадлар ўсишига мутаносиб бўлади. Айни пайтда алоҳида гуруҳлар бўйича таҳлиллар, яшаш қийматининг ўсишига жуда таъсирчан бўлган аҳоли гуруҳлари мавжудлигини кўрсатди, жумладан:¹³⁷

- харажатлари миқдори умумий даромадларидан юқори бўлган уй хўжаликлари;
- кам даромадли ва юқори даражадаги молиявий мажбуриятларга эга уй хўжаликлари;
- қатъий белгиланган даромад олувчи уй хўжаликлари, шу жумладан, нафақа олувчилар.

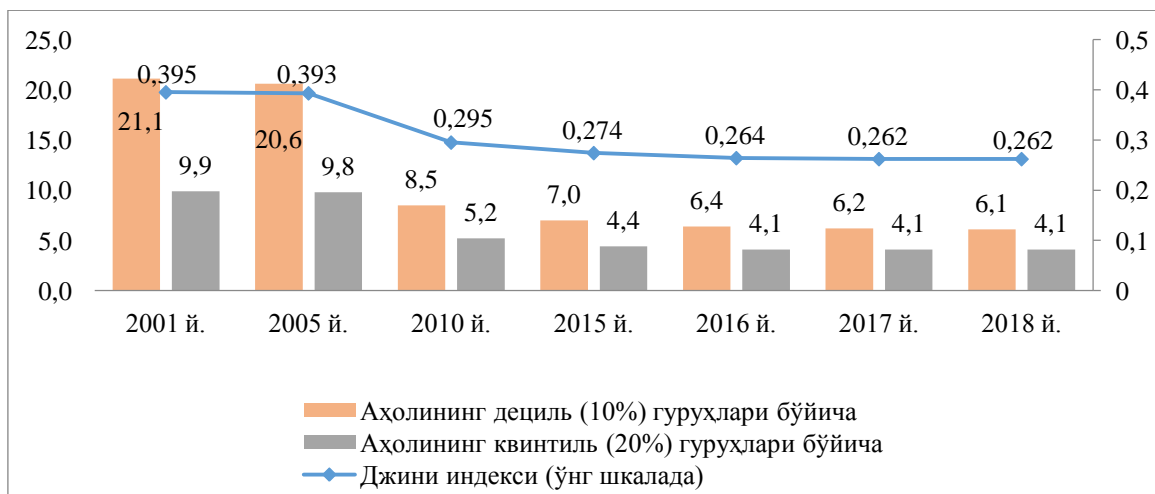
¹³³ Марказий банк асосий ставкасини кўриб чиқиш бўйича Пул-кредит сиёсати таҳлили. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 йил 23 июль. https://cbu.uz/upload/iblock/3cd/Markaziy-bank-asosiy-stavkasini-korib-chiqish-boyicha-Pul_kredit-siyesati-tahlili.pdf

¹³⁴ Аҳоли турмуш даражаси ва инфляция. Ахборот-таҳлилий маълумот. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 й. https://cbu.uz/upload/iblock/926/Turmush_darazhasi_va_inflyatsiya.pdf; Марказий банк асосий ставкасини кўриб чиқиш бўйича Пул-кредит сиёсати таҳлили. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 йил 23 июль. https://cbu.uz/upload/iblock/3cd/Markaziy-bank-asosiy-stavkasini-korib-chiqish-boyicha-Pul_kredit-siyesati-tahlili.pdf маълумотлари асосида

¹³⁵ Аҳоли турмуш даражаси ва инфляция. Ахборот-таҳлилий маълумот. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 й. https://cbu.uz/upload/iblock/926/Turmush_darazhasi_va_inflyatsiya.pdf

¹³⁶ https://cbu.uz/upload/iblock/926/Turmush_darazhasi_va_inflyatsiya.pdf

¹³⁷ https://cbu.uz/upload/iblock/926/Turmush_darazhasi_va_inflyatsiya.pdf

Изоҳ: кўрсатилаётган статистик маълумотлар уй хўжаликлари танлама кузатувларига асосан келтирилган

2.5-расм. Ўзбекистонда аҳоли пул даромадлари табақаланиши кўрсаткичларининг ривожланиш тенденциялари¹³⁸

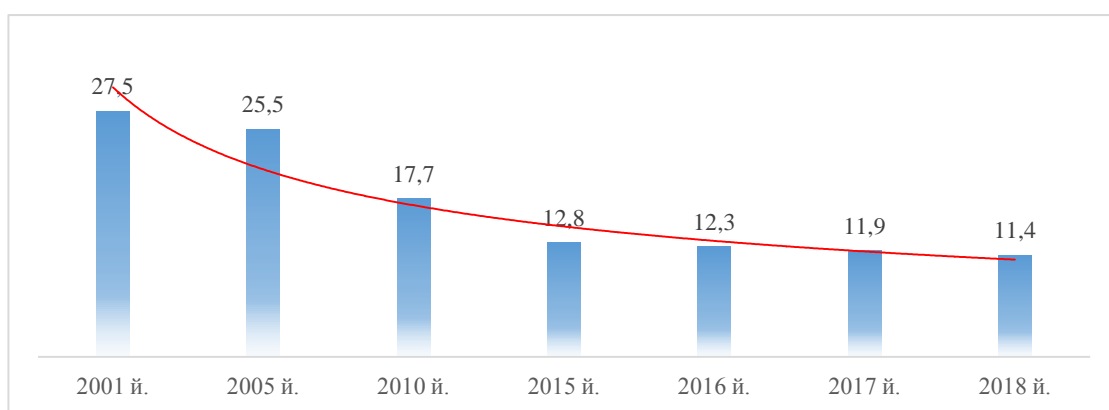
Амалга оширилган статистик таҳлиллар натижалари мамлакатимизда аҳоли турмуш даражаси ва сифати кўрсаткичларининг барқарор суръатларда ошиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Халқаро ташкилотлар тадқиқотларида аҳоли даромадлари ўртасидаги фарқланишни баҳолашда кенг қўлланиладиган джини индекси 2001-2018 йилларда Ўзбекистонда 1,5 марта камайган ҳолда 0,262 га тенг бўлди. Мамлакатлараро қиёсий таҳлиллар кўрсатишича, ушбу натижа дунёнинг кўплаб иқтисодий ривожланган ва ривожланаётган давлатларига қараганда анча пастдир. Шу билан бир қаторда, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида аҳолининг турли ижтимоий гуруҳлари ўртасида даромадларнинг адолатли тақсимланишида ижобий ўзгаришлар вужудга келаётганлиги, аҳоли пул даромадлари ўртасидаги табақаланишини тавсифловчи кўрсаткичларда ўз ифодасини топмоқда. Жумладан, мамлакатимизда 10 фоиз таъминланган ва 10 фоиз етарлича таъминланмаган аҳоли қатламлари даромадлари ўртасидаги фарқни ифодаловчи дециль коэффициенти кўрсаткичи барқарор пасайиш тенденциясига эга бўлиб, ушбу рақам 2000 йилдаги 21,1 баробардан 2018 йилда 6,1 баробарга, квинтил коэффициенти эса (20 фоизли аҳоли гуруҳлари ўртасидаги фарқ) эса 9,9 баробардан 4,1 баробаргача пасайди (2.5-расмга қаранг).

2010-2018 йилларда мамлакатимиз аҳоли даромадлари табақаланиши кўрсаткичларида ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда. Жумладан, аҳолининг 10 фоизли гуруҳлари бўйича аҳоли даромадларининг нотекис тақсимланишидаги фарқлар йилдан йилга қисқариб бориш тенденциясига эга бўлди. Тадқиқ этилаётган даврда аҳолининг энг кам даромадли I дециль гуруҳи даромадлари 2010 йилда 2,9 фоизга тенг бўлган бўлса, 2018 йилга келиб 3,9 фоизга ортди. Энг юқори даромадли X дециль гуруҳида эса ушбу кўрсаткич 24,8 фоиздан 23,7 фоизга камайди (13-илова).

¹³⁸ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Юқоридаги маълумотларнинг қиёсий таҳлили кўрсатишича, мамлакатимизда жамиятнинг ижтимоий қиёфаси ва таркиби йилдан йилга такомиллашиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида аҳоли даромадлари, истеъмол харажатлари таркиби ва аҳолининг узок муддат фойдаланиладиган буюмлар билан таъминланганлигида ўз аксини топмоқда. Шу ўринда ҳукуматимиз томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини амалга ошириш ва жамиятда ўрта қатлам ривожланишини рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирларнинг самарасини кўриш мумкин бўлади. Жумладан, амалга оширилган ислохотлар натижасида кучли ижтимоий сиёсат чора-тадбирлари аниқ, мақсадли равишда йўлга қўйилиб, аҳоли ялпи даромадларининг ўсиши учун замин яратди. Бу эса 1990-2018 йилларда мамлакатимизда ўрта даромадга эга бўлган аҳолининг жами аҳоли таркибидаги улуши қарийб 2,9 марта ортиб, 52,1 фоизга етишини таъминлади (14-илова).

Мамлакатимизда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирлари самарадорлиги жамиятда кам таъминланган аҳоли улушининг қисқариб бораётганлигида ўз ифодасини топмоқда. Жумладан, 2001-2018 йилларда Жаҳон банки услубиёти¹³⁹ асосида мамлакатимизда кам таъминланганлик даражаси кўрсаткичи 27,5 фоиздан 11,4 фоизга қисқарди (2.6-расмга қаранг). Халқаро камбағаллик чегараси бўйича куйи ўрта даромадли мамлакатлар учун кам таъминланганлик даражаси кунига 3,2 доллар, юқори ўрта даромадли мамлакатлар учун эса кунига 5,5 долларни қўллаш тавсия этилади. Ушбу ёндашувга асосланиб, 5,5 доллар чегарани олинганда кам таъминланганлик даражаси 36,6 фоиз ва 3,6 доллар деб олганда - 9,6 фоизни ташкил этади. Жаҳон банкнинг ҳисоб-китобларига кўра, камбағалликнинг юқори даражаси Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида кузатилмоқда.¹⁴⁰

Изоҳ: кўрсатилаётган статистик маълумотлар уй хўжаликлари танлама кузатувларига асосан келтирилган

2.6-расм. Ўзбекистонда кам таъминланган аҳоли улуши, жамига исбатан фоизда¹⁴¹

¹³⁹ Жаҳон банки тавсияларига кўра, кам таъминланганлик даражаси кўрсаткичи кунлик 2100 ккал дан келиб чиқиб ҳисобланади.

¹⁴⁰ Ўша манба

¹⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Ўзбекистондаги камбағаллик ҳолати тўғрисида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш учун уларнинг ижтимоий ҳолатини таҳлил этиш мақсадга мувофиқ Тадқиқот натижаларига кўра, Ўзбекистон бўйича 7 миллион 192 минг хонадон рўйхатга олинган бўлса, улардан 300 мингдан зиёди эҳтиёжманд оилалар қаторига киради.¹⁴² Кам таъминланган оила ўртача 7 кишидан иборат бўлиб, оила бошлиғининг ўртача ёши 50 ёшдан юқори ва у олий маълумотга эга эмас. Жумладан, 11 фоиз кам таъминланган оиланинг бошлиғи ишсиз, 93 фоиз ҳолатларда эса олий маълумотга эга эмас ва фақат 24 фоиз ўрта махсус маълумотга эга. Кам таъминланган уй хўжалиқларининг 43 фоизи доимий иш жойига эга эмас, 93 фоизи марказий иситиш тизимига, 96 фоизи марказий канализация тизимига ва 66 фоизи марказий сув таъминотига уланмаган.¹⁴³

2020 йилда бошланган “Covid-19” пандемияси мамлакатимизда 450 мингга яқин оилаларнинг даромадига жиддий таъсир кўрсатди. Жумладан, боқувчисини йўқотган оилалар сони 155 минг, 5 нафардан ортиқ фарзанди бор кам таъминланган оилалар сони 81 минг, ёлғиз яшовчи кексалар 16 минг нафарни ташкил этди.¹⁴⁴

Амалга оширилган тадқиқотларимиз ва статистик таҳлилларга таянган ҳолда кейинги йилларда мамлакатимизда амалга ошириладиган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва аҳоли даромадларини шакллантиришга қаратилган фаол ижтимоий ҳимоя дастурларини янада манзиллилиги ва самарадорлигини ошириш учун минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда минтақавий ижтимоий ҳимоя дастурларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

2.3-§. Республикада аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатишнинг қамров даражаси ва унинг ҳозирги ҳолатини таҳлили

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий хизматларнинг ўрни ва сифати муҳим ҳисобланади. Назарий жиҳатдан олиб қаралганда, аҳолига ижтимоий хизматларнинг кўрсатилиши мамлакат аҳолисининг турмуш шароитларини яхшилаш, уларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва меҳнат шароитларини яхшилашнинг муҳим омили ҳисобланади. Жумладан, мамлакатимизда амалга оширилган иқтисодий модернизациялаш ва туб таркибий ўзгаришлар шароитида аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатишнинг кўламини кенгайтириш ва уни сифат жиҳатдан такомиллаштириш устувор вазифалар қаторига киради.

Аҳоли саломатлигини яхшилаш, мамлакатимизда барча аҳоли қатламларига тиббий хизматлар кўрсатиш имкониятини берувчи соғлиқни сақлаш тизимини шакллантириш ва уларга сифатли тиббий хизматлар кўрсатиш, оналар ва болалар саломатлигини яхшилаш мақсадида ҳукуратимиз томонидан кенг кўламли ислохотлар амалга оширилиб келинмоқда. Жумладан, мамлакатимизда аҳолига тез ва сифатли тиббий хизматлар кўрсатиш мақсадида 1991-2018 йилларда амалга

¹⁴² <http://uza.uz/oz/society/tanzila-norboeva-eng-kamba-allik-darazhasida-yashayetgan-300-19-06-2020>

¹⁴³ <https://www.review.uz/oz/post/ozbekistonda-kambagallik-darajasi-kambagallikni-kamaytirish-uchun-nima-qilish-kerak>

¹⁴⁴ 2020 йил 3 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишида сўзлаган нутқидан. <https://president.uz/uz/lists/view/3624>

оширилган ислоҳотлар натижасида шифохона муассасалари сони 1 388 тадан 1 165 тага камайтирилиб, амбулатория-поликлиника муассасалари сони қарийб 1,8 марта ортиб, 2019 йил 1 январ ҳолатига 5 631 тани ташкил этди. Бу эса ўз навбатида аҳоли яшаш пунктларига яқин жойларда тиббий хизматлар кўрсатиш тизимини такомиллаштириш имконини беради. Тадқиқ этилаётган даврда шифохона муассасаларининг сонини қисқариши битта шифохонага тўғри келаётган аҳоли сонини 81 тадан 243 тага етишига сабаб бўлди. Аммо амбулатория-поликлиника муассасаларининг қуввати ушбу даврда ҳар 10 000 аҳолига баҳоланганда 1,7 фоизга қисқарди ва 133,7 тани ташкил этди. Оналар ва болалар, аҳолининг репродуктив саломатлигини яхшилаш мақсадида таҳлил этилаётган даврда тиббиёт масканларида акушерлик-гинекология хоналари сони 2,0 марта ортиб, 2019 йил 1 январ ҳолатига 2 186 тага етди (15-илова).

Соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилган ислоҳотлар аҳолини тиббий хизматлар билан қамрови даражасини кенгайтириш имконини берди. Жумладан, 1991-2018 йилларда стационарларда тиббий хизмат кўрсатиш даражаси қарийб 1,2 марта ортган бўлса, амбулатория-поликлиника муассасаларига аҳоли қатновлари сони қарийб 3,0 марта кўпайиб, бир сменадаги қатновлар сони 2019 йил 1 январь ҳолатига 440,9 млн. кишини ташкил этди. Таҳлил этилаётган даврда аҳолига сифатли тиббий хизматлар кўрсатиш мақсадида соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилган кадрлар тайёрлаш дастурлари натижасида барча мутахассисликлардаги шифокорлар сони 75,0 мингдан 89,8 мингга етди. Бунда аёл шифокорларнинг улуши 2019 йил 1 январ ҳолатига жамига нисбатан 50,8 фоизни ташкил этди. Мазкур даврда ўрта тиббиёт ходимлари сони эса 1,5 марта ортиб, 356,7 минг кишига тенг бўлди. 2019 йилда мамлакатимизда аҳоли саломатлигини таъминлашга қаратилган ислоҳотлар давом эттирилиб, даволаш фаолияти турлари 50 тадан 126 тага кўпайтирилиб, қатор имтиёзларнинг жорий этилганлиги сабабли, 2019 йилда 634 та хусусий тиббиёт муассасалари ташкил этилди¹⁴⁵.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларида аҳолининг ёлғиз кексалар, қариялар ва ногирон гуруҳларини ижтимоий ҳимоя қилишга устувор йўналиш сифатида қаралмоқда. Бу турдаги аҳолининг ижтимоий гуруҳларини аниқ ва мақсадли ижтимоий ҳимоя қилиш, уларга сифатли ижтимоий хизматлар кўрсатиш мақсадида ҳукуматимиз томонидан қария ва ногиронларга ижтимоий хизматлар кўрсатувчи стационар муассасалари ташкил этилган. 2019 йилнинг 1 январ ҳолатига кўра, мамлакатимизда қария ва ногиронлар (катта ёшдагилар) учун интернат уйлари сони 33 тани ташкил этиб, унда яшайдиганлар сони 8 261 тага тенг бўлди. Интернат уйларида истиқомат қилувчиларнинг сони 1991 йилга нисбатан 545 тага ортган. Ногирон болалар интернатлари уйлари сони эса 2019 йил 1 январ ҳолатига 6 тани ташкил этиб, унда яшайдиганлар сони 1991-2018 йилларда 174 тага ортган ҳолда, 1 788 тага тенг бўлди (2.5-жадвалга қаранг).

¹⁴⁵ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

**Ўзбекистонда қария ва ногиронларга ижтимоий хизматлар кўрсатувчи
стационар муассасалар (йил охирига кўра)¹⁴⁶**

	1991 й.	2000 й.	2010 й.	2018 й.	1991-2018 й.даги ўзгариш (+/-)
Қария ва ногиронлар (катта ёшдагилар) учун интернат уйлари сони	28	34	33	33	+5
уларда:					
жойлар	8 160	8 805	8 683	8 705	+545
яшайдиганлар	7 474	6 796	6 759	8 261	+787
Ногирон болалар учун интернат уйлари сони	5	5	6	6	+1
уларда:					
жойлар	1 740	1 760	1 750	1 805	+65
яшайдиганлар	1 614	1 481	1 325	1 788	+174

Таълим тизимидаги ислохотларнинг аҳолини кам таъминланганлик даражасини камайтиришдаги тугган ўрни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизликдир!”¹⁴⁷ деган фикрларида ўз аксини топади. Барчага маълумки, таълим тизими аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий хизматларнинг ажралмас муҳим қисми ҳисобланади. Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизими шаклланган бўлиб, у мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус, олий ва олий таълимдан кейинги таълим каби босқичларни камраб олади.

1991-2018 йилларда мамлакатимизда мактабгача таълим муассасалари сони 9 834 тадан 6 381 тага қисқарди. Бунинг сабаби аксарият қишлоқ ҳудудларида бу турдаги муассасалар фаолиятининг тугатилиш билан изоҳланади. Шаҳар жойларда эса аксинча, таҳлил этилаётган даврда болалар боғчалари сони 140 тага ортган ҳолда 3 500 тани ташкил этди. Республика миқёсида мактабгача таълим муассасаларининг сонини қисқартирилиши ўз навбатида бу турдаги муассасаларда фаолият олиб бораётган педагог ҳодимлар сони бўйича кўрсаткич 1995 йилдаги 90,4 мингдан 2019 йил 1 январ ҳолатига 81,1 минггага камайишига сабаб бўлди (16-илова). Мактабгача таълимни ривожлантириш борасида бошланган ислохотларимиз натижасида 2019 йилда 5 минг 722 та давлат, хусусий, оилавий болалар боғчалари ташкил этилди. Шунинг ҳисобидан фарзандларимизни мактабгача таълим билан камраб олиш даражаси бир йил давомида 38 фоиздан 52 фоизга кўтарилди.¹⁴⁸

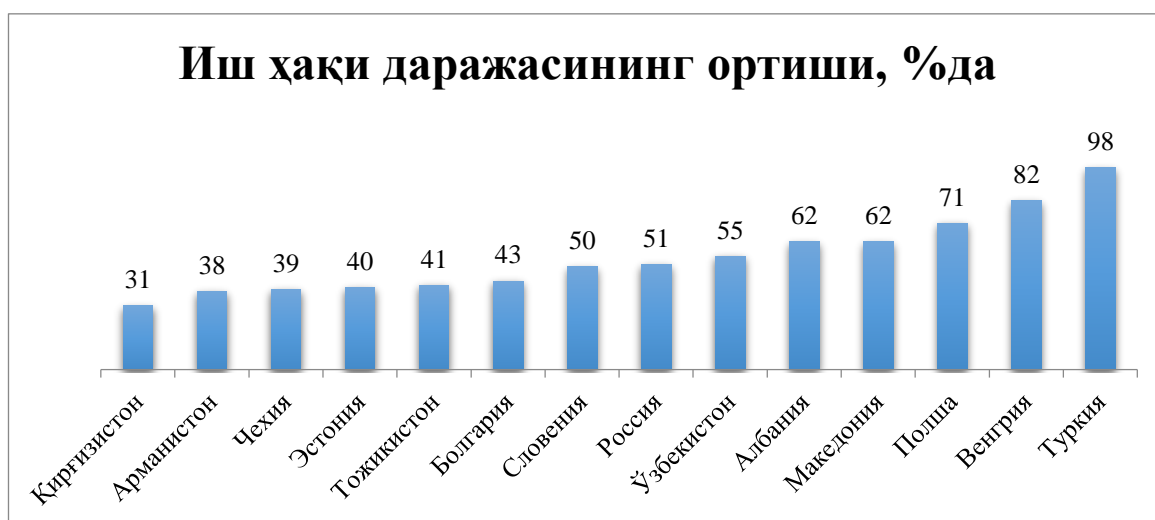
Ўзбекистонда амал қилаётган таълим тизимининг кейинги босқичи умумтаълим ва ўрта махсус, касб ҳунар таълим босқичлари бўлиб, мактаб

¹⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

¹⁴⁷ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

¹⁴⁸ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

ёшидаги болаларни мактабларда таълим олиш қамрови 98,1 фоизга тенг бўлди. Мактабдан кейинги босқичга касбга йўналтирилган таълимни жорий этилиши ва 12 йиллик мажбурий таълимга ўтиш натижасида коллеж ва лицейларда умумий таълим олаётган ёшларнинг улуши 98,8 фоизни ташкил этди. Экспертлар томонидан берилган хулосаларга кўра, ёшларни умумий ўрта таълим хизматлари билан қамрови даражасидаги 1,9 фоиз ва ўрта махсус хизматлари билан қамровидаги 1,2 фоизлик камчилик болаларнинг айрим сабабларга кўра уйда ёки хориж мамлакатларида таълим хизматларини олаётганлиги билан тавсифланади.

2.7-расм. Айрим мамлакатларда олий таълимнинг иш ҳақиға таъсири¹⁴⁹

Юқорида келтирилган статистик маълумотлар таҳлили мамлакатимизда ёшларнинг таълим хизматлари билан тўлиқ қамраб олинганлиги ва мамлакатимиз аҳолисининг саводхонлиги даражаси йилдан йилга ортиб бораётганидан далолат беради (17-илова). Таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг пировард натижаси аҳоли даромадларининг барқарор, изчил ўсиш суръатларига эга бўлаётганлиги билан тавсифланади. Зеро назарий жиҳатдан баҳоланганда таълим хизматларини кўрсатилиши аҳолини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан жамият ҳаётидаги мақомини яхшилаш учун хизмат қилади.

Мамлакатимизда амал қилаётган таълим тизимида Олий таълим хизматлари мажбурий бўлмаган шаклда ташкил этилган бўлиб, Жаҳон банки гуруҳи экспертлари томонидан берилган маълумотларга кўра, Ўзбекистонда олий маълумотли ҳодимнинг иш ҳақи ўрта махсус маълумотга эга бўлган ишчининг маошига нисбатан 55 фоизга юқори ҳисобланади (2.7-расмга қаранг). Бу эса ўз навбатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий хизматларнинг аҳамияти катта эканлигидан далолат беради. Ривожланган мамлакатлар амалиётида ижтимоий хизматлар, жумладан, таълим тизими хизматлари аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни фаол дастурларининг таркибий қисми ҳисобланади.

2000-2019 йилларда мамлакатимизда олий таълим муассасалари сони 1,6 марта ортиб, олий таълим муассасалари филиалларини инобатга олган ҳолда 98 тани ташкил этди. Таҳлил этилаётган даврда ҳар 10 000 аҳолига тўғри келадиган

¹⁴⁹Расчеты авторов для Кыргызской Республики, Таджикистана и Узбекистана на основе данных исследования «Узбекистан: Рабочие места, профессиональные умения и миграция», Всемирный банк / GIZ, 2013 год. С.63

олий таълим олувчилар сони 75 тадан 109 тага етди. Мазкур даврда олий таълим муассасаларини битирган мутахассислар сони 2018-2019 ўқув йилида 2,2 марта ортган ҳолда 70,3 минг кишига тенг бўлди (2.6-жадвалга қаранг).

2.6-жадвал.

Ўзбекистонда олий таълим хизматлари бозорининг асосий кўрсаткичлари¹⁵⁰

	2000/ 2001	2010/ 2011	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019
Олий таълим муассасалари сони	61	65	79*	90*	91*	98*
Талабалар сони, минг киши	183,6	274,5	264,3	268,3	297,7	360,2
10000 аҳолига тўғри келадиган олий таълим олувчилар сони	75	96	84	84	92	109
18-23 ёшдаги ҳар 10000 аҳолига тўғри келадиган олий таълим олувчилар сони	650	719	693	725	973	1 041
Қабул қилинган талабалар сони, минг киши	44,7	64,1	62,9	61,2	85,7	114,5
Битирган мутахассислар сони, минг киши	31,6	76,4	66,3	64,1	67,5	70,3

Изоҳ: * - филиалларни инобатга олган ҳолда ҳисобланган

2019 йилда мамлакатимиз таълим тизимидаги ислоҳотлар изчил давом эттирилди. Жумладан, мутлақо янгича мазмун ва шаклдаги 4 та Президент мактаби, 3 та Ижод мактаби иш бошлади. Олий таълимни ривожлантириш учун ўтган йили 19 та янги олий ўқув юрти, жумладан, 9 та нуфузли хорижий университетларнинг филиаллари очилди. Етакчи хорижий университетлар билан ҳамкорликда 141 та қўшма таълим дастурлари бўйича кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилди. Олий таълим муассасаларига жами 146 минг 500 нафар ёки, 2016 йилга нисбатан 2 баробар кўп талаба ўқишга қабул қилинди.¹⁵¹

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари доирасида аҳолига пенсия таъминоти хизматларини кўрсатилиши аҳолининг айрим ижтимоий гуруҳлари талабини рағбатлантириш ва уларнинг истеъмолини қўллаб-қувватлашга қаратилган чора-тадбирлар қаторига киради. 2000-2019 йилларда мамлакатимида пенсия ёшидаги аҳоли сони 2000 йилга нисбатан 590,7 мингтага ортган ҳолда 2020 йил биринчи январ ҳолатига 3677,3 мингтани ташкил этди. Таҳлил тилаётган даврда ёшга доир пенсияларнинг минимал миқдори 436,1 минг сўмга, ўртача ойлик пенсия миқдори эса 702,4 минг сўмга етди. Ҳисобот даврида ёшга доир минимал пенсияларнинг йиллик ўртача ўсиш кўрсаткичи 131,5 фоизга, ўртача пенсияларда эса 126,6 фоизга тенг бўлди. Таҳлиллар натижаларига таянган ҳолда шуни айтиш мумкинки, мамлакатимиз пенсия таъминоти тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар пенсия ёшидаги аҳолини муносиб тарзда ижтимоий

¹⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

¹⁵¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

химоя қилиш учун замин яратмоқда (2.7-жадвалга қаранг). 2019 йилда ишлаётган пенсионерларга пенсияни тўлиқ тўлаш тартиби жорий этилди. Ижтимоий ёрдамга мухтож ва эҳтиёжманд аҳоли учун нафақа миқдори 2 баробар кўпайтирилди.¹⁵²

2.7-жадвал.

Ўзбекистон пенсия таъминотининг асосий кўрсаткичлари (йил охирига кўра)¹⁵³

	2000 й.	2005 й.	2010 й.	2015 й.	2018 й.	2019 й.
Пенсия ва ижтимоий нафақа олувчи шахслар сони:						
жами, минг киши	3087,0	3229,5	3265,8	3203,9	3484,8	3677,7
Ўтган йилнинг тегишли даврига нисбатан фоизда	101,1	100,1	98,8	102,7	105,8	105,5
Ёшга доир пенсияларнинг энг кам миқдори, минг сўм	4,7	18,6	97,3	254,7	296,5	436,1
Ўтган йилнинг тегишли даврига нисбатан фоизда	140,0	144,0	130,3	110,0	117,7	147,1
Тайинланган ўртача ойлик пенсия, минг сўм	7,4	31,7	171,9	438,2	612,4	702,4
Ўтган йилнинг тегишли даврига нисбатан фоизда	152,0	143,5	125,9	108,4	115,0	114,7

Ўзбекистонда 2019 йилда ЯИМнинг 9,7 фоизи аҳолини ижтимоий химоя тизимига йўналтирилади, жумладан, ушбу маблағларнинг 72,0 фоизи ёки ЯИМнинг 6,9 фоизи пенсия таъминоти хизматларини молиялаштиришга сарфланади. Мамлакатимиз аҳолисининг 23,0 фоизи у ёки бу турдаги пенсия ва ижтимоий нафақалар билан таъминланган бўлиб, болали уй хўжаликларининг 63,0 фоизи бола парвариши учун нафақа, 88,0 фоизи болали оилалар учун нафақани олмайди. Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий химоя қилиш тизимининг манзилли йўналтирилганлигига қарамай, ижтимоий жиҳатдан мухтож оилаларнинг фақат 48,0 фоизи ижтимоий химоя дастурлари билан қамраб олинган. Таҳлил натижаларига кўра, Ўзбекистонда болалар ва ёшлар учун ижтимоий химоя тизимининг самарасизлигининг сабаблари қуйидагилардан иборат.¹⁵⁴

- аҳолини ижтимоий химоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириш номи асосида 2010 йилларда кам таъминланган оилаларда бола парвариши бўйича бериладиган нафақа 3 ёшдан 2 ёшга қисқартирилди;

- кўп болали оилаларга балоғат ёшига етмаган болалар учун тўланадиган нафақа 16 ёшдан 14 ёшга туширилди;

- кам таъминланганлар учун манзилли ижтимоий ёрдам кўрсатишнинг яхши йўлга қўйилмаганлиги (кам таъминланган оилаларнинг 52 фоизи ижтимоий химоя дастурлари билан қамраб олинмаган);

¹⁵² Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

¹⁵³ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

¹⁵⁴ Построение системы социальной защиты, соответствующей интересам детей и молодежи в Узбекистане. ЮНИСЕФ 2019 г. 145 с. www.unicef.org/publications

- мамлакатда норасмий бандлик кўрсаткичи (2019 йилда норасмий секторда банд бўлганлар сони меҳнат мигрантларини ҳисобга олмаганда 5 368,3 минг¹⁵⁵ кишини ташкил этди) юқори бўлганлиги сабабли даромад даражасини аниқлашнинг мураккаблиги ва самарасизлиги. Шунингдек, оила даромади қисқа муддат ичида ўзгариб туриши натижасида ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳолини аниқлашдаги қийинчиликларни вужудга келиши;

- бола нафақасини олувчилар меҳнат бозорига ишлаш учун чиқса, боласи учун нафақа олиш ҳуқуқидан айрилиши мумкин. Натижада оиланинг ўз даромад манбаларини кенгайтиришга бўлган интилишининг пасайиши.

2.8-жадвал.

Ўзбекистонда Пенсия ва нафақа олувчилар сони (01.01.2020 й. ҳолатига)¹⁵⁶

	Сони, киши	фоизда
Жами пенсия ва нафақа олувчилар сони	3 677 741	100%
Шундан		
Пенсия олувчилар сони	3 312 723	90,1%
Нафақа олувчилар сони	365 018	9,9%
Пенсия олувчилар		
Ёшга доир	2 749 575	83,0%
Ногиронлик	382 563	11,5%
Боқувчисини йўқотган (оила)	180 585	5,5%
Нафақа олувчилар		
Ёшга доир	32 088	8,8%
1 ва 2 гуруҳ ногиронлари (иж стажи йўқ)	30 921	8,5%
Боқувчисини йўқотган (оила)	31 006	8,5%
1 ва 2-гуруҳ 16 ёшдан катта болаликдан ногиронлар	159 749	43,8%
16 ёшгача бўлган ногирон болалар	111 254	30,5%

2020 йил 1 февралдан болалар учун ижтимоий ёрдамнинг турли шакллари қиймати қуйидагича.¹⁵⁷

– 14 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақа:

битта болали оилаларга – 131 000 сўм;

иккита болали оилаларга – 217 000 сўм;

– учта ва ундан ортиқ болали оилаларга – 304 000 сўм;

– 2 ёшгача бола парвариши бўйича нафақа – 434 000 сўм;

– кам таъминланган оилаларга бериладиган моддий ёрдам – 326 000 сўмдан 653 000 сўмгача.

2020 йил 1 январ ҳолатига мамлакатимизда пенсия ва нафақа олувчилар сони қарийб 3,7 млн. кишини ташкил этди. Пенсия олувчиларнинг 83,0 фоизи ёшга доир пенсия олувчилар ҳиссасига тўғри келган бўлса, нафақа олувчиларнинг сезилар қисми 1 ва 2-гуруҳ 16 ёшдан катта болаликдан ногиронларлар (43,8 фоиз)

¹⁵⁵ <https://mehnat.uz/uz/news/2019-yilda-uzbekistonning-ishsizlik-darazhasi-qancha>

¹⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг 2019 йилдаги фаолияти. – Т. 2020 й. маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган http://pf.ru/uploads/content/1592304773_%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%20%D0%B1%D1%83%D0%BA_2019_compressed.pdf

¹⁵⁷ Построение системы социальной защиты, соответствующей интересам детей и молодежи в Узбекистане. ЮНИСЕФ 2019 г. 145 с. www.unicef.org/publications

ва 16 ёшгача бўлган ногирон болалар (30,5 фоиз) хиссасига тўғри келди¹⁵⁸ (2.8-жадвалга қаранг).

2.8-расм. Инқирозга қарши курашиш жамғармасининг жами даромад манбалари ва харажатлари таркиби (17.07.2020 йил ҳолатига, фоизда)¹⁵⁹

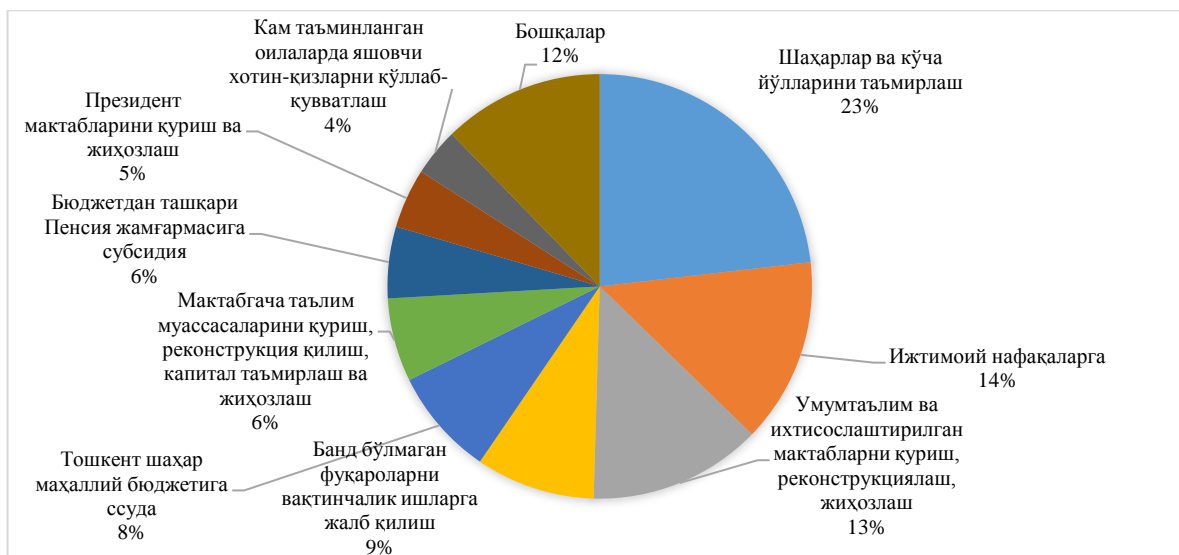
2020 йилнинг март ойида мамлакатимизда ижтимоий нафақа ва моддий ёрдам олувчиларнинг сони 10 фоизга оширилиши сабабли уларнинг сони 596 мингдан 655 мингга етди. Кейинчалик, аҳолига ижтимоий нафақа ва моддий ёрдам тайинланиши тартиби узайтирилиши ва тегишли аризаларни янгидан бериш талаб этилмаслиги натижасида, мамлакатимизда ижтимоий нафақа олувчилар сони 719 мингтани ташкил этди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 майдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги № ПФ-5975-сон Фармони ижросини таъминлаш мақсадида давлат бюджети ҳисобидан қўшимча 220 млрд. сўм маблағ ажратилиб, 14 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақа, бола икки ёшга тўлгунга қадар бола парвариши бўйича нафақа ва моддий ёрдам олувчилар сони 2020 йил 1 июндан бошлаб қўшимча 10 фоиза оширилди ва 790 мингга етди.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг 2019 йилдаги фаолияти. – Т. 2020 й. маълумотлари асосида

http://pf.ru/uploads/content/1592304773_%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%20%D0%B1%D1%83%D0%BA_2019_compressed.pdf

¹⁵⁹ <https://www.gazeta.uz/oz/2020/07/17/crisis-fund/> маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

¹⁶⁰ <https://strategy.uz/index.php?news=1013>

2.9-расм. Инқирозга қарши курашиш жамғармасининг ижтимоий соҳага йўналтирилган харажатлари таркиби (17.07.2020 йил ҳолатига, фоизда)¹⁶¹

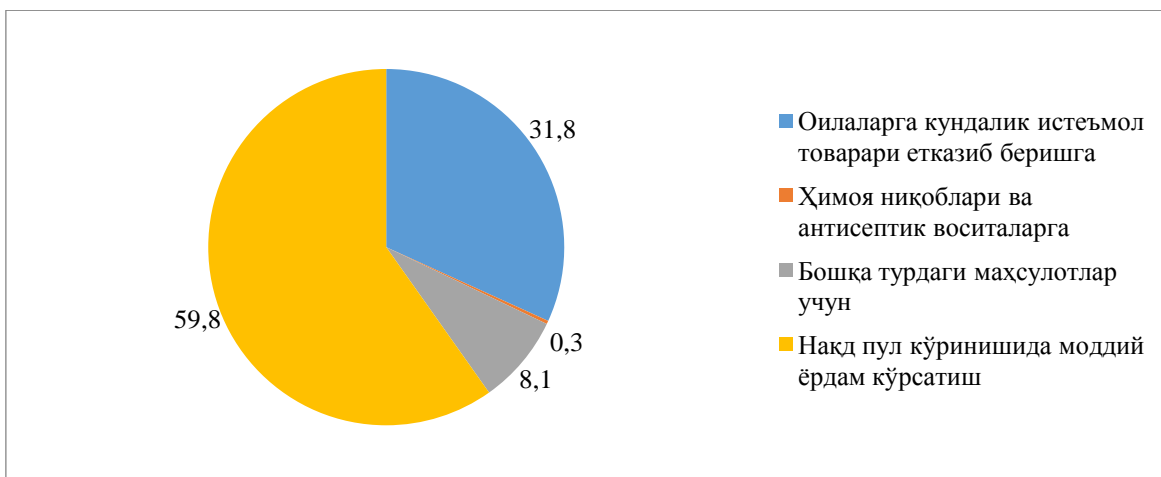
Коронавирус пандемияси шароитида мамлакатимизда ташкил этилган Инқирозга қарши курашиш жамғармаси ҳисобига 2020 йил 17 июлгача бўлган даврда жами 7,44 трлн. сўм маблағ келиб тушди. Жумладан, 7,32 трлн. сўми халқаро молия институтлари имтиёзли кредитлари ва 123,5 млрд. сўми давлат бюджети ҳисобидан шаклланди. Таҳлил этилаётган даврда жамғарманинг жами харажатлари 6,4 трлн. сўмга тенг бўлиб, ушбу харажатларнинг 34 фоизи ёки 2,2 трлн. сўм ижтимоий соҳага йўналтирилди (2.8-расмга қаранг). Шундан, кам таъминланган оилаларда яшовчи хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш учун 80 млрд. сўм, ижтимоий нафақаларни молиялаштириш учун – 311 млрд. сўм, банд бўлмаган фуқароларни вақтинчалик ишларга жалб қилиш учун – 200 млрд. сўм, ишсиз, кам таъминланган, оилаларга шахсий томорқаларини ривожлантириш учун – 50 млрд. сўм миқдоридан маблағ ажратилди (2.9-расмга қаранг).¹⁶²

“Covid-19” пандемияси шароитида мамлакатимизда “Саховат ва кўмак” умумхалқ ҳаракати йўлга қўйилди. 2020 йил 16 июнга қадар жамғармага жами 194 млрд. 625 млн. сўмдан зиёд ҳайрия маблағлари келиб тушди. “Саховат ва кўмак” умумхалқ ҳаракати доирасида муҳтож оилаларни қўллаб-қувватлаш учун рўйхатлар шакллантирилди ва 300 383 та ижтимоий ёрдамга муҳтож оилаларга қарийб 119 млрд. сўмлик кўмак берилди (2.10-расмга қаранг). Жумладан, ижтимоий жиҳатдан муҳтож 97 296 та оилаларга моддий ёрдам беришга 71 млрд. 110 млн. сўм, 205 646 та оилага кундалик истеъмол товарлари етказиб бериш учун 37 млрд. 860 млн. сўм, 24 619 та оилага 9 млрд. 626 млн. сўмлик турли хил маҳсулотлар етказиб бериш харажатлари қопланди.¹⁶³

¹⁶¹ <https://www.gazeta.uz/oz/2020/07/17/crisis-fund/> маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

¹⁶² <https://www.gazeta.uz/oz/2020/07/17/crisis-fund/>

¹⁶³ <https://daryo.uz/k/2020/06/18/inqirozga-qarshi-kurashish-jamgarmasining-xarajatleri-430-mln-dollardan-oshib-ketdi/>

2.10-расм. “Саховат ва кўмак” умумхалқ ҳаракати доирасида муҳтож оилаларни қўллаб-қувватлаш харажатлари таркиби (16.06.2020 йил ҳолатига, фоизда)¹⁶⁴

Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлигига қўшимча ажратилган 992 млрд. сўм ва “Саховат ва кўмак” жамғармасидаги 70 млрд. сўм қолдиқ маблағни йил якунига қадар 235 мингдан зиёд оилага Пандемия даврида аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш мақсадида моддий ёрдам шаклида ажратилиши режалаштирилган.¹⁶⁵ Жаҳон банки пронозларига кўра, 2020 йилда Ўзбекистонда иқтисодий ўсиш 1,5 фоизни ташкил этади. Ушбу кўрсаткични таъминлашнинг устувор йўналишларидан бири бу мамлакатда камбағалликни камайтириш ва аҳоли бандлигини таъминлаш бўлиб, 2020 йилда мамлакатимизда 810 мингта, жумладан, 310 мингта доимий ва 500 мингта мавсумий иш ўринларини яратиш режалаштирилган.¹⁶⁶

Юқорида келтирилган маълумотларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий ҳимоя дастурлари мамлакатимизда аҳоли турмуш даражаси ва сифатини барқарор суръатларда ошиб бориши учун замин яратмоқда. Аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий хизматларни сифат жиҳатидан такомиллаштириш, соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш, мамлакатимизда инсон капиталини ривожланиши учун хизмат қилмоқда.

Иккинчи боб бўйича хулоса

Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлиги кўрсаткичлари унинг мамлакатда амал қилиб келаётган ҳукукий-институционал асослари, аҳоли даромадлари ва уларнинг табақаланиши, жамиятнинг ижтимоий қиёфаси билан бир қаторда аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий хизматларнинг кўлами ва сифатига узвий боғлиқ бўлади. Жумладан, Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг

¹⁶⁴ <https://daryo.uz/k/2020/06/18/inqirozga-qarshi-kurashish-jamgarmasining-xarajatlari-430-mln-dollar-dan-oshib-ketdi/> маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

¹⁶⁵ 2020 йил 3 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишида сўзлаган нутқидан. <https://president.uz/uz/lists/view/3624>

¹⁶⁶ <https://www.gazeta.uz/ru/2020/06/09/economy/>

ҳуқуқий-институционал асослари йилдан йилга такомиллашиб, бозор иқтисодиёти механизмига тўлиқ мослашиб бораётганлиги мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг натижаларида ўз аксини топмоқда.

Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳолатини баҳолаш ва ривожланиш тенденцияларини аниқлаш жараёнида қуйидаги илмий хулосалар олинди:

Биринчидан, 1991-2019 йилларда Ўзбекистонда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилиги кучайиб бормоқда. Ушбу ҳолат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга қаратилган чора-тадбирларни молиялаштиришда бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш имкониятини беради.

Иккинчидан, мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг нофаол дастурларига устуворлик берилган бўлса, 2000 йилдан бошлаб фаол ижтимоий ҳимоя дастурлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб келмоқда. Бу эса ўз навбатида аҳолининг даромадларини ортиб боришига замин яратмоқда. Жумладан, 2011-2019 йилларда мамлакатимизда аҳоли жон бошига реал даромадлар қарийб 4,2 марта ортган ҳолда 8 963,7 минг сўмни ташкил этди. 2019 йил якунларига кўра, ушбу кўрсаткич Тошкент шаҳрида республика бўйича ўртача кўрсаткичдан 1,9 марта кўпроқ бўлиб, 17 523,0 минг сўмга тенг бўлди. Навоий (14 337,8 минг сўм), Бухоро (11 122,9 минг сўм) ва Тошкент вилоятлари (9 034,5 минг сўм) кўрсаткичлари республиканинг ўртача кўрсаткичидан юқори ҳисобланади.

Учинчидан, Ўзбекистонда аҳоли даромадларини шакллантириш, уларни бандлигини таъминлаш ва ўрта қатлам ривожланишини рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирларнинг мунтазам амалга оширилиши натижасида, 1990-2018 йилларда жамиятда аҳоли умумий сонига ўрта қатламнинг улуши қарийб 2,9 марта ошган ҳолда, 18,0 фоиздан 52,1 фоизга етди.

Тўртинчидан, Ўзбекистонда уй хўжаликлари даромадлари тақсимланишида – 38,7 фоизи ойига 2-4 млн. сўм даромадга эга бўлганлар гуруҳига киради, уй хўжаликлари озиқ-овқат товарлари истеъмоли учун харажатларининг энг катта улуши гўшт маҳсулотларига – 33 фоиз, мева ва сабзавотларга – 19,6 фоиз, нон маҳсулотларига – 12,8 фоиз, сут маҳсулотларига – 7 фоиз ва бошқаларга тўғри келади.

Бешинчидан, Озиқланишга асосланган усулнинг натижалари камбағаллик даражасини 11,4 фоиз эканлигини кўрсатади. Халқаро камбағаллик чегараси бўйича қуйи ўрта даромадли мамлакатлар учун кам таъминланганлик даражаси кунига 3,2 долл., юқори ўрта даромадли мамлакатлар учун эса кунига 5,5 долларни қўллаш тавсия этилади. Ушбу ёндашувга асосланиб, 5,5 долл. чегарани олинганда кам таъминланганлик даражаси 36,6 фоиз ва 3,6 долл. деб олганда - 9,6 фоизни ташкил этади. Жаҳон банкининг ҳисоб-китобларига кўра, камбағалликнинг юқори даражаси Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида кузатилмоқда.

Олтинчидан, Мамлакатимизда кам таъминланган оила ижтимоий қиёфаси ўрта ҳисобда 7 кишидан иборат бўлиб, оила бошлиғининг ўртача ёши 50 ёшдан юқори ва у олий маълумотга эга эмас. Жумладан, 11 фоиз кам таъминланган

оиланинг бошлиғи ишсиз, 93 фоиз ҳолатларда эса олий маълумотга эга эмас ва фақат 24 фоизи ўрта махсус маълумотга эга. Кам таъминланган уй хўжаликларининг 43 фоизи доимий иш жойига эга эмас. 93 фоизи марказий иситиш тизимига, 96 фоизи марказий канализация тизимига ва 66 фоизи марказий сув таъминотига уланмаган. Кам таъминланган оилалар таркибида боқувчисини йўқотган оилалар сони 155 минг, 5 нафардан ортиқ фарзанди бор кам таъминланган оилалар сони 81 минг, ёлғиз яшовчи кексалар 16 минг нафарни ташкил этди.

Еттинчидан, мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий хизматлар кўрсатиш камрови ва сифат даражасининг барқарор яхшиланиб бормоқда. Жумладан, соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилган туб ва мақсадли ислохотларнинг самараси мамлакатимизда аҳолининг кутилаётган умр давомийлиги кўрсаткичини 1990-2019 йилларда 67,2 йилдан 74,6 йилга; 2000-2019 йилларда мамлакатимизда олий таълим муассасалари сони 1,6 марта ортиб, олий таълим муассасалари филиалларини инобатга олган ҳолда 98 тага, таҳлил этилаётган даврда ҳар 10 000 аҳолига тўғри келадиган олий таълим олувчилар сони 75 тадан 109 тага; 2020 йил 1 январ ҳолатига мамлакатимизда пенсия ва нафақа олувчилар сони қарийб 3,7 млн. кишини ташкил этди. Пенсия олувчиларнинг 83,0 фоизи ёшга доир пенсия олувчилар ҳиссасига тўғри келган бўлса, нафақа олувчиларнинг сезилар қисми 1 ва 2-гурух 16 ёшдан катта болалиқдан ногиронларлар (43,8 фоиз) ва 16 ёшгача бўлган ногирон болалар (30,5 фоиз) ҳиссасига тўғри келди.

Саккизинчи, Ўзбекистонда 2019 йилда ишсизлик даражаси 9,1 фоизни ташкил этган бўлса, карантин чекловларининг кучайтирилиши натижасида Ўзбекистонда бир қатор корхоналар фаолиятининг тўхтатилганлиги, жумладан, мамлакат чегаралари ёпилгани сабабли 550 мингга яқин меҳнат мигрантлари бошқа давлатларга ишлаш учун кета олмаганлиги ишсизлик даражаси биринчи ярим йилликда 15 фоизга етди ва ишсизлар сони 2,3 млн кишига тенг бўлди. Ушбу ҳолат мамлакатимизда 450 мингга яқин оилаларнинг даромадига жиддий таъсир кўрсатди. Натижада мамлакатимизда камбағал уй хўжаликлари сони пандемия даврида 8 фоиздан 21 фоизга кўпайди.

Мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириш ва аҳолига кўрсатилаётган ижтимоий хизматлар сифатини ошириш учун узоқ муддатли истиқболда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

– соғлиқни сақлаш соҳасида фаолияти олиб бораётган тиббий хизматлар кўрсатиш муассасаларини халқаро миқёсдаги замонавий илғор техника ва юқори технологиялар билан таъминлаш, тиббиёт ҳодимлари малакасини ошириш ва уларнинг касбий тайёргарлиги бўйича ўрнатилган талабларни қайта кўриб чиқиш;

– таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларни янада чуқурлаштириш, онлайн таълим тизимини жорий этиш орқали, масофавий таълим хизматларини йўлга қўйиш, таълим хизматларини кўрсатишда кўпроқ амалиёт билан боғлиқ жиҳатларга эътиборни кучайтириш;

– мамлакатимизда аҳоли умр давомийлиги кўрсаткичининг ортиб бораётганлигини инобатга олган ҳолатда пенсия ёшини ошириш ва имтиёзли

даврда пенсия чиқиш имкониятига эга бўлган айрим касб эгаларини (оғир меҳнат шароитида ишлайдиганлардан ташқари) имтиёзларини қисқартириш лозим;

– аҳоли даромадлари орта боргани сари ижтимоий суғурта хизматларидан фойдаланиш кўламини кенгайтириш, ижтимоий суғурта фондларини ташкил этиш ва уларни ривожланишини рағбатлантириш чораларини ишлаб чиқиш;

– пенсия ёшидаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш амалиётини янада кучайтириш, уларга муносиб турмуш шароитларини яратиш ва пенсия ёшидаги аҳоли қатламларини камбағаллик rischi ҳолатидан ҳимоялаш мақсадида пенсионерларнинг пенсия тўловларини ҳисоб китоб қилиш учун иш ҳақининг максимал миқдорини ошириш;

– аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий хизматлар сифатини баҳолаш, уни мониторинг қилиш ва назорти бўйича туман, шаҳар бўлимлари фаолиятини қатъий йўлга қўйиш;

– ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини манзилли ижтимоий ҳимоя қилишда бюджетдан ташқари мақсадли ва хайрия жамғармаларининг ролини ошириб бориш.

Юқорида билдирилган фикрларни амалиётда қўллаш кейинги йилларда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлигини янада ортишига хизмат қилади.

III БОБ. АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

3.1-§. Ўзбекистонда ижтимоий сиёсатни амалга ошириш дастурларини такомиллаштириш

Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини баҳолаш амалиётини ишлаб чиқиш ва уни амалиётга тадбиқ этиш илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган, долзарб илмий муаммолардан ҳисобланади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини баҳолаш мамлакатда амал қилаётган ва ижтимоий дастурларга таъсир этувчи куйидаги омилларнинг ўзгаришини баҳолаш имкониятини беради:

- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастури қамраб олган аҳолининг ижтимоий гуруҳлари ва уларнинг оила аъзолари даромадларининг ортиши (ёки харажатларнинг қисқариши);

- ижтимоий ҳимоя дастурларининг амалга оширилиши жараёнида жамиятнинг манзилли ижтимоий ҳимоя дастурлари қамраб олмайдиган ижтимоий гуруҳларнинг даромадлари ва харажатларини ўзгариши;

- жамиятнинг айрим тоифадаги ижтимоий гуруҳларини давлат томонидан қўллаб-қувватланиши оқибатида ижтимоий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги;

- фаол ижтимоий ҳимоя дастурларининг амалга оширилиши жараёнида аҳолига муносиб меҳнат шароитларининг яратилиши ва аҳоли бандлигининг ортиши натижасида аҳоли даромадларини ортиши.

Таклиф этилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини баҳолаш амалиёти (18-илова) аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг ижтимоий натижаси ва уларнинг ижтимоий самарадорлиги тушунчаларига аниқлик киритиб ўтишни тақозо этади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг ижтимоий натижаси (outcomes) – бу аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастури қамраб олган аҳолининг ижтимоий гуруҳларининг турмуш фаровонлиги кўрсаткичининг ўзгаришини назарда тутаяди. Ушбу ўзгаришлар амалга оширилган ижтимоий ҳимоя дастурларининг бевосита таъсири натижасида вужудга келади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг ижтимоий самараси (impacts) – бу аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари қамраб олмайдиган аҳолининг ижтимоий гуруҳларининг турмуш фаровонлиги кўрсаткичининг ортиши билан тавсифланади. Бошқача қилиб айтганда, ижтимоий ҳимоя дастурларининг айрим аҳоли ижтимоий гуруҳларига билвосита таъсирини белгиловчи кўрсаткич ҳисобланади.

Бу турдаги баҳолашни амалга ошириш орқали мамлакатда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми самарадорлигини аниқлаш имконияти вужудга келади. Ушбу ҳолат ўз навбатида

аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурининг иқтисодий самарадорлиги тушунчасига аниқлик киритишни талаб этади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг иқтисодий самарадорлиги тушунчаси моҳиятан ижтимоий ресурслардан фойдаланиш тежамлилиги ва ижтимоий дастурнинг самарадорлиги кўрсаткичларини умумлаштирган ҳолда ўзида мужассамлаштиради ва қуйидаги формула орқали ҳисобланади:

$$I_e = \frac{D_{kn}}{P_d}$$

Бу ерда:

I_e – аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичи

D_{kn} – аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурини амалга оширишдан кутилаётган натижа

P_d – амалга оширилган ижтимоий ҳимоя дастурининг қиймати

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурини амалга ошириш натижасида ижтимоий ресурслардан фойдаланиш тежамкорлиги кўрсаткичи – аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга қаратилган чора-тадбирни амалга оширилиши натижасида ишлатилган ижтимоий ресурсларнинг қийматини ушбу дастурни амалга оширилмаган ҳолатда истеъмол қилиниши кутилаётган ресурсларнинг ўртасидаги нисбат билан аниқланади. Бунда аҳоли турмуш фаровонлигидаги ўзгаришлар иккинчи даражали ҳисобланиб, ижтимоий дастурнинг қийматини белгилаши мумкин бўлади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурининг самарадорлиги кўрсаткичи – бу аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурини амалга оширишда эришилиши кутилган натижа билан амалда эришилган натижа ўртасидаги нисбатни ифодалайди. Ижтимоий ҳимоя дастурларининг илмий асосланмаган ҳолда ишлаб чиқилиши ва амалиётга нотўғри тадбиқ этилиши оқибатида ижтимоий ресурслар ишлатилган ҳолда жамият ҳаётида ижобий ўзгаришлар содир бўлмайди, яъни кутилган пировард натижага эришилмайди. Бундай дастурлар самарасиз ҳисобланиб, ноль қийматга эга бўлади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими фаолиятини баҳолашнинг жаҳон амалиётига кўра, ижтимоий ҳимоя дастурларининг самарадорлиги ва уларнинг қамрови даражасини баҳолаш мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий сиёсат ҳолатини таҳлил этиш, баҳолаш ва уни прогнозлаш имкониятини яратади.

Фикримизча, мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш даражасини комплекс баҳолаш амалиётини такомиллаштириш ва уни стандартларга мослаштириш мақсадида халқаро ташкилотлар экспертлари томонидан қўлланиладиган айрим турдаги услубларни амалиётда тадбиқ этиш мақсадга мувофиқ. Шу мақсадда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг қамрови ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш имкониятини берувчи қуйидаги кўрсаткичлар тизимини таклиф қиламиз (19-илова).¹⁶⁷

¹⁶⁷ Babajanian, B.; Hagen-Zanker, J. 2012. Social protection and social exclusion: An analytical framework to assess the links, Background Note (London, Overseas Development Institute). Доступно по адресу:

- аҳоли саломатлиги коэффиценти;
- аҳолини уй-жой билан таъминланганлик коэффиценти;
- аҳолининг реал ўсиш коэффиценти;
- аҳолининг касбий таълим хизматлари билан камраб олинганлик коэффиценти;
- аҳоли пул даромадлари коэффиценти;
- аҳоли бандлиги коэффиценти;
- пенсионерларнинг турмуш фаровонлиги коэффиценти.

Юқорида келтирилган кўрсаткичлар тизими мамлакатда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими самарадорлиги ва уни камровини баҳолашдаги хатоликларни бир мунча қисқаришига олиб келади. Шу билан бир қаторда, ушбу кўрсаткичлар тизими жамиятнинг ижтимоий қиёфасини қиёсий баҳолашда, ёки мамлакатнинг ижтимоий жихатдан ривожланганлик даражасини баҳолаш ва ижтимоий ривожланиш йўналишларини прогнозлаш бўйича аниқликка эришиш имконини беради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини самарадорлигини баҳолаш методологиясини такомиллаштириш учун куйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- мамлакатдаги миллий хусусиятларни инобатга олган ҳолатда аҳолини ижтимоий жихатдан мухтожлик чегарасини ҳар бир туман, шаҳар, вилоятлар бўйича ҳисоблаш ва белгилаш;

- ҳар бир туман, шаҳар ва вилоятлар кесимида яшаш минимуми қийматини ҳисоблаш ва белгилаш;

- аҳолининг ижтимоий хизматлардан фойдаланишини назорат қилиш ва уни статистик таҳлилини амалга ошириш мақсадида ижтимоий хизматлардан фойдаланганлик бўйича ягона онлайн тизимдаги дастурлашни амалга ошириш ва бунда замонавий инфорацион технологиялардан кенг фойдаланиш;

- фуқароларни уй-жойга бўлган талабларини ўрганиш ва уларнинг қай даражада уй-жой билан таъминланганлик ҳолатини баҳолаш мақсадида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари паспортидаги маълумотларни амалдаги ҳолат билан солиштириш ва аҳолининг уй-жойга бўлган талабини кондирилганлик даражасини баҳолаш;

- пенсионерларнинг пенсия тўловларининг харажат таркибини ўрганиш. Бунда пенсия тўловларининг қанча қисми бирламчи истемол товарлари учун ва қанчаси дори-дармон воситалари учун сарфланаётганлигини аниқлаш;

<http://www.odi.org.uk/publications/6889-social-protection-social--exclusion-design-analytical-framework>; Basso, G.; Dolls, M.; Eichhorst, W.; Leoni, T.; Peichl, A. 2012. "The effects of the recent economic crisis on social protection and labour market arrangements across socio-economic groups", in *Intereconomics*, Vol. 47, No. 4, pp. 217–223.; Behrendt, C. 2013. "Investing in people: Implementing the extension of social security through national social protection floors", in D. Kucera and I. Islam (eds): *Beyond macroeconomic stability: Structural transformation and inclusive development* (Basingstoke, Palgrave Macmillan), pp. 228–259.; Доклад о социальной защите в мире 2014/15: Обеспечение экономического восстановления, инклюзивного развития и социальной справедливости / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2015. 436 р. маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

– норасмий бандлик ҳолатини баҳолаш мақсадида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари хизматларидан кенг фойдаланиш ва расмий бандликни рағбатлантиришга қаратилган дастурларнинг самарадорлигини баҳолаш.

Юқорида қайд этилган ҳолатларни инобатга олган ҳолатда мамлакатимиз аҳолисини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлиги ва қамрови даражасини баҳолаш методологиясини ишлаб чиқиш амалиётда вужудга келаётган муаммолар, камчиликлар ва эришилган ютуқларни тавсифлашда хатоликларни қисқартиради.

3.2-§. Ўзбекистонда узоқ муддатли истиқболда камбағалликни камайтиришнинг устувор йўналишлари

Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида қабул қилинган қонун ва меъёрий ҳужжатлар билан биргаликда ҳудудий, иқтисодиётнинг турли тармоқ ва соҳаларини (банк, молия-кредит, хизмат кўрсатиш ва сервис) ривожлантириш, соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ этиш, кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастурни амалга ошириш орқали таълим хизматлари қамрови ва сифатини ошириш, қишлоқ аҳолисини тоза ичимлик суви ва табиий газ билан таъминлаш каби давлат аҳамиятига молик бўлган дастурлар мамлакатимиз аҳолисининг муносиб турмуш кечириши учун зарурий шарт-шароитларни яратилишида муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг мунтазам такомиллаштирилиб борилиши аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини ошириш ва бюджет маблағларидан мақсадли, самарали фойдаланиш учун замин яратмоқда. Шу билан бир қаторда бозор ислохотлари шароитида демократик давлатнинг муҳим вазифаси ижтимоий зиддиятларнинг кескинлигини камайтириш, ўтиш даврининг қийинчиликларини эҳтиёт чоралари ҳисобига юмшатиш ва аҳолининг янги турмуш шароитларига мослашишини осонлаштиришдан иборат бўлиб, бу борада ҳукуватимиз томонидан қуйидаги кучли ижтимоий ҳимоя чора-тадбирлари тизими амалга ошириб келинмоқда:

- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда давлат бошқарувини сақлаб қолиш;
- мамлакатда ижтимоий ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириб бориш;
- аҳоли турмуш фаровонлигини изчил, барқарор суръатларда ошириб бориш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг манзиллилигини оширишда фуқароларни ўзини-ўзи бошқариш органлари (махалла) фаолиятдан кенг фойдаланиш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий базаси ва иқтисодий механизмининг такомиллаштириб бориш.

Таҳлиллар кўрсатишича, мустақиллик йилларида мамлакатимизда қуйидаги йўналишларни қамраб олган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ўзига хос тизими шаклланган:

- бюджетдан ташқари мақсадли ижтимоий ва хайрия фондларининг ташкил этилиши, уларнинг фаолияти устидан давлат томонидан қатъий назоратнинг

ўрнатилиши ва ушбу фондлар хизматларидан жамиятнинг ҳар бир аъзоси фойдаланишини кафолатлайдиган қонунларни ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш;

– давлатнинг марказлашган ижтимоий суғурта фондини ташкил этиш ва унинг фаолиятини такомиллаштириш;

– нархларни эркинлаштириш ва давлат томонидан инфляция даражасига мутаносиб равишда иш ҳақи, пенсия ва ижтимоий нафақаларнинг минимал миқдорини кафолатланиши;

– аҳолининг айрим ижтимоий гуруҳларига кўрсатилган ижтимоий хизматлар ва самарали меҳнатлари учун тегишли имтиёзларни бериш;

– кўп болали оилаларга ижтимоий нафақаларни тайинланиши;

– аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож ҳисобланган гуруҳларига моддий ёрдам кўрсатиш;

– болалиқдан ногирон ва меҳнат фаолияти натижасида меҳнат қобилиятини қисман ёки бутунлай йўқотганларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш;

– талабалар учун давлат стипендияларини тўланиши;

– аҳолининг минимал турмуш кечириш учун зарур бўлган истеъмол товар ва хизматлари турларини белгилаш ва уларнинг нархларини давлат томонидан ўрнатилиши;

– ишсизларни муносиб иш ўринлари билан таъминлаш, янги иш ўринларини очиш ва уларга иш топгунларига қадар ишсизлик нафақасини бериши;

– ижтимоий аҳамиятга эга бўлган товар ва хизматларни ишлаб чиқаришни рағбатлантириш мақсадида, уларнинг баҳоларидаги фарқларни тўлдириш учун бюджет ҳисобидан дотация ва субсидиялар ажратиш;

– ижтимоий хизматлар кўрсатиш соҳасининг етакчи тармоқлари бўлган соғлиқни сақлаш, таълим тизимининг моддий-техник базасини такомиллаштириш ва мустаҳкамлаш;

– жамиятда, айрим ячейкалар ва таркибий бўлинмаларда қулай психологик иқлим яратиш, рухий тазйиқ ўтказишдан муҳофаза қилиш;

– фуқароларнинг қонунга зид келмайдиган фаолият тури билан тирикчилик воситаларини ишлаб топишлари учун имкон берадиган шарт – шароитлар яратиш;

– аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини мазиллилигини оширишда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятидан кенг фойдаланиш.

Мамлакатимизда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг қайд этилган устувор йўналишлари аҳоли учун давлат томонидан қуйидаги кафолатларни таъминлаш имконини беради:

– меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли қатламларини муносиб иш ўринлари билан таъминлаш;

– меҳнат лаёқатини вақтинча ёки қисман йўқотганлар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий заиф гуруҳларини тегишли ижтимоий нафақалар билан таъминлаш;

– меҳнат фаолиятидан олинган даромад ёки ижтимоий нафақалар асосида аҳолининг нормал турмуш кечиришини таъминлаш (бунда бирламчи истеъмол товарлари ва хизматлари билан бир қаторда аҳолининг узоқ муддатли даврда

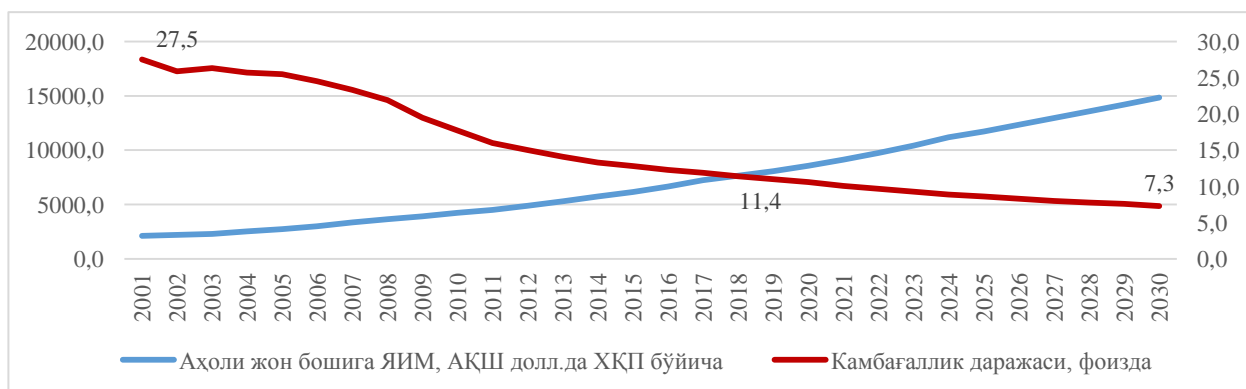
фойдаланиладиган буюмлар билан таъминланганлик даражаси эътиборга олинади);

– аҳолининг уй-жой билан таъминланганлиги ва аҳолига уй-жой коммунал, соғлиқни сақлаш, таълим, маданий хизматларнинг кўрсатилиши;

– мамлакат меҳнат бозорида кадрлар салоҳиятини ошириш ва ишчи кучи сифатини такомиллаштириш.

Амалдаги қонунчиликка биноан, мамлакатимизда кам таъминланган оила сифатида даромад аниқланаётган даврда оиланинг умумий даромадларини ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган улуши базавий ҳисоблаш миқдорининг 1,5 бараваридан ортиқ бўлмаган оилалар инобатга олинади.¹⁶⁸

Ўзбекистонда аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ миқдори билан камбағаллик даражасининг ўзгариши ўртасидаги регрессив-корреляцион таҳлил амалга оширилди. Олинган натижаларга кўра, мамлакатимизда аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ ҳажми билан аҳолининг камбағаллик даражаси ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи корреляция коэффициенти 0,64 га тенг бўлди, ушбу омиллар ўртасидаги боғлиқлик бевосита кучли эканлиги аниқланди. Ўзбекистонни 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирларига мувофиқ мамлакатимизда аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ бўйича жаҳондаги ўрта юқори даромадли мамлакатлар кириши режалаштирилган. Ушбу вазиятни инобатга олган ҳолда, аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ билан камбағаллик даражаси ўртасидаги кучли тесқари боғлиқликдан келиб чиққан ҳолда, амалга оширган прогнозларимиз натижасига кўра, 2030 йилга бориб мамлакатимизда камбағаллик даражаси 7,3 фоизга пасайтириш имконини беради (3.1-расмга қаранг).

3.1-расм. Ўзбекистонда аҳоли жон бошига ЯИМ миқдори кўрсаткичига асосланган ҳолда мамлакатимизда камбағаллик даражаси бўйича прогноз¹⁶⁹

2018 йилдан бошлаб мамлакатимизда аҳоли бандлигини оширишга қаратилган “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурига устуворлик қаратиб келинмоқда. Мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёев айтганларидек:

¹⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 44-сонли Қарорига 1- илова, 15.02.2013 й.

¹⁶⁹ Муаллиф томонидан тузилган.

тадбиркорликни кенг ривожлантириш ва бу соҳа учун янги шароитлар яратишга барча имкониятларимизни сафарбар этаяпмиз. “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастури доирасида ўз бизнесини бошлаётган оилаларга 5,9 триллион сўм кредитлар ажратилди... камбағалликни камайтириш – бу аҳолида тадбиркорлик руҳини уйғотиш, инсоннинг ички куч-қуввати ва салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, янги иш ўринлари яратиш бўйича комплекс иқтисодий ва ижтимоий сиёсатни амалга ошириш, демакдир.¹⁷⁰

Мамлакатимизда кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурларига устуворлик қаратилмоқда. Бу эса ўз навбатида бозор иқтисодиёти талабларига тўла мос келиб, аҳолидаги “боқимандалик” руҳиятини камайишига олиб келади. Президентимиз айтганларидек, баъзи одамлар ижтимоий нафақа ва моддий ёрдам пулини тўлаш ёки уларнинг миқдорини ошириш орқали ушбу муаммони ҳал этиш мумкин, деб ўйлайди. Бу – бир томонлама ёндашув бўлиб, муаммони тўла ечиш имконини бермайди.”¹⁷¹

Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги тизимида 300 минг аҳолини жамоат ишларига жалб қилиш, 265 минг нафарини ишга жойлаштириш, жумладан, вазирлик жамғармаси ҳисобидан шахсий томорқаларга 36 миллиард сўм субсидия ажратиш орқали 18 минг камбағал аҳоли бандлигини таъминлаш имконияти борлиги аниқланди. Шу билан бирга, 2020 йилда бошланган “Covid-19” пандемияси оқибатларини юмшатиш мақсадида 2020 йилда оилавий тадбиркорлик дастурларига 4 трлн. сўм маблағ йўналтирилди, жумладан, “Ҳар бир оила – тадбиркор” давлат дастурига қўшимча 1 трлн. сўм ва “Ҳунармандчиликни ривожлантириш” дастури доирасида 190 млрд. сўм ажратилди.¹⁷²

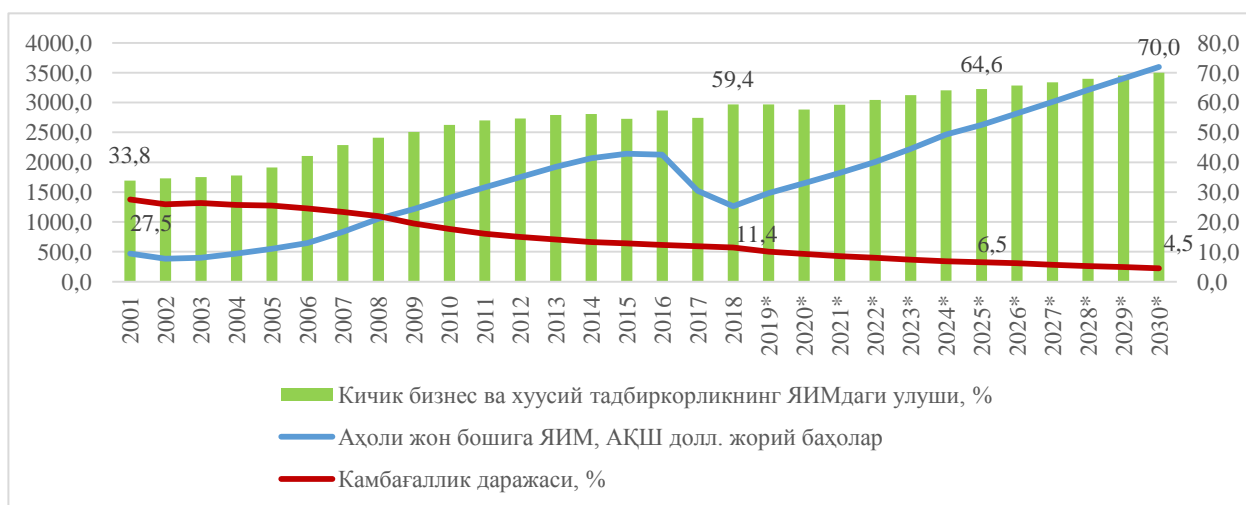
2018 йилдан бошлаб мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “Ҳар бир оила - тадбиркор”, “Ёшлар - келажагимиз” ва “Ҳунармандчиликни ривожлантириш” каби фаол дастурларига устуворлик қаратиб келинаётганлигини инобатга олган ҳолда ЯИМда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши билан аҳоли камбағаллиги даражаси ўртасидаги регрессив-корреляцион таҳлил амалга оширилди. Таҳлил натижалари кўрсатишича, мамлакатимизда хусусий тадбиркорлик фаолияти билан камбағаллик даражаси ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи корреляция коэффициенти 0,69 га тенг бўлди. Амалга оширилган таҳлиллар натижаларига таянган ҳолда ишлаб чиқилган прогнозлар шуни кўрсатмоқдаки, 2030 йилга бориб мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши 70 фоизга етказиш орқали камбағаллик даражасини 4,5 фоизга камайтириш мумкин бўлади. Олинган натижалар мамлакатимизда “2030 йилгача бўлган муддатда кам таъминланганликнинг барча

¹⁷⁰ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

¹⁷¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

¹⁷² 2020 йил 3 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишида сўзлаган нутқидан. <https://president.uz/uz/lists/view/3624>

кўринишларини икки баробар қисқартириш¹⁷³ вазифасини ҳал этиш имкони мавжудлигидан далолат беради (3.2-расмга қаранг).

3.2-расм. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши ва камбағаллик даражасининг ўзгариши бўйича прогнозлар¹⁷⁴

Тадқиқотларимиз натижаларига таянган ҳолда, кейинги йилларда мамлакатимиз аҳолисини ижтимоий жиҳатдан муҳтожлиги бўйича турли гуруҳларга ажратиш ва уларга тегишли ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик бўйича нафақаларни тайинланишида қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

Биринчидан, мамлакат бўйича ва ҳудудлар кесимида аҳоли таркибида ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик чегарасини белгилаш. Бунда ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли гуруҳларини табақалашган ҳолда манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш мумкин бўлади. Яъни, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини тегишли гуруҳларга ажратиш орқали уларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш мумкин бўлади. Фикримизча аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиётида келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини қуйидаги гуруҳларга ажратиш мақсадга мувофиқ: меҳнат интенсивлиги паст бўлган уй хўжаликларидан яшаётган аҳоли; моддий ресурслар танқислиги ва камбағаллик rischi мавжуд бўлган ҳолатлардаги кишилар.

Уй хўжаликларидан истиқомат қилаётган мамлакатдаги қонунчиликка биноан меҳнат лаёқатига эга бўлган жами оила аъзоларининг умумий меҳнат салоҳиятига нисбатан 20 фоизи ёки ундан кам бўлган улушидан фойдаланаётган, уй хўжалигида топилаётган барча турдаги даромадларининг уй хўжалиги аъзоларининг жон бошига ўртача ойлик иш ҳақиға нисбатан 60-65 фоизи ўртасида тўғри келадиган аҳоли гуруҳлари меҳнат интенсивлиги паст бўлган уй хўжаликларидан ҳисобланади. Ушбу ҳолатда уй хўжалигида истиқомат қилаётган оила аъзоларининг ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик чегарасидан пастлашиб кетиш

¹⁷³ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 20 октябрь, 841-сон Қарори

¹⁷⁴ Муаллиф томонидан тузилган.

хавфи юқори ҳисобланади. Ушбу вазиятни инобатга олган ҳолатда меҳнат интенсивлиги паст бўлган уй хўжаликларини аниқлаш, уларга муносиб иш ўринларини топишда ёрдам бериш фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилиши мақсадга мувофиқ. Бунда меҳнат интенсивлиги паст бўлган оилаларга давлат томонидан имтиёзли кредитлар ажратиш, уларни касбга ўқитиш ёки малакасини ошириш каби фаол ижтимоий ҳимоя дастурларини амалиётга тадбиқ этилиши талаб этилади.

Моддий ресурслар танқислиги ҳолатида яшаётган аҳоли гуруҳларига мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни инобатга олган ҳолатда бир ой (30 кун) давомида куйидаги саккиз ҳолатдан камида учтасидан маҳрум бўлган уй-хўжаликларини киритиш мақсадга мувофиқ:

- етарли даражада уй-жой билан таъминланганлик;
- уй-жой коммунал, табиий газ, электр таъминоти хизматларидан фойдаланганлик учун тўловларни тўлаш;
- тоза ичимлик суви билан таъминланганлик;
- аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий хизматлардан тўлиқ фойдаланиш имконияти;
- маиший техника воситалари (кир ювиш машинаси, чангютгич, рангли телевизор) билан таъминланганлик;
- уяли алоқа ёки телефон;
- гўшт ва гўшт маҳсулотлари ўрнини босувчи маҳсулотларни Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан берилган тавсияларга кўра ўрнатилган меъёрда (бир ойда 1 кишига 1 кг (суяксиз) мол гўшти) истеъмол қилиш;
- камида икки марталик тасодифий харажатларни қоплаш.

Юқорида келтирилган саккиз ҳолатдан камида учтасидан маҳрум бўлган уй хўжаликларида истиқомат қилувчи аҳоли гуруҳлари мамлакатдаги ўртача турмуш фаровонлиги кўрсаткичидан паст даражада истиқомат қилаётган аҳоли гуруҳлари ҳисобланиб, уларни ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ўз навбатида жамиятдаги ўрта синфни, мулкдорларни рағбатлантиришда ижобий натижаларга эришиш имконини беради.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиётидан келиб чиққан ҳолда, камбағаллик rischi мавжуд бўлган аҳоли гуруҳлари – бу уй хўжалиги ихтиёридаги барча турдаги даромадларининг уй хўжалиги аъзолари жон бошига бўлганда мамлакатда ўрнатилган ўртача иш ҳақининг 40-59 фоизида тўғри келадиган аҳоли гуруҳлари ҳисобланади. Бунда давлат томонидан ушбу турдаги аҳолининг ижтимоий гуруҳларига уй хўжалиги аъзоларининг жон бошига тўғри келувчи даромаднинг мамлакатдаги ўртача иш ҳақиға нисбатан 60 фоиз миқдорига тенглаштириш учун табақалашган ижтимоий нафақалар тайинлаш ва тўлаш тартибини ўрнатиш талаб этилади.

Фикримизча, юқоридаги ҳолатларни инобатга олган ҳолатда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини ишлаб чиқилиши, уларни амалиётга тадбиқ этилиши жамият таркибида ўрта даромадли аҳоли гуруҳларини ривожланишини рағбатлантириш ва ижтимоий жиҳатдан муҳтожликка қарши курашишнинг самарали иқтисодий механизмини яратиш имконини беради.

Иккинчидан, мамлакатимизда мутасадди вазирликлар, давлат ташкилотлари ва муассасалари, илмий тадқиқот ва текшириш институтлари вакиллари, соҳа олимлари ва экспертлардан ташкил топган ишчи гуруҳни шакллантириш орқали мамлакатда аҳолининг ўртача ва минимал турмуш фаровонлиги меъёри бўйича кўрсаткичлар тизимини шакллантириш мақсадга мувофиқ. Ушбу тадбир мамлакатимизда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтожлигини аниқлаш ва уни баҳолаш мезонларига аниқлик киритади. Шу билан бир қаторда амалга ошириладиган ижтимоий ҳимоя дастурларининг манзиллилигини оширишга замин яратади.

Учинчидан, аҳоли молиявий саводхонлигини ошириш учун мамлакатимизда ижтимоий суғурта фондлари фаолиятини рағбатлантириш ва аҳоли ўртасида ижтимоий суғурта хизматлари тўғрисида тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш учун ОАВ хизматидан кенг фойдаланиш, хусусий суғурта фондлари фаолиятини ташкил этиш ва кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, меҳнат лаёқатиغا эга бўлган аҳолига таълим хизматлари кўрсатиш бўйича мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш. Бунда касбий таълим, мутахассислик бўйича малака ошириш бўйича ўрнатиладиган талабларни иш берувчи ташкилот ва муассасалар билан ҳамкорликда ишлаб чиқаришга йўналтирилган ҳолда ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Бешинчидан, минимал ижтимоий стандартларни минтақавий хусусиятларни инобатга олган ҳолда, ҳисоб-китоб қилиш амалиётини такомиллаштириш.

Олтинчидан, уй-жой коммунал, табиий газ ва электр таъминоти хизматларидан фойдаланганлик учун тўловлар бўйича кам таъминланган оилаларга тўлов тарифлари ўсишини инобатга олган ҳолда ижтимоий жиҳатдан муҳтож оилалар харажатларини қисман қоплаш мақсадида манзилли субсидиялар ажратиш тизимини босқичма-босқич йўлга қўйиш;

Еттинчидан, имконияти чекланган шахслар ва ногиронларнинг жамоат ташкилотлари томонидан ташкил қилинадиган корхоналарга қонунчиликда кўзда тутилган солиқ имтиёзлари ва кредит ресурслари бериш йўли билан давлат томонидан қўллаб-қувватланиши;

Саккизинчидан, аҳолига тиббий хизматлар кўрсатиш сифатини ошириш ва куйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

– тиббий хизматлар кўрсатиш муассасалари, касалхоналар ва реабилитация марказларини ривожлантириш, уларнинг фаолиятини такомиллаштириш ва ихтисослашув даражасини ошириш;

– жаҳон стандартларига тўлиқ жавоб берадиган замонавий тиббий ва меҳнат реабилитацияси усулларини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш;

– имкониятлари чекланган шахсларни ишга жойлаштиришга кўмаклашишни кучайтириш йўли билан реабилитация чора-тадбирлари ва уларнинг комплекслилик даражасини ошириш.

Тўққизинчидан, аҳолининг, жумладан, кам таъминланган аҳоли қатламларини тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишларини янада рағбатлантиришда куйидагиларга эътиборни қаратишлари мақсадга мувофиқ:

– тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш ва солиқ юкини қисқартириш;

– “Ҳар бир оила – тадбиркор”, “Ёшлар – келажагимиз” ва “Ҳунармандчиликни ривожлантириш” каби давлатнинг фаол ижтимоий ҳимоя дастурлари асосида кам таъминланган оилаларга тадбиркорлик фаолиятларини бошлашлари учун берилган имтиёзли кредитлар ҳажмини ошириш;

– тадбиркорлик соҳасида ижтимоий хавфи катта бўлмаган айрим жиноят элементлари мавжуд бўлган ҳуқуқбузарлик ҳолатларини жиноат тоифасидан чиқариш;

– кичик ва ўрта бизнесни рағбатлантириш механизмини ишлаб чиқиш;

– тадбиркорлик фаолияти ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини тубдан ислоҳ қилиш.

Ўнинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида қуйидагиларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ:

– ижтимоий кафолатларни таъминлаш тизимини такомиллаштириш ва аҳолининг барча кам таъминланган ва эҳтиёжманд қатламларига аниқ мақсадли ижтимоий ёрдам кўрсатишни кучайтириш;

– миллий хусусиятларни инобатга олган ҳолда мамлакатимизда минимал истеъмол саватчасининг ҳуқуқий-институционал асосларини ишлаб чиқиш;

– мавжуд ижтимоий нафақаларни ҳисоблаш ва тўлашни соддалаштириш мақсадида даромади даражаси паст бўлган оилалар учун бундай нафақаларни ягона мақсадли пул тўловига бирлаштириш;

– миллий қонун ҳужжатларини оналар ва болаларни ҳимоя қилишга доир халқаро нормалар ва ХМТ конвенцияларига мувофиқлаштириш;

– пенсия таъминотининг жамғариш тизимига ўтиш ва пенсиялар миқдорини изчил оширишга қаратилган пенсия тизимини ислоҳ қилиш Концепциясини ишлаб чиқиш.

Юқорида билдирилган таклифларни мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини ишлаб чиқиш амалиётида қўлланилиши аҳоли даромадларини шакллантириш ва ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини аниқ-манзилли ижтимоий ҳимоялаш учун хизмат қилади ва ўрта даромадли аҳоли улушини ортишига замин яратади. Бу эса мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожланишининг муҳим шартини ҳисобланади.

3.3-§. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг қамров даражасини оптималлаштириш йўллари

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини самарали фаолият кўрсатиши мамлакатни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг муҳим шартини ҳисобланади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ҳуқуқнинг ўз фуқаролари ижтимоий ҳуқуқларини кафолатлашни, меҳнат қилиш ҳуқуқини ҳимоя қилишни англатади. Иккинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими ижтимоий зарурият ҳисобланиб, бозор механизми ҳал эта олмайдиган ижтимоий муаммоларни давлатнинг аралашуви асосида ҳал этиш имкониятини беради. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиёти таҳлили кўрсатишича, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг миллий тизимлари самарадорлиги

кўрсаткичи, ижтимоий ҳимоя дастурларини амал қилиши асосида аҳолининг муносиб даромадга эга бўлишининг кафолатланганлиги, жамиятнинг ижтимоий жиҳатдан табақаланиши ва ижтимоий муҳтожликни қисқартириш билан бир қаторда инклюзив жамиятни шакллантириш имконини беради. Учинчидан, бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш уй хўжаликлари даромадлари ҳажмини ошириш асосида мамлакат ички бозоридаги талаб ва истеъмолни қўллаб-қувватлашга қаратилган ижтимоий дастур сифатида иқтисодий жиҳатдан зарур ҳисобланади. Шу билан бир қаторда ижтимоий ҳимоя дастурларининг иқтисодий зарурияти миллий инсон капиталини ривожланиши, меҳнат ресурслари салоҳиятини ортиши эвазига ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиб бориши натижасида объектив ва инклюзив шаклдаги таркибий ўзгаришларни амалга ошириш учун замин яратади.

Таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг объектив зарурлиги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимидаги ташкилий, тизимли ва ҳуқуқий кафолатларнинг ўзгаришида намоён бўлади. Пировард натижада мамлакатда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг йўналишлари, уни амал қилиш механизми, функциялари, жамият институти ва ижтимоий сиёсатни амалга ошириш технологияларини такомиллашиб боришида намоён бўлади (20-илова). Амалиётдаги объектив ўзгаришлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асосларнинг ўзгариши кўринишида намоён бўлади. Ушбу турдаги ўзгаришлар бозор муносабатларига ўтаётган ўтиш иқтисодиёти ва бозор муносабатлари ривожланаётган мамлакатларда устун даражада амалга оширилади. Бунинг сабаби мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланганлик даражаси ортиб боргани сари аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг универсалликдан хусусийликка томон ҳаракатланиши жадаллашиб, манзилли равишда амалга оширишга қаратилиши билан тавсифланади.

Жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркибидаги объектив ўзгаришларнинг натижалари аҳолини ижтимоий жиҳатдан муҳтожлигини баҳолашнинг 21-иловада келтирилган усуллари орқали баҳоланади. Жадвалда келтириб ўтилган кўрсаткичлардаги ўзгаришларнинг баҳоланиши бозор муносабатлари шаклланаётган мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий ҳимоя дастурларининг ютуқ ва камчиликларни аниқлаш, таҳлил қилиш имконини беради. Шу билан бир қаторда мамлакат фуқароларининг аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларига нисбатан берадиган ҳолисона баҳолари ва фикрларини ўрганиш мумкин бўлади. Ушбу баҳолаш амалиёти экспертлар иштирокида ижтимоий сўровнома ўтказиш орқали амалга оширилиб, йиғилган маълумотлар махсус компютер дастурлари орқали жамланади, қайта ишланади ва баҳоланади. Ижтимоий сўровнома анкеталари қайси йўналиш ёки усулга асосланган ҳолда тузилганлигига қараб ўзаро фарқланади.

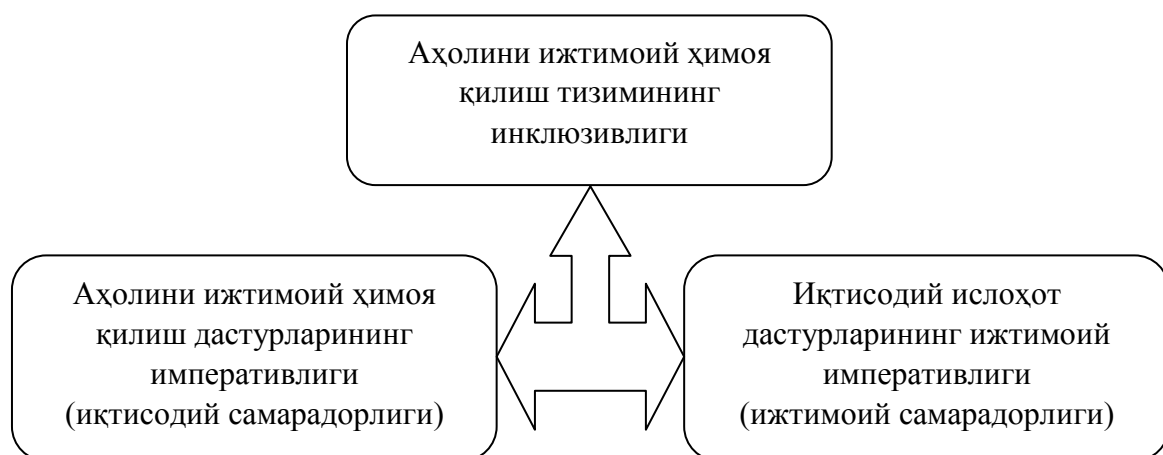
Мамлакатда амалга оширилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари жамиятнинг барча аъзоларини, жумладан, аёллар ва ёшларнинг актив ижтимоий ҳимоя, оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш тадбирлари, ижтимоий суғурталаш (тиббий, ишсизлик, пенсия ва бошқалар) хизматлари кўрсатиш орқали уларнинг муносиб даромад келтирувчи иш ўринлари билан таъминлаш ва

даромадларини давлат томонидан кафолатланишини таъминлайди. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг инклюзивлигини таъминлаш давлат томонидан ижтимоий ҳимояни инвестициялаш амалиётини такомиллаштириш эвазига амалга оширилади.

Ижтимоий ҳимояни инвестициялаш – бу жамият саломатлиги, унинг аъзоларининг тенг ҳуқуқлиги ва ижтимоий хизматларнинг самарадорлигини оширишга йўналтирилаётган давлат харажатлари ҳисобланади.

Давлат томонидан ижтимоий ҳимояни инвестициялаш жамият аъзолари учун сифатли тиббий хизматлардан фойдаланиш ва кафолатланган юқори даражадаги даромадга эга бўлиш имкониятини беради. Пировард натижада мамлакатда ижтимоий ва иқтисодий императивликка эришиш учун замин яратилади. Яъни, ижтимоий императивлик бу ижтимоий ҳимоя дастурларининг иқтисодий самарадорлиги бўлса, иқтисодий императивлик иқтисодий ислохотларнинг ижтимоий самарадорлигини ифодалайди (3.3-расмга қаранг).

Амалиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни инвестициялаш дастури кўп босқичли ривожланиш хусусиятига эга бўлиб (22-илова), биринчи босқичда аҳоли даромадлари шакллантирилади ва муносиб турмуш даражасига эга бўлиш давлат томонидан кафолатланади.

3.3-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг инклюзивлигини таъминлаш шартлари¹⁷⁵

Иккинчи босқичда эса миллий инсон капиталини барқарор суръатларда ривожланишини таъминлаган ҳолатда аҳолининг таркибий ўзгаришларга мослашуви ва ўз даромадларини кескин оширишга қаратилган харакати юқори riskли қарорларни қабул қилишга мойиллиги кучайиб боради.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг инклюзивлигини таъминлашга қаратилган ижтимоий чора-тадбирлар ривожланишининг учинчи босқичида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг манзиллилиги кучайган ҳолда, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларига муҳтожлик даражасига кўра табақалашган манзилли ижтимоий ёрдам кўрсатилади, жамиятнинг ижтимоий бирдамлиги шаклланади, унинг ижтимоий қиёфаси такомиллашади, иқтисодиётнинг турли тармоқларида ишлаб чиқариш самарадорлиги орта боради. Пировард натижада

¹⁷⁵ Муаллиф томонидан тузилган

мамлакатда амал қилаётган ижтимоий ҳимоя дастурларининг ижтимоий-иқтисодий инклюзивлиги таъминланади.

Ўрта истиқболда мамлакатимизда аҳолининг ўрта қатламини ривожланишини рағбатлантиришга қаратилган аҳолини манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш стратегиясининг инклюзивлигини таъминлашда қуйидагиларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, иқтисодиётда базавий тармоқлар, жумладан, қўшимча қиймат яратувчи тармоқларнинг маҳсулотлари, хизматлар соҳасини кенгайтириш ва кичик бизнеснинг динамик ривожланиши ҳисобига, иқтисодиётда саноат улушининг ўсишига хизмат қилувчи иқтисодиёт таркибини қайта қуриш, мавжуд корхона, тармоқларни техник ва технологик жиҳатдан модернизациялаш, янги юқори технологияли тармоқлар ва ишлаб чиқаришларни яратиш, инновациялардан фаол фойдаланиш механизмини жорий қилиш ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш ҳисобига барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш.

Иккинчидан, аҳолини иш билан бандлигини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш, даромадлар, турмуш даражасини оширишнинг етакчи омили бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни (КБХТ) қуйидаги йўналишларда қўллаб-қувватлаш сиёсатини амалга ошириш:

– давлат томонидан КБХТни тартибга солиш жараёнлари, жумладан, фаолият юритиш учун турли рухсатнома, лицензиялар олиш жараёнларини янада соддалаштириш ва енгиллаштириш;

– хусусий мулк ҳуқуқини мустаҳкамлаш, хусусий корхоналар жойлашган ва бизнес амалга оширилаётган ер майдонларини хусусийлаштириш имкониятларини кенгайтириш;

– тадбиркорларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини мустаҳкамлаш;

– ижтимоий аҳамиятга эга хизматлар кўрсатувчи микрофирмалар ва кичик корхоналар учун солиқ имтиёзлари, енгилликлар бериш тизимини тадқиқ этиш.

Учинчидан, даромадлар бўйича кам таъминланган аҳоли улушини кескин камайтириш, даромадлар тақсимланишида тафовутларни ривожланган мамлакатлар даражасига тушириш. Ушбу вазифаларни амалга оширишда бандлик соҳасидаги сиёсат чора-тадбирларини кучайтириш ва меҳнат бозори фаолияти самарадорлигини ошириш муҳим ўрин тутди. Шунингдек:

– амал қилаётган имтиёзлар ва нафақа тўловлари тизимини тартибга солиш, манзилли характерга эга бўлмаган ва айрим касб гуруҳларига бериладиган имтиёзларни камайтириш;

– натурал кўринишда бериладиган имтиёзларни пул тўловлари билан алмаштириш (монетизация) жараёнини тугаллаш;

– норасмий секторда тадбиркорлик фаолиятидан, жумладан, пул ўтказмалари ҳисобига даромад олаётган оилаларни чиқариб ташлаш йўли билан моддий ёрдамга муҳтож оилаларни аниқлаш услубиётини такомиллаштириш. Тежаб қолинган маблағларни энг муҳтож оилаларга моддий ёрдам кўрсатиш учун қайта йўналтириш;

– ягона асосга кўра белгиланган ижтимоий ёрдамнинг айрим турларини бир шаклга мослаштириш (масалан, даромад бўйича мухтожлик);

– жойларда ижтимоий жиҳатдан мухтожларга қўшимча ёрдам кўрсатиш, жумладан, маблағларни ижтимоий ҳимоянинг айрим моддалари ўртасида қайта тақсимлаш бўйича қарорлар қабул қилишда давлат органлари мустақиллигини кенгайтириш;

– ўз-ўзини бошқариш органларида кам таъминланган оилаларга нафақа тўловлари тўлашни ташкил қилиш билан шуғулланувчи мутахассисларнинг касбий тайёргарлик даражасини ошириш;

– аҳолини ижтимоий ҳимоялаш чора-тадбирларини молиялаштириш учун бюджетдан ташқари маблағлар, жумладан, хайрия ташкилотлари ва ҳомийларнинг маблағларини жалб қилиш кам таъминланган оилаларга бериладиган ижтимоий тўловлар ҳажми ва қамровини оширишга имкон беради;

– айрим нафақа тўловлари ва имтиёзларни тугатиш асосида бўшаган маблағларни мухтож оилаларга манзилли нафақа тўловларини молиялаштириш ҳажмини оширишга йўналтириш;

– минимал ижтимоий стандартларни минтақавий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ҳисоблаш услубиётини такомиллаштириш. Узоқ муддатли даврда амалиётга кун кечириш минимуми катталиги ижтимоий стандартини тадбиқ этиш;

– уй-жой, коммунал хизматлар учун тўловлар бўйича кам таъминланган оилаларга корхоналар томонидан берилаётган бюджет субсидияларининг қисқариши сабабли тарифлар ўсишини қисман қоплашга имконини берувчи мақсадли ва манзилли субсидиялар ажратишни босқичма-босқич тадбиқ этиш;

– оилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун аҳолининг ижтимоий заиф гуруҳлари, талаб қилинмаган меҳнат салоҳиятига эга кам таъминланган оилаларни кредит ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини таъминлашга йўналтирилган микромолиялаштириш институтларини кенгайтириш.

Тўртинчидан, соғлиқни сақлаш тизимида бошланган ислоҳот дастурларини тугаллаш. Аҳолига хизмат кўрсатиш бўйича бирламчи тиббий ёрдамлар кўрсатиш муассасалари тармоғини 100 фоизга қамраб олган ҳолда, яхши жиҳозланган замонавий кўп профилли, ихтисослашган касалхона муассасалари ва диагностика комплексларини яратиш учун соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ этишнинг кейинги босқичида соғлиқни сақлаш тизими сифатини ошириш, профилактик тиббиёт чора-тадбирларини тадбиқ этиш, касалланиш, чақалоқлар, болалар ва оналар ўлими даражасини янада камайтириш.

Бешинчидан, узоқ муддатли истиқболда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

– ижтимоий-демографик тенденциялардан келиб чиқиб, пенсия тизимини ислоҳ қилиш, пенсионерлар ва ногиронлар, кекса авлод эҳтиёжларини ҳисобга олиб уларни ижтимоий қўллаб-қувватлашни кучайтириш;

– ижтимоий инфратузилма объектларини ривожлантириш ва жойлаштиришда, аҳолига хизматлар кўрсатишда энг замонавий инновацион ва рақамли технологиялардан, ресурс тежовчи технологиялардан кенг фойдаланиш;

– аҳоли турмуш даражасини оширишнинг муҳим кўрсаткичларини амалиётга мунтазам татбиқ этиш Барқарор тараққиёт мақсадлари турмуш даражасини мониторинг қилиш тизими учун жиддий омил бўлиши мумкин Ушбу ҳолат мақсадли дастурларни ишлаб чиқувчилар учун фойдали бўлади ва маълумотлар манбаларини кенгайтиради, уларнинг сифати ва мақбуллигини яхшилайдди;

– бизнес соҳалари, истеъмолчилар учун ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида ахборот тизимларини, маълумотлар базаларини, интерактив хизматларни жорий этиш ва қўллаб-қувватлаш.

Фикримизча, кейинги йилларда мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохот дастурларини юқорида билдирилган таклифларни инобатга олган ҳолда янада чуқурлаштирилиши жамиятда ижтимоий-иқтисодий императивликнинг таъминланиши, ўрта даромадли аҳоли синфларини рағбатлантириш ва аҳолини ижтимоий жиҳатдан муҳтожлигини янада камайтириш учун замин яратади.

Учинчи боб бўйича хулосалар

Диссертация ишининг учинчи бобида қуйидаги илмий хулосалар олинди:

Биринчидан, жаҳондаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини амал қилиши кўрсатишича, ҳар бир мамлакатда ижтимоий ҳимоя дастурларининг самарадорлигини баҳолашнинг миллий стандарт ва меъёрлари ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу ҳолат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг мақсадли ва манзилли амалга ошириш учун замин яратади.

Иккинчидан, мамлакатимизда амалдаги қонунчиликка кўра, кам таъминланган оила даромади аниқланаётган даврда оиланинг умумий даромадларини ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган улуши базавий ҳисоблаш миқдорининг 1,5 бараваридан ортиқ бўлмаган оилалар инобатга олиншини эътиборга олган ҳолда, Ўзбекистонда аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ миқдори билан камбағаллик даражасининг ўзгариши ўртасидаги регрессив-корреляцион таҳлил амалга оширилди. Олинган натижаларга кўра, мамлакатимизда аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ ҳажми билан аҳолининг камбағаллик даражаси ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи корреляция коэффиценти 0,64 га тенг бўлди, ушбу омиллар ўртасидаги боғлиқлик бевосита кучли эканлиги аниқланди ва ушбу икки омил ўртасидаги боғлиқлик кучли эканлигини кўрсатди ва 2030 йилга бориб, мамлакатимизда камбағаллик даражасини 7,3 фоизга пасайтириш имконияти мавжудлиги аниқланди.

Учинчидан, мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “Ҳар бир оила – тадбиркор”, “Ёшлар – келажагимиз” ва “Ҳунармандчиликни ривожлантириш” каби фаол дастурларига устуворлик қаратиб келинаётганлигини инобатга олган ҳолда, ЯИМда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши билан аҳоли камбағаллиги даражаси ўртасидаги регрессив-корреляцион таҳлил натижаларига кўра, корреляция коэффиценти кучли бўлиб, 0,69 га тенг бўлганлиги, 2030 йилга бориб мамлакатимизда камбағаллик даражасини 4,5 фоизга пасайтириш имконияти мавжудлиги аниқланди.

Тўртинчидан, ўрта муддатли истиқболда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришда қуйидагиларга эътиборни қаратиш лозим:

- ижтимоий кафолатлар бериш тизимини такомиллаштириш ва аҳолининг барча кам таъминланган ва эҳтиёжманд қатламларига аниқ мақсадли ижтимоий ёрдам кўрсатишни кучайтириш;

- миллий хусусиятларни инобатга олган ҳолда мамлакатимизда минимал истеъмол саватчасини аниқлашнинг ҳуқуқий-институционал асосларини ишлаб чиқиш;

- мавжуд ижтимоий нафақаларни ҳисоблаш ва тўлашни соддалаштириш мақсадида паст даромадли оилалар учун ижтимоий нафақаларни ягона мақсадли пул тўловига бирлаштириш;

- оналар ва болаларни ҳимоя қилишга доир миллий қонун ҳужжатларини халқаро нормалар ва ХМТ конвенцияларига мувофиқлаштириш;

- пенсия таъминотининг жамғариш тизимига ўтиш ва тўланадиган пенсиялар миқдорини изчил ошириш ва яшаш минимуми билан боғлашга қаратилган пенсия тизимини ислоҳ қилиш Концепциясини ишлаб чиқиш.

Бешинчидан, узоқ муддатли истиқболда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- ижтимоий-демографик тенденциялардан келиб чиқиб, пенсия тизимини ислоҳ қилиш, пенсионерлар ва ногиронлар, кекса авлодни улар ҳаётий эҳтиёжларини ҳисобга олиб ижтимоий қўллаб-қувватлашни кучайтириш;

- ижтимоий инфратузилма объектларини ривожлантириш ва жойлаштиришда, аҳолига хизматлар кўрсатишда замонавий инновацион, рақамли технологиялардан, ресурс тежовчи технологиялардан кенг фойдаланиш;

- аҳоли турмуш даражасини оширишнинг муҳим кўрсаткичларини мунтазам равишда Барқарор тараққиёт мақсадлари турмуш даражасини ошириш кўрсаткичлари билан узвий боғлиқликда олиб бориш мониторинг қилишнинг самарадорлигини оширишда муҳим омил бўлиши мумкин;

- бизнес соҳалари, истеъмолчилар учун ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида ахборот тизимларини, маълумотлар базаларини ва интерактив хизматларни жорий этиш, қўллаб-қувватлаш.

Олтинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиётидан келиб чиққан ҳолда, камбағаллик rischi юқори бўлган аҳоли гуруҳлари – бу уй хўжалиги ихтиёридаги барча турдаги даромадларининг уй хўжалиги аъзолари жон бошига бўлганда мамлакатда ўрнатилган ўртача иш ҳақининг 40-59 фоизи тўғри келадиган аҳоли гуруҳлари ҳисобланади. Бундай ҳолатда давлат томонидан бундай турдаги аҳолининг ушбу ижтимоий гуруҳларига уй хўжалиги аъзоларининг жон бошига тўғри келувчи даромаднинг мамлакатдаги ўртача иш ҳақиға нисбатан 60 фоиз миқдорига тенглаштириш учун табақалашган ижтимоий нафақалар тайинлаш ва тўлаш тартибини ўрнатиш талаб этилади.

Фикримизча, Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

– Ўзбекистонда амалга оширилаётган фаол ижтимоий ҳимоя дастурлари самарадорлигини таъминлаш мақсадида аҳолига кўрсатилаётган ижтимоий хизматлар, жумладан, таълим, соғлиқни сақлаш тизимида кўрсатилаётган хизматларни сифат жиҳатдан такомиллаштириш;

– аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ривожланган мамлакатлар амалиётидан келиб чиқиб, мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларини инобатга олган ҳолатда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтожлиги чегарасини ишлаб чиқиш ва амалиётга яшаш минимумининг ижтимоий стандартларини жорий этиш;

– кам таъминланган аҳоли қатламларининг даромад базасини мустаҳкамлашга қаратилган бандлик дастурларини ишлаб чиқиш ва бунда оилавий тадбиркорлик фаолиятига рағбатлантирувчи омил сифатида қараш лозим. Ижтимоий ҳимояга муҳтож, кам таъминланган оилаларга оилавий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун имтиёзли кредитлар ажратаётган микромолиялаштириш институтларини кенгайтириш;

– аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тадбирларини молиялаштириш учун пандемия шароитида бўлгани каби бюджетдан ташқари манбаларни, жумладан, ҳайрия ташкилотлари ва ҳомийлар маблағларини жалб этишни кенгайтириш. Бу кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя билан камрови даражасини ошириш билан бир қаторда ижтимоий нафақа ва тўловлар миқдорини сезиларли даражада ўсишига замин яратади;

– кам таъминланган оилаларга уй-жой коммунал тўловларни тўлаш жараёнида давлат бюджети ҳисобидан мақсадли ва манзилли субсидиялашни жорий этиш.

ХУЛОСА

Диссертация ишини ёзиш жарёнида қуйидаги илмий хулосалар олинди:

- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш борасидаги олиб борилган илмий тадқиқот натижалари кўрсатишича, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш – бу ҳар бир мамлакатнинг ўз фуқаролари олдидаги масъулияти ҳисобланади.

- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими – иқтисодий категория сифатида аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламини объектив ва субъектив жиҳатдан бозор иқтисодиётининг салбий оқибатлари таъсиридан ҳимоялашни англатади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда давлат ижтимоий соҳа инратузилмаси, жумладан, тиббий, таълим, ижтимоий суғурта хизматларидан кенг фойдаланади.

- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркибий жиҳатдан мураккаб инфратузилма ҳисобланиб, унга ижтимоий хизматлар кўрсатувчи кичик ташкилотлардан тортиб то халқаро ижтимоий ташкилотлар киради.

- ижтимоий хизматлар – бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳолининг ижтимоий гуруҳлари, шахслар, оилаларга муносиб турмуш кечириш шарт-шароитларини яратишга қаратилган хизматлар мажмуидир

- ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари ҳаёт кечириши даромад нуқтаи назаридан кундалик ҳаёт кечиришнинг энг кам бюджетидан ортиқ моддий ресурсларга эга бўлган ҳолда, уларнинг даромадлари минимал истеъмол бюджетига етмаслиги ҳолатини ифодалайди

- ижтимоий сиёсат таркиби қуйидаги йўналишларни ўз ичига олади:

ижтимоий ҳимоя тизими (меҳнат қобилиятини йўқотиб ўзи ишлаб топа олмайдиган ёки қарамоғида болалари, боқимандаларга эга бўлган шахсларга нафақа бериш, уларга турмуш кечиришлари учун муносиб шарт-шароитлар яратиш ва бошқалар);

ижтимоий суғурта (пенсияга чиқиш ва ишсизлик билан боғлиқ иш ҳақини йўқотишларни вақтинчалик қоплаш ва ҳ.к.);

ижтимоий хизматлар (инсон капиталини инвестициялаш, яъни шахснинг тақрор ишлаб чиқариш, маънавий салоҳиятини тиклаш ва кенгайтиришга қаратилган инвестицияларни амалга ошириш);

меҳнат бозори ва бандликни таъминлаш (меҳнат бозоридаги ишчи кучига талаб ва тақлиф ўртасидаги ўзаро мутаносибликни таъминлаш, янги иш ўринларини жорий этиш, ишчи кучини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш кабилар).

- 1991-2019 йилларда Ўзбекистонда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асослари такомиллашиб бормоқда. Жумладан, 1991-1999 йилларда мамлакатимизда бозор иқтисодиёти муносабатларига ҳос аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий-институционал базасини шакллантириш босқичи; 2000-2009 йилларда республикаимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ролини ошириш орқали аҳолини манзилли ижтимоий ҳимоя қилишнинг ўзига ҳос механизми яратилганлиги; 2010-2015 йилларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг манзиллилигини ошириш ва бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланишнинг

меъёрий асосларини такомиллаштириш босқичи; 2016 йилдан ҳозирга қадар мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида амалга оширилаётган ҳуқуқий-институционал ислохотлар аҳолига муносиб турмуш даражаси ва сифатини таъминлаш, уларнинг турмуш фаровонлигини барқарор ошириб бориш ва жамиятнинг ижтимоий таркибини такомиллаштириш босқичи сифатида ижтимоий хизматларнинг сифати ва кўламини кенгайтиришга қаратилганлиги илмий асосланган.

- аҳоли камбағаллигини аниқлашнинг озикланишга асосланган усуlining натижалари мамлакатимизда камбағаллик даражасини 11,4 фоиз эканлигини кўрсатди. Халқаро камбағаллик чегараси бўйича даромади қуйи ўрта давлатлар учун кам таъминланганлик даражаси кунига 3,2 доллар, даромади юқори ўрта даромадли мамлакатлар учун эса кунига 5,5 долларни кўллаш тавсия этилади. Ушбу ёндашувга асосланиб, 5,5 доллар чегарани олинганда камтаъминланганлик даражаси 36,6 фоиз ва 3,6 доллар деб олганда - 9,6 фоизни ташкил этади. Жаҳон банкининг ҳисоб-китобларига кўра, камбағалликнинг юқори даражаси Самарқанд, Сурхондарё, Сирдарё, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида кузатилмоқда.

- мамлакатимизда 7 млн. 192 минг ўй хўжалиги рўйхатга олинган бўлиб, улардан 300 мингдан зиёди эҳтиёжманд оила ҳисобланади. Кам таъминланган оила ҳажми ўрта ҳисобда 7 кишидан иборат бўлиб, оила бошлиғининг ўртача ёши 50 ёшдан юқори ва у олий маълумотга эга эмас. Жумладан, 11 фоиз кам таъминланган оиланинг бошлиғи ишсиз, 93 фоиз ҳолатларда эса олий маълумотга эга эмас ва фақат 24 фоизи ўрта махсус маълумотга эга. Кам таъминланган ўй хўжаликларининг 43 фоизи доимий иш жойига эга эмас. 93 фоизи марказий иситиш тизимига, 96 фоизи марказий канализация тизимига ва 66 фоизи марказий сув таъминотига уланмаган. Кам таъминланган оилалар таркибида боқувчисини йўқотган оилалар сони 155 минг, 5 нафардан ортиқ фарзанди бор кам таъминланган оилалар сони 81 минг, ёлғиз яшовчи кексалар 16 минг нафарни ташкил этди.

- мамлакатимизда амалдаги қонунчиликка кўра, кам таъминланган оила сифатида даромад аниқланаётган даврда оиланинг умумий даромадларини ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган улуши базавий ҳисоблаш миқдорининг 1,5 бараваридан ортиқ бўлмаган оилалар инobatга олиншини эътиборга олган ҳолда, Ўзбекистонда аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ (ХҚП бўйича) ва мамлакатимизда камбағаллик даражаси ўртасидаги корреляцион корреляцион ва регрессион таҳлилни амалга оширилди. Таҳлил натижаларига кўра, мамлакатимизда аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ ҳажми (ХҚП бўйича) ва аҳолининг камбағаллик даражаси ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи корреляция коэффиценти 0,64 га тенг бўлди ва ушбу икки омил ўртасидаги боғлиқлик кучли эканлигини кўрсатди ва 2030 йилга бориб, мамлакатимизда камбағаллик даражасини 7,3 фоизга пасайтириш имконияти мавжудлиги аниқланди.

- мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг “Ҳар бир оила – тадбиркор”, “Ёшлар – келажагимиз” ва “Ҳунармандчиликни ривожлантириш” каби фаол дастурларига устуворлик қаратиб келинаётганлигини инobatга олган

ҳолда, амалга оширилган ЯИМда кичик бизнес ва тадбиркорликнинг улуши билан камбағаллик даражаси ўртасидаги корреляцион ва регрессион таҳлили натижаларига кўра, тадбиркорлик фаолияти билан камбағаллик даражаси ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи корреляция коэффициенти кучли бўлиб, 0,69 га тенг бўлганлиги, 2030 йилга бориб мамлакатимизда камбағаллик даражасини 4,5 фоизга пасайтириш имконияти мавжудлиги аниқланди.

- мамлакатимизда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимидаги мавжуд муаммолар қуйидагилардан иборат: қамров даражасининг пастлиги; нафақалар миқдорининг камлиги; аксарият кам таъминланган оилаларнинг нафақа олмаслиги; нафақаларни тайинлаш жараёнининг мураккаблиги; молиялаштириш манбаларининг етишмаслиги.

Тадқиқот ишида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

пенсияерларга муносиб турмуш шароитларини яратиб бериш ва уларни камбағаллик rischi ҳолатига тушиб қолишларини олдини олиш мақсадида пенсияни ҳисоб-китоб қилиш учун иш ҳақининг максимал миқдорини ошириш;

Ўзбекистонда амалга оширилаётган фаол ижтимоий ҳимоя дастурлари самарадорлигини таъминлаш мақсадида аҳолига кўрсатилаётган ижтимоий хизматлар, жумладан, таълим, соғлиқни сақлаш тизимида кўрсатилаётган хизматларни сифат жиҳатдан такомиллаштириш. Бунинг учун, таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларни янада чуқурлаштириш, онлайн таълим тизимини жорий этиш орқали, масофавий таълим хизматларини йўлга қўйиш, таълим хизматларини кўрсатишда кўпроқ амалиёт билан боғлиқ жиҳатларга эътиборни кучайтириш билан бир қаторда, соғлиқни сақлаш соҳасида фаолияти олиб бораётган тиббий хизматлар кўрсатиш муассасаларини халқаро миқёсдаги замонавий илғор техника ва юқори технологиялар билан таъминлаш, тиббиёт ходимлари малакасини ошириш ва уларнинг касбий тайёргарлиги бўйича ўрнатилган талабларни қайта кўриб чиқиш;

аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ривожланган мамлакатлар амалиётидан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларини инобатга олган ҳолатда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтожлиги чегарасини ишлаб чиқиш ва амалиётга яшаш минимумининг ижтимоий стандартларини жорий этиш;

кам таъминланган аҳоли қатламларининг даромад базасини мустаҳкамлашга қаратилган бандлик дастурларини ишлаб чиқиш ва бунда оилавий тадбиркорлик фаолиятига рағбатлантирувчи омил сифатида қараш лозим. Ижтимоий ҳимояга муҳтож, кам таъминланган оилаларга оилавий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун имтиёзли кредитлар ажратаётган микромолиялаштириш институтларини кенгайтириш;

бозор муносабатлари ривожланган сари, жумладан пандемия шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тадбирларини молиялаштириш учун бюджетдан ташқари манбалар, жумладан, ҳайрия ташкилотлари ва ҳомийлар маблағларини жалб этишни кенгайтириш. Бу кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя

билан қамрови даражасини ошириш билан бир қаторда ижтимоий нафақа ва тўловлар миқдорини сезиларли даражада ўсишига замин яратади;

кам таъминланган аҳоли қатламларининг тадбиркорлик фаолиятларини қўллаб қувватлаш ва уларга мақсадли кредитлар ажратиш тизимини такомиллаштириш;

кичик ва ўрта бизнесни рағбатлантириш механизминини ишлаб чиқиш орқали мамлакатимизда аҳоли даромадларини мунтазам ортиб бориши ва камбағаллик даражасини камайтириш;

кам таъминланган оилаларга уй-жой коммунал тўловларни тўлаш жараёнида давлат бюджети ҳисобидан мақсадли ва манзилли субсидиялашни жорий этиш.

Шу билан бир қаторда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг қамров даражасини ошириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тадбирларини молиялаштириш учун бюджетдан ташқари манбаларни, ҳайрия жамғармаларини жалб этиш;

- ижтимоий жиҳатдан муҳтож оилаларни молиялаштиришда айрим нафақа турлари ва имтиёзларни қисқартириш эвазига бўшаган маблағларни йўналтириш;

- минимал ижтимоий стандартларни (жумладан, минтақавий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда) ҳисобга олиш услубиятини такомиллаштириш;

- кам таъминланган оилаларга уй-жой коммунал тўловларни мақсадли ва манзилли субсидиялашни жорий этиш;

- ижтимоий ҳимояга муҳтож, жумладан, кам таъминланган оилаларга кредитлар ажратаётган микромолиялаштириш институтларини кенгайтириш.

Юқорида билдирилган фикрларни амалиётда қўллаш кейинги йилларда мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлиги ва қамров даражасини янада ортишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон 2014. 45 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни 1991 йил 18 ноябр.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларни давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги 938-ХП-сонли Қонуни. 03.09.1993 й.
4. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси. – Т.: Адолат, 1996. 263 б.
5. “Ўзгалар парваришига муҳтож бўлган ёлғиз кексалар ва ногиронларни асосий озиқ-овқат маҳсулотлари ва гигиена товарлари билан бепул таъминлаш тартиби тўғрисида”ги Низом, 1-илова. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 йил 17 август, 32-сон, 432 модда; Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари тўплами, 2015 йил, 8-сон, 71-модда.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида”ги № ЎРҚ-415-сонли Қонуни, 26.12.2016 й.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Ижтимоий ҳимоя йили” Давлат дастури тўғрисида”ги 23.01.2007 й. ПҚ-573-сон Қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга оид чора-тадбирлари тўғрисида”ги 19.03.2007 й. ПФ-3864 сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва моддий қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2015 йил 14 апрелдаги ПФ-4715-сон Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолининг кам таъминланган қатламларини қўллаб-қувватлашга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 12.09.2017 йилдаги ПҚ-3268-сон Қарори
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги 07.06.2018 йилдаги ПҚ-3777-сонли Қарори
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолининг ижтимоий заиф қатлами бандлигини рағбатлантиришнинг ташкилий чора-тадбирлари тўғрисида”ги 11.06.2018 йилдаги ПҚ-3782-сонли Қарори
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фуқароларнинг пенсия таъминоти тизими самарадорлигини ошириш ва пенсионерларни ижтимоий қўллаб-қувватлашни кучайтиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 12.12.2018 йилдаги ПФ-5597-сонли Фармони

15. Мирзиёев Ш.М., Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – 80 б.

16. Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маъросимдаги маъруза. 2017 йил 7 декабрь. Тошкент – “Ўзбекистон” – 2018.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги 17.01.2019 йилдаги ПФ-5635-сон Фармони

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Етим болалар ва ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 11.02.2019 йилдаги ПҚ-4185-сон Қарори

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Обод қишлоқ” дастурини 2019 йилда амалга ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 20.02.2019 йилдаги № ПҚ-4201-сон Қарори.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамоат бирлашмаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 23.08.2019 йилдаги ПҚ-4423-сон Қарори

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастурлари доирасида амалга оширилаётган лойиҳаларни кредитлаш тартибини такомиллаштиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 24.10.2019 йилдаги ПҚ-4498-сон Қарори

22. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2019. 64 б.

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Иқтисодий ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 26.03.2020 йилдаги ПФ-5975-сонли Фармони

24. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлари тўғрисида”ги 18.05.2020 йилдаги ПФ-5996-сон Фармони

25. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жаҳон банки иштирокида “Ўзбекистонда коронавирус Covid-19 инфекциясига қарши шошилинч чоралар кўриш” лойиҳасини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 02.07.2020 йилдаги № ПҚ-4772-сон Қарори.

26. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 25.01.2020. www.uza.uz

27. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Эркин нархлар жорий этилиши муносабати билан талабалар, ўқувчи ёшлар, ўзгаларнинг қарамоғига муҳтож бўлган ёлғиз пенсионерлар ва меҳнаткашларнинг имтиёзли умумий овқатланишини ташкил этиш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар ҳақида”ги 21.01.1992 й.даги №-22-сонли Қарори.

28. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг “Уй хўжалиқларини тадқиқ этиш методологиясининг низоми тўғрисида”ги № 18 сонли Қарори, 24.12.2010 й.

29. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 7 апрелдаги 107-сон қарори «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш учун зарур бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш ҳақида

30. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ижтимоий нафақаларни тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 350-сонли Қарори, 12.12.2012 й.

31. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кам таъминланган оилаларга ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 44-сонли Қарори, 15.02.2013 й.

32. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” ги 09.07.2015 йилдаги 185-сонли Қарори.

33. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кексалар ва ногиронларни манзилли ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 10.08.2015 йилдаги 237-сон Қарори.

34. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштиришга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида” 2011 йил 8 сентябрдаги 252-сон қарорига ўзгартиришлар ва қўшимча киритиш ҳақида”ги 10.06.2015 йилдаги 153-сон Қарори.

35. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 20.10.2018 йилдаги 841-сонли Қарори

36. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 23.03.2020 йилдаги 176-сонли Қарори

37. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 24 апрелдаги № 213-Ф-сонли Фармойиши

38. Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Молия вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва Мактабгача таълим вазирлигининг “Ижтимоий ходимларнинг мақоми, вазифалари, функциялари ва малакавий талаблари

тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида”ги 15.05.2020 йилдаги 14-20 к/к, 6-мх, 33-к/к, 16, 71, 8-сон Қарори

II. Монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар

39. “Ijtimoiy siyosat”. O’quv qo’llanma i.f.d., prof, A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: “MUMTOZ SO’Z”, 2019. 312 bet.
40. Ijtimoiy ish va ijtimoiy ta’minotga kirish: Darslik / A.V. Vaxabov, Sh.Sh. Zaxidova, B.B. Vaxtiyorov va boshqalar; - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. – 168 b.
41. Абулқосимов Ҳ.П., Ҳасанов Р.Р. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий ислохотлар. –Т.: Академия, 2010. -216 б.
42. Антропов В.В. Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы. / М., 2006. – 271 стр.
43. Аристотель. Собрание сочинений. в 4 т. Т. 4 с. 460, 462.
44. Ахинов Г.А., Камиллов Д.А. Социальная функция государства в условиях рыночной экономики: вопросы теории и практики. М.: ИНФРА-М, 2006. 230 с.
45. Ахмедов Т.М. Социологические обследование уровня и качество жизни населения с использованием информационной технологий. Т.: “Fan va texnologiya”, 2017, 132 стр.
46. Ахмедов Т.М., Ибрагимова Н.М., Сафарова Н.Н., Ахмедова М.А., Набибуллаева Р.З., Н.М. Юлдашева. Методологические вопросы разработки долгосрочной стратегии повышения уровня жизни населения Узбекистана: монография. – Т.: «NISO POLIGRAF», 2019 – 162 с.
47. Аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламларини аниқлашнинг жаҳон амалиёти ва миллий хусусиятлари: республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Тошкент.: “Universitet”, 2019. – 116 б.
48. Бахчиева О.А., Кислова И.В., Савенкова С.В., Савченко С.Л. Практические основы социальной защиты населения: учебное пособие. – СПб.: Лань, 2019. – 292 с.
49. Вахабов А.В. Бозор муносабатлари тизимидаги ижтимоий фондлар. – Т.: Шарк, 2003 – 320 б.
50. Волгин Н.А. Социальная политика: учеб. / ред. Н.А. Волгин. – 2-е изд., перераб. И доп. – М.: Издательство РАГС, 2008. – 409 с.;
51. Гриценко Н.Н., Волгин Н.А., Попов Ю.Н., Шарков Ф.И., Шулус А.А. Основы социального государства: учебник для вузов / под. общ. ред. д.э.н., проф. Н.Н. Гриценко, д.э.н., проф. А.А. Шулуса. – М.: Издателский дом “АТИСО”, 2009. с. 25-37
52. Ижтимоий соҳа иқтисодиёти. Дарслик. Проф. Қ.Х. Абдурахмонов тахрири остида –Т.: “Иқтисодиёт”, 2013 – 418 б.
53. Иқтисодиётга оид атама тушунчаларнинг изоҳли луғати. Абулқосимов Ҳ.П., Абулқосимов М.Ҳ. – Т.: «ABU MATBUOT-KONSALT», 2017. б. 189
54. Калашников С.В. Очерки теории социального государства / С.В. Калашников. – М.: Экономика, 2012. с. 19
55. Ковалев В.Н. Социология управления социальной сферой: учеб. пособие. М.: Академический Проект. 2013. с. 14

56. Косов Р.В. Основы социального государства: учебное пособие / Р.В. Косов. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО “ТГТУ”, 2011. с. 15-22
57. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь, - М., 1994 г., с. 150-152.
58. Маргулян Я.А. Социальная политика: учебник. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2011. 236 с.
59. Пенсия тизимини ривожлантиришининг хориж тажрибаси: Дарслик / А.В. Вахабов, Ш.Х. Хажобакиев, Б.Б. Бахтиёров ва бошқалар; - Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. – 400 б.
60. Платон. Собр. соч. в 4 т. Т. 3 с. 104-105
61. Полевая Н.М., Селькова Е.П. Основы социального государства: учебное пособие / сост. Н.М. Полевая, Е.П. Селькова. – Благовещенск: Амурский гос. Ун-т, 2014. с. 19-26
62. Полозов В.Р. Социальное развитие: тенденции современного российского общества. СПб., 2014. с. 143-144
63. Роик В.Д. Социальное страхование: теория и практика организации: учебник и практикум для магистратуры. – М.: Проспект, 2016. – 320 с.
64. Росселли К. Либеральный социализм. – Рим: Мондо Операно, 1989. 129 с.
65. Скворцов И. П. Социальная политика: Теория и практика. М.: Кнорус, 2012. с. 8-10
66. Смирнов С. Н., Сидорина Т. Ю. Социальная политика. М., 2011. с. 15-16
67. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика -М.: Дело ЛТД, 1995.- 829 с.
68. Шароков Ф.И. Основы социального государства: учебник/ Ф.И. Шарков. – М.: Дашков и Ко, 2012. – 314 с.
69. Абдуллаева М.К. Ижтимоий ҳимоя ва уни тартибга солишни такомиллаштириш йўналишлари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Т.: 2008, 25 бет.
70. Джуманова Р.Ф. Аҳоли турмуш даражаси: кўрсаткичлари ва уни ошириш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Т.: 2008, 27 бет.
71. Доев К.К. Система социальной защиты населения и методы ее совершенствования // автореферат дис., Владикавказ – 2011. 27 стр.
72. Закирова Н. “Совершенствование системы социальной защиты населения в условиях социально-ориентированной рыночной экономики (на примере семей Республики Узбекистан)”. – Т. 2001, 24 стр.
73. Мажидов Н.М. Ўзбекистон Республикасида ижтимоий суғурта тизимини ислоҳ қилиш (пенсия тизими мисолида). Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2003, 23 б.
74. Хакимова М.А. Реформирование и развития социального сектора Узбекистана в условиях перехода к рынку: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук: - Т.: 2000, 38 стр.

75. Хасанов Р.Р. Шаклланаётган бозор муносабатлари тизимида даромадлар ва уларнинг табақаланиши. Иқт. фан. докт. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореф. – Тошкент, 2005. 40 б.

76. Хусанов Б.Ш. Проблемы регулирования финансового механизма социального обеспечения населения: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук: - Т.: 2011, 25 стр.

77. Abu Alghaib, O. Forthcoming. Building social protection floors for persons with disabilities: Lessons learned from non-contributory programmes in Argentina, Ethiopia, Ghana, Indonesia, the Kyrgyz Republic and South Africa, ILO discussion paper (Geneva, ILO). 2016. pp. 12-13 Available at: www.ilo.org

78. Babajanian, B.; Hagen-Zanker, J. 2012. Social protection and social exclusion: An analytical framework to assess the links, Background Note (London, Overseas Development Institute). Доступно по адресу: <http://www.odi.org.uk/publications/6889-social-protection-social--exclusion-design-analytical-framework>

79. Basso, G.; Dolls, M.; Eichhorst, W.; Leoni, T.; Peichl, A. 2012. “The effects of the recent economic crisis on social protection and labour market arrangements across socio-economic groups”, in *Intereconomics*, Vol. 47, No. 4, pp. 217–223.

80. Beattie, R.; McGillivray, W. 1995. “A risky strategy: reflections on the World Bank report Averting the old age crisis”, in *International Social Security Review*, Vol. 48, No. 3–4, pp. 5–23.

81. Beattie, R.; McGillivray, W. 1995. “A risky strategy: reflections on the World Bank report Averting the old age crisis”, in *International Social Security Review*, Vol. 48, No. 3–4, pp. 25-30.

82. Behrendt, C. 2013. “Investing in people: Implementing the extension of social security through national social protection floors”, in D. Kucera and I. Islam (eds): *Beyond macroeconomic stability: Structural transformation and inclusive development* (Basingstoke, Palgrave Macmillan), pp. 228–259.

83. Behrendt, C. 2013. “Investing in people: Implementing the extension of social security through national social protection floors”, in D. Kucera and I. Islam (eds): *Beyond macroeconomic stability: Structural transformation and inclusive development*(Geneva, ILO; Basingstoke, Palgrave), pp. 228–261.

84. Berg J. 2015a. “Labour market institutions: The building blocks of just societies”, in J. Berg (ed.): *Labour markets, institutions and inequality: Building just societies in the 21st century* (Geneva, ILO; Cheltenham, Edward, Elgar), pp. 1–38.

85. Berg J. 2015b. “Income support for the unemployed and the poor”, in J. Berg (ed.): *Labour markets, institutions and inequality. Building just societies in the 21st century*(Geneva, ILO; Cheltenham, Edward Elgar), pp. 263–286.

86. Bertranou, F.M.; Maurizio, R. 2012. “Semi-conditional cash transfers in the form of family allowances for children and adolescents in the informal economy in Argentina”, in *International Social Security Review*, Vol. 65, No. 1, pp. 53–72.

87. Mearkle R., Mactaggart I., Walsham M., Kuper H.; Blanchet K. 2017. “Disability and social protection programmes in low- and middle-income countries: A systematic review”, in *Oxford Development Studies*, Vol. 45, No. 3, pp. 223–239.

88. Europäische Kommission. Soziale Sicherheit in Europa. Luxemburg, 1995.S.–1995. –P.48

89. Ахмедов Т.М. Особенности проводимой социальной политики в Узбекистане. В кн. XXVI Международные Плехановские чтения. – М., 2013 с. 108-110;
90. Бобков В.Н., Джандосова Ф.С., Бучкова Я.Ю. Эффективность государственной социальной помощи на основании социального контракта. // Уровень жизни населения регионов России. 2015. № 3 (197), с. 75-108
91. Бобков В.Н., Джандосова Ф.С., Бучкова Я.Ю. Эффективность государственной социальной помощи на основании социального контракта. // Уровень жизни населения регионов России. 2015. № 3 (197), с. 75-108
92. Глущенко К.П. К вопросу о применении коэффициента джени и других показателей неравенства. Вопросы статистики, № 2, 2016 г. с. 71-80
93. Доев К.К. Концептуальные подходы к исследованию социальной защиты населения на основе разных школ экономической теории. // Управление экономическими системами: электронный научный журнал, № 3 (27), 2011. URL:<http://uecsmsnip.ru>
94. Козлова О., Гладкова Т., Макарова М., Тухтарова Е. Качества жизни населения: вопросы оценки. Экономист, № 8, 2015 г. с. 80-87
95. Козлова О., Гладкова Т., Макарова М., Тухтарова Е. Социальная политика и качество жизни населения: вопросы оценки // Экономист № 8, 2015 г. с. 80-87
96. Колмаков И.Б. Методология расчета и анализа интегральных оценок показателей поляризации денежных доходов населения. Вопросы статистики, № 2, 2015 г. с. 23-36;
97. Кочеткова Л. Социальное государство: европейская теория и российская практика. // Власть. 2008 . № 4. С. 40
98. Морозова Е.А. Социальная защита – анализ современных трактовок / Социальная политика и социология. № 1, 2014. – 23 с.
99. Олейникова Е.Г., Родин А.В. Проблемы гармонизации общественных интересов в условиях социально ориентированной экономики: теория и практика // Вестник евразийской академии административных наук. 2012. № 4/21. С. 101-108.
100. Охотский Е.В. Социальное государство и социальная политика современной России: ориентация на результат / Е.В. Охотский, В.А. Багучарская // Труд и социальные отношения. – 2012. - № 5(95). – с. 30-44
101. Сергачев А.В. Основные этапы развития научной мысли о государстве всеобщего благосостояния (вторая половина XX века). Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. № 3. 2013. С. 41-45
102. Холов В. Ўзбекистонда аҳоли ижтимоий муҳофазасини самарали ташкил этиш масалалари // Бозор, пул ва кредит. 2014. № 12 – б. 48
103. Шамаева Е.Ф. Комплексная модель расчета качества жизни в регионе (на основе формализованного принципа устойчивого развития и системы естественнонаучных показателей). Уровень жизни населения регионов России. № 3 (197), 2015 г. 152. с. 109-120.

Ш. Фойдаланилган бошқа адабиётлар

104. Global Economic Prospects: Analytical Chapters. World Bank Group Flagship Report. June 2020. – 76 p.

105. Social Protection Spotlight. Social protection responses to the COVID-19 crisis: Country responses and policy considerations. International Labour Organization. 23 April 2020

106. The Legatum Prosperity Index 2016

107. Аҳоли турмуш даражаси ва инфляция. Ахборот-таҳлилий маълумот. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 й. https://cbu.uz/upload/iblock/926/Turmush_darazhasi_va_inflyatsiya.pdf

108. Марказий банк асосий ставкасини кўриб чиқиш бўйича Пул-кредит сиёсати таҳлили. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 йил 23 июль. https://cbu.uz/upload/iblock/3cd/Markaziy-bank-asosiy-stavkasini-korib-chiqish-boyicha-Pul_kredit-siyesati-tahlili.pdf

109. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг 2019 йилдаги фаолияти. – Т. 2020 й. http://pfru.uz/uploads/content/1592304773_%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%20%D0%B1%D1%83%D0%BA_2019_compressed.pdf

110. Доклад о социальной защите в мире 2014/15: обеспечение экономического восстановления, инклюзивного развития и социальной справедливости / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2015. – 436 с..

111. Доклад о социальной защите в мире в 2017–2019 годах. Обеспечение всеобщей социальной защиты для достижения Целей в области устойчивого развития / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2018. – 490 с.

112. Кризис Covid-19 и неформальная экономика: Срочные меры реагирования и политические вызовы. – Отраслевая справка МОТ. Май 2020 г.

113. Построение системы социальной защиты, соответствующей интересам детей и молодежи в Узбекистане. ЮНИСЕФ 2019 г. 145 с. www.unicef.org/publications

114. Расчеты авторов для Кыргызской Республики, Таджикистана и Узбекистана на основе данных исследования «Узбекистан: Рабочие места, профессиональные умения и миграция», Всемирный банк / GIZ, 2013. – 150 с.

115. Ўзбекистон Альманах 2017: статистик тўплам. – Т.: 2017. 130 б.

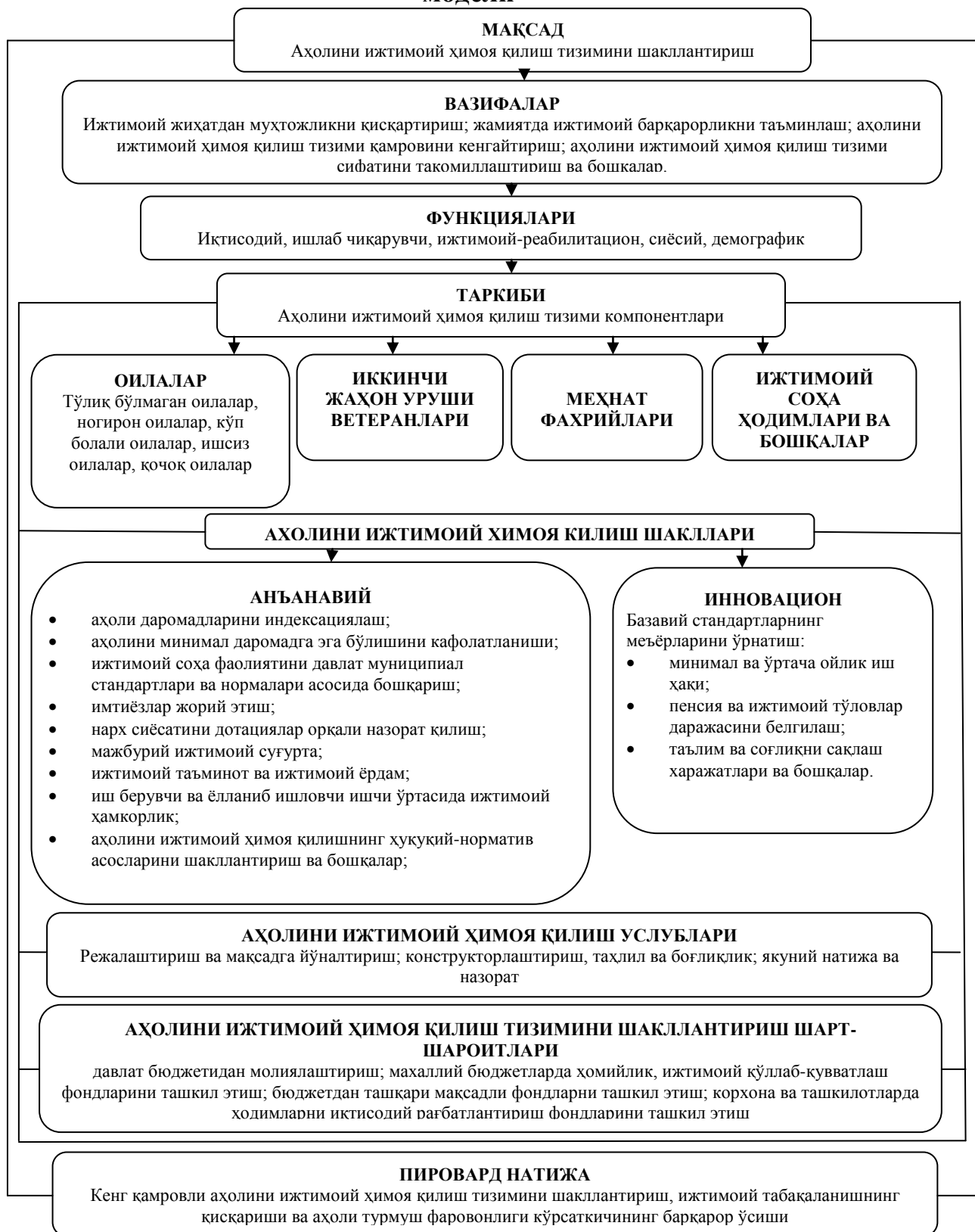
116. Ўзбекистон Республикасининг Статистик ахборотномаси. – Т.: 2018. 198 – б.

117. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати: 2019 йил январь-декабрь. – Т.: 2020 – 450 б.

ИЛОВАЛАР

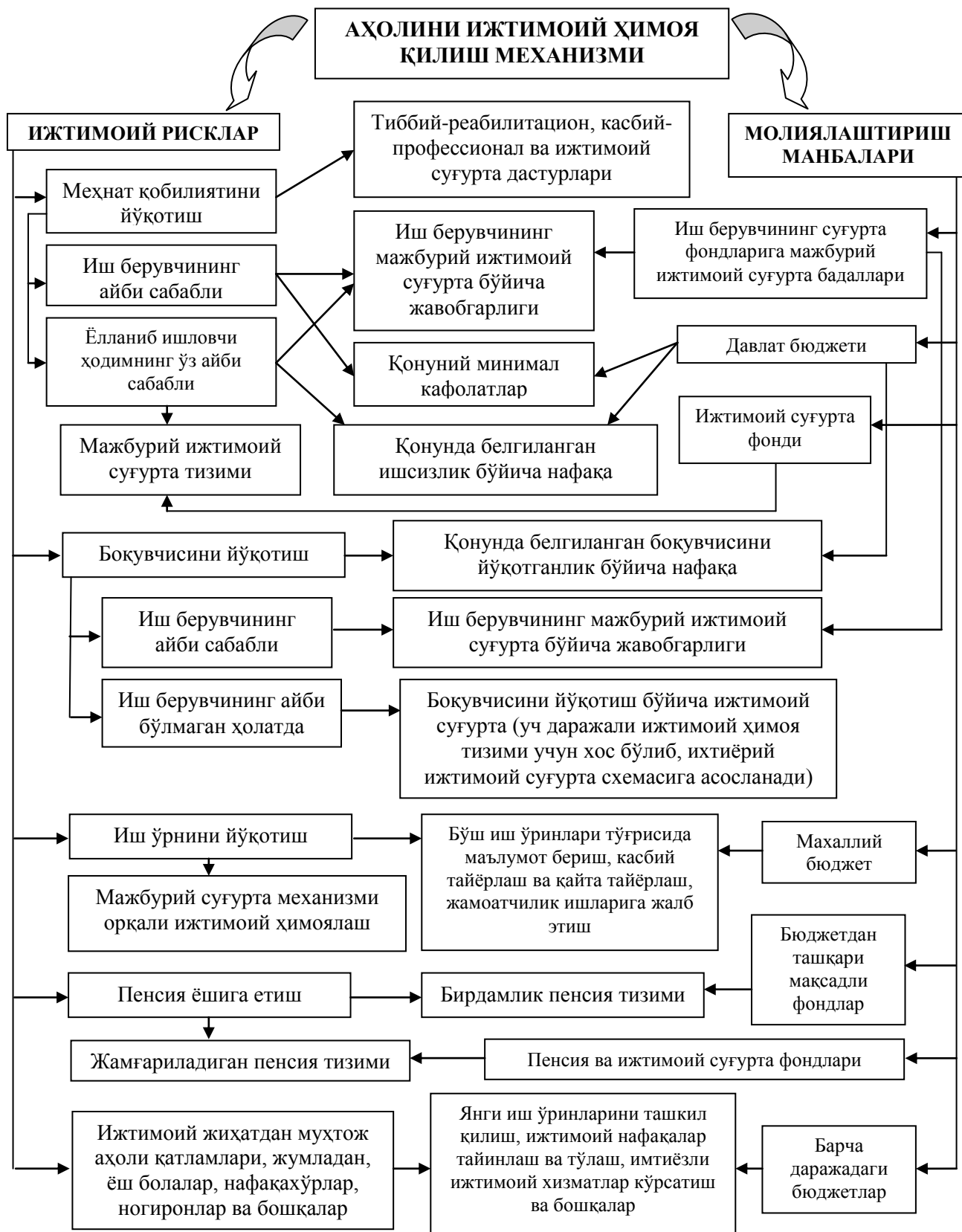
1-илова.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини шакллантириш модели¹⁷⁶

¹⁷⁶ Муаллиф томонидан тузилган

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизми¹⁷⁷

¹⁷⁷ Муаллиф томонидан тузилган

**Эспинг-Андерсон ёндашуви бўйича жаҳонда амал қилаётган
ижтимоий ҳимоя моделларининг қиёсий таҳлили¹⁷⁸**

ИЖТИМОЙ СИЁСАТ МОДЕЛЛАРИ		
Либерал (англо-саксон) модели (АҚШ, Канада, Австралия, Янги Зеландия)	Консерватив (корпоратив) модел (ЕИ мамлакатлари, Япония)	Ижтимоий-демократик модел (Скандинавия мамлакатлари, Нидерландия, Швейцария)
Ижтимоий сиёсатни амалга оширишда давлат иштирокининг пастлиги, давлат бандлик сиёсатининг нофаол характерга эгаллиги	Ижтимоий сиёсатни амалга оширишда давлатнинг мувофиқлаштирувчи ўрни	Ижтимоий сиёсатни амалга оширишда давлатнинг юқори даражадаги иштироки. Фаол ижтимоий ҳимоя дастурларига асосланган ҳолда ижтимоий сиёсатда давлат мақсадининг максимал аҳамиятга эгаллиги
Ижтимоий соҳага йўналтирилган давлат харажатларининг камлиги	Ижтимоий соҳага давлат харажатларининг юқорилиги	Ижтимоий соҳага давлат харажатларининг юқорилиги
Ижтимоий сиёсат бозор иқтисодиёти тамойиллари асосида шакллантирилади	Ижтимоий сиёсат иш берувчи ва ёлланма ишчи ўртасидаги ижтимоий шериклик асосида шакллантирилади	Ижтимоий сиёсат кенг қамровли ижтимоий келишув асосида шакллантирилади
Юқори бандлик даражаси ва иш ҳақининг пастлиги	Бандлик даражасининг пастлиги ва иш ҳақининг юқорилиги	Юқори даражадаги бандлик ва юқори иш ҳақи
Ижтимоий таъминот хизматларининг қолдиқ тамойили асосида кўрсатилиши	Ижтимоий таъминот хизматларини иш жойидан кўрсатилиши	Ижтимоий таъминот хизматларини кўрсатиш универсал аҳамият касб этиши
Ижтимоий сиёсат дастурларининг асосий қисми иш берувчилар бадаллари, ҳомийлик маблағлари ҳисобидан молиялаштирилиб, давлат харажатлари паст бўлади. Қайта тақсимот даражаси 40 фоиздан юқори бўлмайди	Ижтимоий сиёсат дастурларини молиялаштиришда иш берувчилар бадалларининг устунлик қилиши, айрим ижтимоий чора-тадбирларни давлат ва ҳомийлик маблағлари ҳисобидан бирдек молиялаштирилади. Қайта тақсимот даражаси 50 фоиздан юқори бўлмайди	Ижтимоий сиёсат дастурларини молиялаштиришда давлат бюджети маблағларидан фойдаланиш устунлик қилиб, харажатларнинг бир қисми иш берувчилар томонидан қопланади. Қайта тақсимот даражаси ЯИМ нинг 60 фоизини ташкил этади
Ижтимоий суғурта хизматлари аҳолининг айрим ижтимоий гуруҳларини қамраб олиб, мажбурий ҳисобланмайди	Ижтимоий суғурта хизматлари барча ёлланиб ишловчилар ва уларнинг оила аъзоларини қамраб олади	Ижтимоий суғурта хизматлари билан аҳолининг барча ижтимоий гуруҳлари қамраб олинади

¹⁷⁸ “Ижтимоий сиёсат”. О’қув қўлланма i.f.d., prof. A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida – Toshkent.: “Universitet”, 2019. 242 bet.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш черков ва бошқа хайрия ташкилотлари орқали амалга оширилади	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш черков ва хусусий хайрия ташкилотлари томонидан амалга оширилади	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш барча соҳаларда томонидан бирдек амалга оширилади
Аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш хусусий сектор томонидан амалга оширилади ва ушбу соҳадаги давлат дастурлари аҳолининг айрим ижтимоий гуруҳларини қамраб олади	Аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш асосан ижтимоий суғурта хизматлари билан узвий боғланган	Аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш асосан давлат ташкилотлари томонидан амалга оширилади
Пенсия ва нафақаларнинг минимал стандартлар асосида тўланиши ва вақтинчалиги	Пенсия ва нафақаларнинг ижтимоий хавфсизлик даражасидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши ва тўланиши	Пенсия ва нафақаларнинг яшаш минимуми асосида белгиланиши ва тўланиши
Ижтимоий муҳтожликни қўллаб-қувватлаш мажбурий текширув асосида амалга оширилади	Ижтимоий муҳтожликни қўллаб-қувватлаш мажбурий текширув асосида амалга оширилади	Ижтимоий муҳтожликни қўллаб-қувватлаш иккиламчи текширув асосида амалга оширилади

**Ёлғиз кексалар ва ногиронларни асосий озиқ-овқат маҳсулотлари
ва гигиена товарлари билан бепул таъминлаш схемаси¹⁷⁹**

№	Субъектлар	Тадбирлар	Муддатлар
1	Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органи	Туман (шаҳар) ҳокимлигининг кўмагида савдо ташкилотини аниқлайди	Ҳар йили 25 декабргача
		Савдо ташкилоти, тиббиёт бирлашмаси ва туман (шаҳар) ҳокимлигининг молия бўлими билан биргаликда тегишли молиявий йилга маҳсулотлар ва товарлар бериш учун тўрт томонлама шартнома тузади	Ҳар йили савдо ташкилоти белгилангандан кейин 3 кун мобайнида
2	Тиббиёт бирлашмаси	Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига тегишли ой учун озиқ-овқат маҳсулотлари, товарларни олиш ва беришга ведомостлар тақдим этади	Ҳар ойда ойнинг 1-кунигача
3	Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органи	Савдо ташкилотига тегишли ой учун озиқ-овқат маҳсулотлари, товарлар олишга ведомостларни ва тегишли ой учун озиқ-овқат маҳсулотлари, товарлар беришга уйда парвариш қилиш бўйича ижтимоий ходимларга ведомостларни тақдим этади	Ҳар ойда ведомостлар олинган кундан бошлаб икки кун мобайнида
4	Давлат рақобат кўмитасининг ҳудудий органлари	Озиқ-овқат маҳсулотлари ва товарларига ўртача чакана нархларни белгилайди, тегишли ташкилотларга етказиши ва Давлат рақобат кўмитасининг расмий сайтида жойлаштиради	Ҳар ойнинг 20 кунигача
5	Савдо ташкилоти	Озиқ-овқат маҳсулотлари ва товарлар озиқ-овқат маҳсулотлари ва товарларга ўртача чакана нархлар доирасида ижтимоий ходимларга узлуксиз ва ўз вақтида берилишини таъминлайди	Ҳар ойда ведомостлар олинган кундан бошлаб уч кун мобайнида
6	Уйда парвариш қилиш бўйича ижтимоий ходимлар	Ёлғиз кексалар ва ногиронларга маҳсулотлар ва товарларни етказиб берадилар ва тақдим этадилар	Ҳар ойда маҳсулотлар ва товарлар олинган кундан бошлаб икки кун мобайнида
7	Савдо ташкилоти	Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органига озиқ-овқат	Ҳар ойда ой тамом бўлгач уч кун

¹⁷⁹ “Ўзгалар парваришига муҳтож бўлган ёлғиз кексалар ва ногиронларни асосий озиқ-овқат маҳсулотлари ва гигиена товарлари билан бепул таъминлаш тартиби тўғрисида”ги Низом, 1-илова. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 йил 17 август, 32-сон, 432-модда; Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари тўплами, 2015 йил, 8-сон, 71-модда.

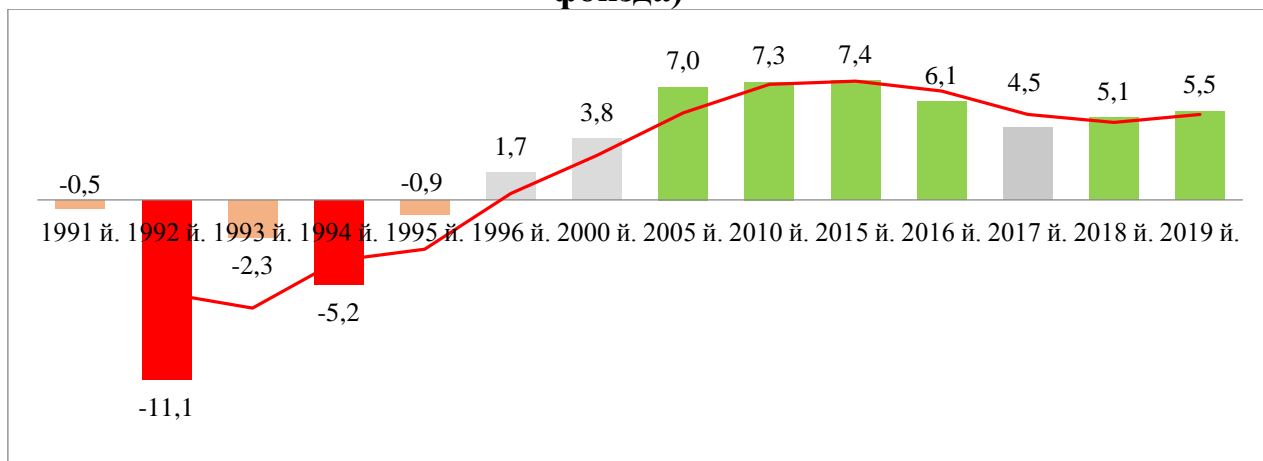
		маҳсулотлари ва товарлар реестрини ҳамда счёт-фактурасини тақдим этади	мобайнида
8	Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органи	Молиявий бўлимга маблағларни ўтказиш учун счёт-фактура билан биргаликда реестрларни тақдим этади	Ҳар ойда ҳужжатлар олинган кундан кейин уч кун мобайнида
9	Молия бўлими	Ғазначилик бўлимига юридик мажбуриятларни рўйхатдан ўтказишга буюртманомани, озиқ-овқат маҳсулотлари ва товарлар реестрини, тўлов топшириғини ва счёт-фактурани тақдим этади	Ҳар ойда ҳужжатлар олинган кундан кейин уч кун мобайнида
10	Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органи	Ғазначилик бўлинмаси томонидан ўтказилган маблағлар тушгандан кейин маблағларни савдо ташкилотига ўтказди	Ҳар ойда маблағлар тушгандан кейин икки кун мобайнида

Ижтимоий табақаланиш индикаторлари тизими¹⁸⁰

№	Ижтимоий табақаланишнинг ижтимоий барқарорликка салбий таъсири	Ижтимоий табақаланишни баҳолаш индикаторлари
1	Кам таъминланган аҳоли сонининг ортиши	Даромадларнинг (истеъмолнинг) табақаланиш кўрсаткичи: <ul style="list-style-type: none"> • даромадлар табақаланишининг дециль коэффициенти; • даромадлар табақаланишининг квинтиль коэффициенти; • фондлар коэффициенти; • джини коэффициенти; • иқтисодиёт тармоқлари бўйича даромадлар (иш ҳақи)ни табақаланиши; • минтақалар (худудлар) бўйича даромадлар (иш ҳақи)ни табақаланиши; • ўртача ва минимал иш ҳақи ўртасидаги нисбат.
2	Даромадлар (харажатлар) тенгсизлигини кучайиши натижасида жамиятда ижтимоий кескинлик ва қарама-қаршиликнинг ортиши	Мулкий табақаланиш индикаторлари
3	Давлат бюджетининг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, жумладан, таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларини молиялаштириш харажатларининг ортиши	Кам таъминланганлик даражасини баҳоловчи индикаторлар
4	Жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳлари, иқтисодиёт тармоқлари, минтақа ва худудлар, шаҳар ва қишлоқ жойлари ўртасида номуаносибликнинг вужудга келиши	Жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳлари ва иқтисодиёт тармоқлари бўйича бандликнинг табақаланиши кўрсаткичи
5	Меҳнат бозоридаги кескинликни ортиши (меҳнат бозоридаги талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатнинг бузилиши)	Жамиятнинг стратификациялашган, жумладан ўрта қатламнинг шаклланиш кўрсаткичлари
6	Истеъмол бозори ва ижтимоий инфратузилма ривожланишидаги тафовутлар	Минтақаларда, шаҳар ва қишлоқ худудларида аҳолининг ижтимоий инфратузилма объектлари билан таъминланганлик кўрсаткичи

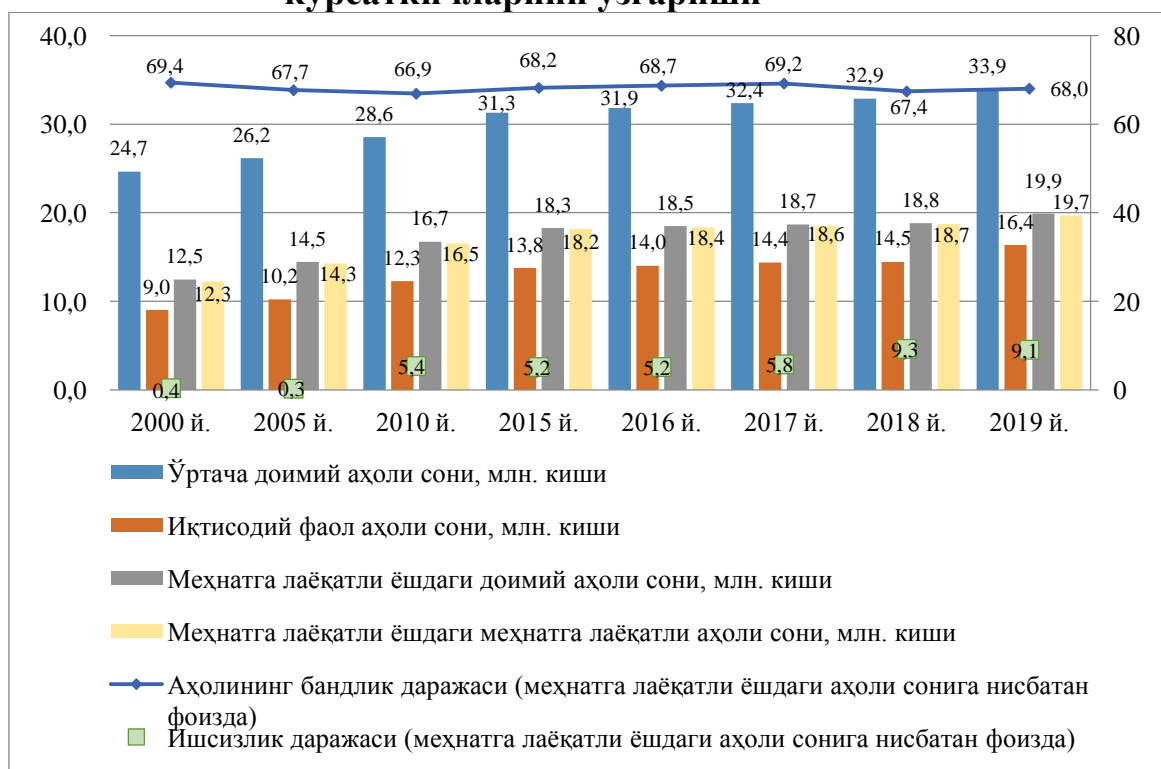
¹⁸⁰ Behrendt, C. 2013. "Investing in people: Implementing the extension of social security through national social protection floors", in D. Kucera and I. Islam (eds): Beyond macroeconomic stability: Structural transformation and inclusive development (Geneva, ILO; Basingstoke, Palgrave), pp. 228–261.; Колмаков И.Б. Методология расчета и анализа интегральных оценок показателей поляризации денежных доходов населения. Вопросы статистики, № 2, 2015 г. с. 23-36; Шамаева Е.Ф. Комплексная модель расчета качества жизни в регионе (на основе формализованного принципа устойчивого развития и системы естественнонаучных показателей). Уровень жизни населения регионов России. № 3 (197), 2015 г. с. 109-120; Козлова О., Гладкова Т., Макарова М., Тухтарова Е. Качества жизни населения: вопросы оценки. Экономист, № 8, 2015 г. с. 80-87; Глущенко К.П. К вопросу о применении коэффициента джинни и других показателей неравенства. Вопросы статистики, № 2, 2016 г. с. 71-80

Ўзбекистонда ЯИМнинг ўсиш суръатлари (ўтган йилга нисбатан фоизда)¹⁸¹

Изоҳ: 2010-2019 йиллар учун маълумотлар Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси томонидан аниқлик киритилган (қайта ҳисоблаб чиқилган) маълумотларни ҳисобга олган ҳолда келтирилган

Ўзбекистон Республикасида демографик ва меҳнат бозори кўрсаткичларини ўзгариши¹⁸²

¹⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

¹⁸² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

Ўзбекистонда аҳоли даромадлари тўғрисида маълумот¹⁸³

Изоҳ: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси томонидан 2016 йилда аниқлик киритилган маълумотларга асосан

¹⁸³ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

**Ўзбекистон Республикаси ва хуудлар кесимида аҳоли жон бошига
реал умумий даромадлари тўғрисида маълумот¹⁸⁴**

	Кўрсаткич бирлиги	2011 й	2012 й	2013 й	2014 й	2015 й	2016 й	2017 й	2018 й	2019 й
Ўзбекистон Респ.	минг сўмда	2118,0	2574,8	3142,1	3601,3	3998,1	5503,5	6227,8	7372,4	8963,7
	фоизда	119,9	113,3	113,9	107,1	104,3	105,2	107,2	108,1	104,5
Қорақалпоғистон Респ.	минг сўмда	1584,7	1925,8	2273,6	2680,9	3035,6	3856,1	4497,1	5365,4	6843,6
	фоизда	121,4	112,8	109,9	109,8	107,1	99,6	110,3	109,7	106,1
вилоятлар:										
Андижон	минг сўмда	2043,6	2441,3	2995,2	3453,1	3669,2	5187,7	6010,2	7075,6	8494,0
	фоизда	125,0	111,4	114,2	107,3	99,6	105,7	109,8	107,7	103,9
Бухоро	минг сўмда	2573,6	3136,0	3800,4	4372,1	4752,6	6657,8	7707,8	9301,1	11122,9
	фоизда	118,4	113,6	112,4	106,2	102,2	105,2	109,8	110,2	102,5
Жиззах	минг сўмда	1539,2	1827,6	2285,6	2689,4	3094,1	4873,5	5574,6	6800,0	8167,1
	фоизда	119,6	110,1	116,6	110,3	108,1	101,4	108,6	111,5	102,7
Қашқадарё	минг сўмда	1788,7	2195,4	2658,0	3039,1	3352,0	4908,9	5505,3	6446,4	7723,4
	фоизда	113,9	114,3	112,8	106,0	103,4	105,7	106,5	106,9	104,6
Навоий	минг сўмда	3652,2	4218,0	5037,6	5878,9	6791,4	8874,4	9783,5	11725,9	14337,8
	фоизда	111,8	107,0	111,5	108,1	107,9	104,3	104,7	109,8	107,2
Наманган	минг сўмда	1515,2	1892,6	2274,9	2640,5	2877,0	4252,7	4911,9	5790,2	6985,2
	фоизда	116,8	116,7	112,4	108,5	102,3	107,7	109,6	107,8	106,1
Самарқанд	минг сўмда	1818,3	2267,7	2747,4	3099,6	3397,5	4953,8	5608,5	6663,6	7856,3
	фоизда	116,0	116,6	113,1	105,6	102,6	105,7	106,7	108,6	102,3
Сурхондарё	минг сўмда	1707,8	2068,1	2518,8	2923,5	3118,9	4560,6	5054,7	6174,7	7631,4
	фоизда	125,4	113,5	113,3	107,8	100,5	108,1	104,9	111,5	105,3
Сирдарё	минг сўмда	2101,8	2598,7	3348,7	3797,5	4287,4	5988,4	5806,5	6724,4	8060,4
	фоизда	122,1	115,8	120,5	106,2	106,0	107,7	91,6	106,1	104,6
Тошкент вил.	минг сўмда	2347,3	2703,4	3306,9	3843,0	4376,7	6008,3	6570,1	7762,1	9034,5
	фоизда	131,7	107,7	113,8	109,3	107,1	102,9	103,6	108,0	101,2
Фарғона	минг сўмда	1769,0	2233,8	2688,6	3077,3	3356,9	4508,6	4899,0	5876,2	6910,2
	фоизда	119,4	117,2	111,1	106,0	102,2	104,4	102,8	109,6	101,1
Хоразм	минг сўмда	1952,6	2401,1	3016,0	3398,4	3643,7	5220,3	6306,2	7703,1	9445,8
	фоизда	115,6	114,5	116,9	105,7	100,7	104,6	114,3	111,6	103,9
Тошкент ш.	минг сўмда	4131,2	5043,2	6294,3	7146,0	8383,2	10086,8	11770,1	13344,0	17523,0
	фоизда	120,2	112,9	116,8	107,0	110,3	113,2	110,7	103,1	110,0

Изоҳ: жадвал маълумотлари Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси томонидан 2016 йилда аниқлик киритилган маълумотларга асосан ҳисобланган

¹⁸⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан таққосланган

10-илова.

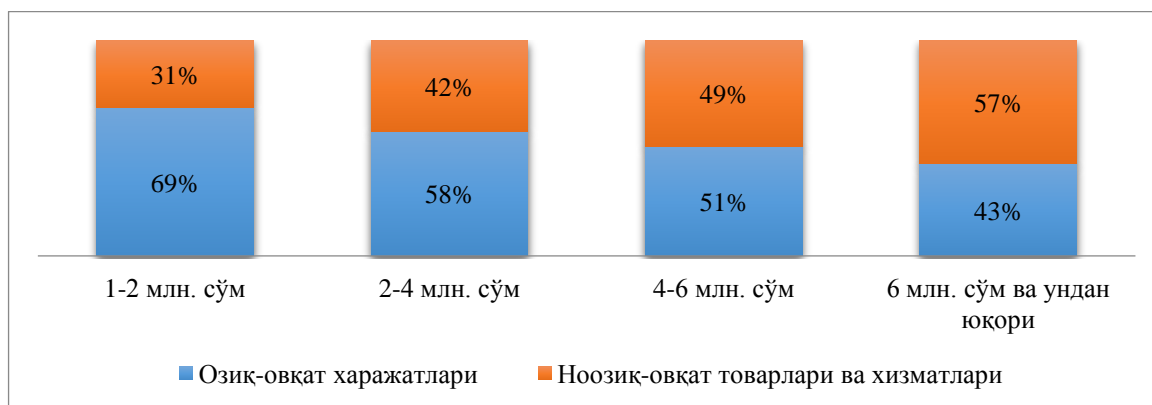
Ўзбекистонда аҳолининг узок муддат фойдаланиладиган буюмлар билан таъминланганлиги (ҳар 100 та уй хўжалигига нисбатан, донада)¹⁸⁵

	2000 й.	2005 й.	2010 й.	2015 й.	2018 й.	2000-2018 й.даги ўзгариш (марта хисобида)
Телевизорлар	88	109	132	152	155	1,8
Совутгич ва музлачгичлар	86	91	99	101	103	1,2
Кондиционерлар	11	16	19	32	35	3,2
Электр чангютгичлар	30	33	37	53	55	1,8
Шахсий компьютерлар	0,2	5	12	47	52	260,0
Кир ювиш машиналари	69	71	75	79	81	1,2
Мобил телефонлар	18	56	145	234	262	14,6
Енгил автомобиллар	20	22	27	42	44	2,2

Изоҳ: жадвалдаги статистик маълумотлар уй хўжаликлари танлама кузатувларига асосан келтирилган

11-илова.

Турли даромад даражасидаги уй хўжаликлари истеъмоли таркиби¹⁸⁶

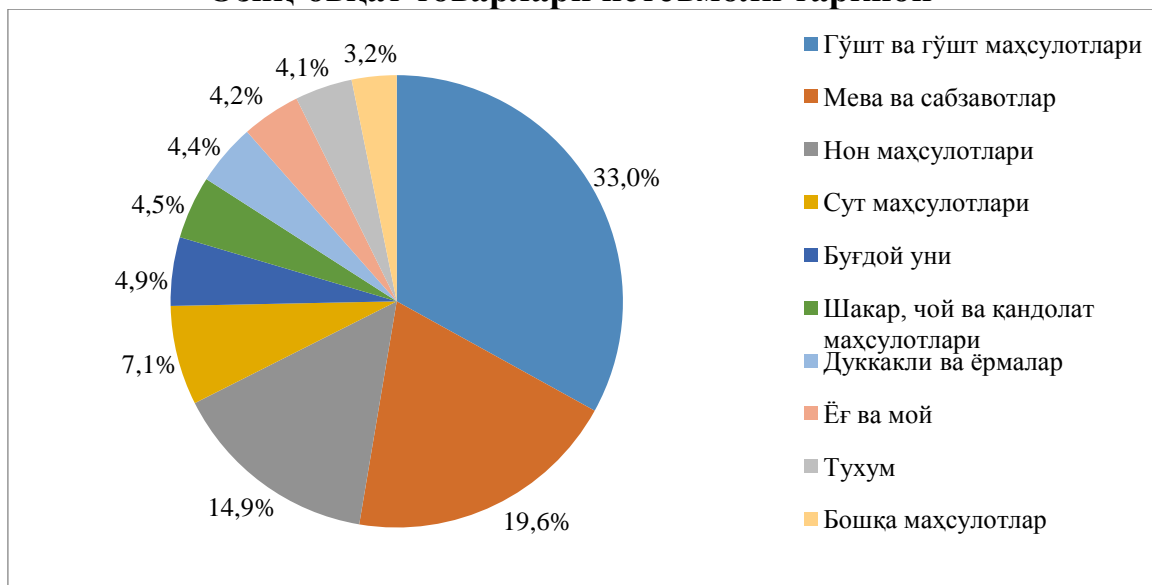

¹⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан таққосланган

¹⁸⁶ Аҳоли турмуш даражаси ва инфляция. Ахборот-таҳлилий маълумот. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 й. https://cbu.uz/upload/iblock/926/Turmush_darazhasi_va_inflyatsiya.pdf

12-илова.

Озиқ-овқат товарлари истеъмоли таркиби¹⁸⁷

13-илова.

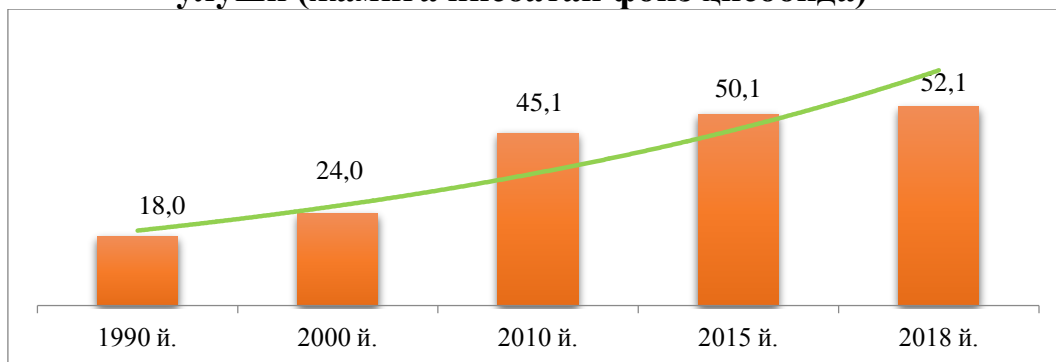
Ўзбекистонда аҳоли даромадларини аҳолининг 10 фоизли гуруҳлари бўйича нотекис тақсимланиши (уй хўжаликлари танлама кузатувлари маълумотларига асосан, фоиз ҳисобида)¹⁸⁸

	2010 й.	2011 й.	2012 й.	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.
I дециль	2,9	3,0	3,1	3,2	3,4	3,7	3,8	3,9	3,9
II дециль	4,8	4,9	5,0	5,0	5,1	5,3	5,4	5,5	5,4
III дециль	6,0	6,1	6,1	6,0	6,0	6,3	6,4	6,4	6,4
IV дециль	6,9	7,0	7,0	7,0	7,0	7,2	7,3	7,2	7,3
V дециль	7,9	7,8	7,9	7,9	7,7	8,0	8,1	8,1	8,1
VI дециль	9,1	9,0	8,9	9,0	8,8	9,0	9,1	9,1	9,1
VII дециль	10,5	10,4	10,2	10,3	10,2	10,0	10,2	10,2	10,3
VIII дециль	12,2	12,2	12,2	11,9	11,9	11,4	11,5	11,6	11,7
XI дециль	14,9	14,9	15,1	14,4	13,8	13,5	13,8	13,9	14,1
X дециль	24,8	24,7	24,5	25,3	26,2	25,6	24,4	24,1	23,7
Аҳоли даромадларининг 10 %ли гуруҳлари бўйича табақаланиш коэффициенти	8,5	8,2	8,0	7,9	7,8	7,0	6,4	6,2	6,1

¹⁸⁷ Аҳоли турмуш даражаси ва инфляция. Ахборот-таҳлилий маълумот. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. – Т. 2020 й. https://cbu.uz/upload/iblock/926/Turmush_darazhasi_va_inflyatsiya.pdf

¹⁸⁸ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Ўзбекистонда жамият ижтимоий таркибида ўрта қатламнинг
улуши (жамига нисбатан фоиз ҳисобида)¹⁸⁹

Изоҳ: кўрсатилаётган статистик маълумотлар уй хўжаликлари танлама кузатувларига асосан келтирилган

¹⁸⁹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

**Ўзбекистон соғлиқни сақлаш тизимининг асосий кўрсаткичлари
(йил якунларига кўра)¹⁹⁰**

Кўрсаткичлар	1991	2000	2010	2015	2016	2017	2018
Шифохона муассасалари сони	1 388,0	1 162,0	1172	1 071,0	1 106,0	1 135,0	1 165,0
Шифохона ўринлари билан таъминланганлиги, минг	258,8	138,6	139,6	129,7	132,0	135,7	153,6
<i>10 000 аҳолига нисбатан:</i>	125,5	55,9	47,9	41,1	41,1	41,6	46,6
Стационарларда даволанган беморлар (минг киши)	5 074,2	3 514,4	4 995,5	5 293,8	5 581,5	5 984,8	6 277,8
Битта шифохона ўрнига тўғри келадиган аҳоли сони	81,0	178,0	204,0	243,0	243,0	241,0	243,0
Хомилдор аёллар ва туғадиганлар учун ўринлар сони	28 341,0	26 209,0	19 933,0	17 589,0	17 400,0	17 700,0	17 400,0
<i>10 000 аёлларга (15-49 ёш)</i>	57,4	40,5	24,7	20,2	19,9	20,0	19,4
Амбулатория поликлиникалар сони	3 027,0	4 847,0	5993*	6 220,0	6 542,0	5 296,0	5 631,0
Амбулатория поликлиникалар муассасалари катновлари сони(млн киши)	149,4	215,8	268,5	318,1	411,9	405,3	440,9
<i>10 000 аҳолига нисбатан:</i>	136,0	157,7	148,5	128,9	128,2	125,1	133,7
Акушерлик-гинекология хоналари сони	1 092,0	2 074,0	2 857,0	2 752,0	2 640,0	2 157,0	2 186
Болалар поликлиникалари сони	1 793,0	2 519,0	2 341,0	1 997,0	1 783,0	1 102,0	1 128,0
Шифокорлар сони(минг киши)	75,0	81,5	79,9*	83,4	84,1	85,4	89,8
<i>10 000 аҳолига нисбатан:</i>	35,5	32,8	27,4	26,4	26,2	26,1	27,2
Битта шифокорга тўғри келадиган аҳоли сони	278,0	302,0	356,0	379,0	382,0	383,0	399,1

¹⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан таққосланган

Барча мутахассисликдаги аёл шифокорлар сони	40 900,0	41 500,0	41 150,0	43 057,0	43 167,0	43 119,0	43 132,0
жами шифокорлар сонига нисбатан фоизда	54,5	51,2	51,5	51,6	51,3	50,5	50,8
Ўрта тиббиёт ходимлари сони(минг киши)	242,2	259,7	310,2*	336,4	341,3	348,2	356,7
10 000 аҳолига нисбатан:	114,7	104,7	106,5	106,5	106,3	106,6	108,2
Битта ўрта тиббиёт ходимига тўғри келадиган аҳоли сони	182,0	104,7	92,0	93,9	94,1	93,8	95,2

Ўзбекистонда мактабгача таълим муассасаларининг асосий кўрсаткичлари (йил охирига кўра)¹⁹¹

	1991 й.	2000 й.	2010 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.
Мактабгача таълим муассасалари сони, жами	9 834	6 704	5 375	5 126	5 138	5 186	6 381
шу жумладан:							
шаҳар жойларда	3 360	2 816	3 036	3 065	3 088	3 139	3 500
қишлоқ жойларда	6 474	3 888	2 339	2 061	2 050	2 047	2 881
Мактабгача таълим муассасаларида жойлар сони, минг бирликда	1 227,3	844,1	686,0	713,1	721,8	733,9	807,2
шу жумладан:							
шаҳар жойларда, минг бирликда	574,8	456,5	446,9	486,1	490,9	503,5	525,9
қишлоқ жойларда, минг бирликда	652,5	387,6	239,2	227,0	230,9	230,4	281,2
Мактабгача таълим муассасаларида болалар сони, минг киши	1 339,5	624,7	522,9	634,1	690,9	732,9	874,4
шу жумладан:							
шаҳар жойларда, минг киши	653,8	373,4	358,0	457,5	486,9	517,2	566,1
қишлоқ жойларда, минг киши	685,8	251,2	164,9	176,5	204,1	215,6	308,3
100 та ўринга тўғри келадиган болалар сони	109	74	76	89	96	100	109
Педагог ходимлар сони, минг киши	-	64,1	56,5	58,4	59,7	63,3	81,1

¹⁹¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

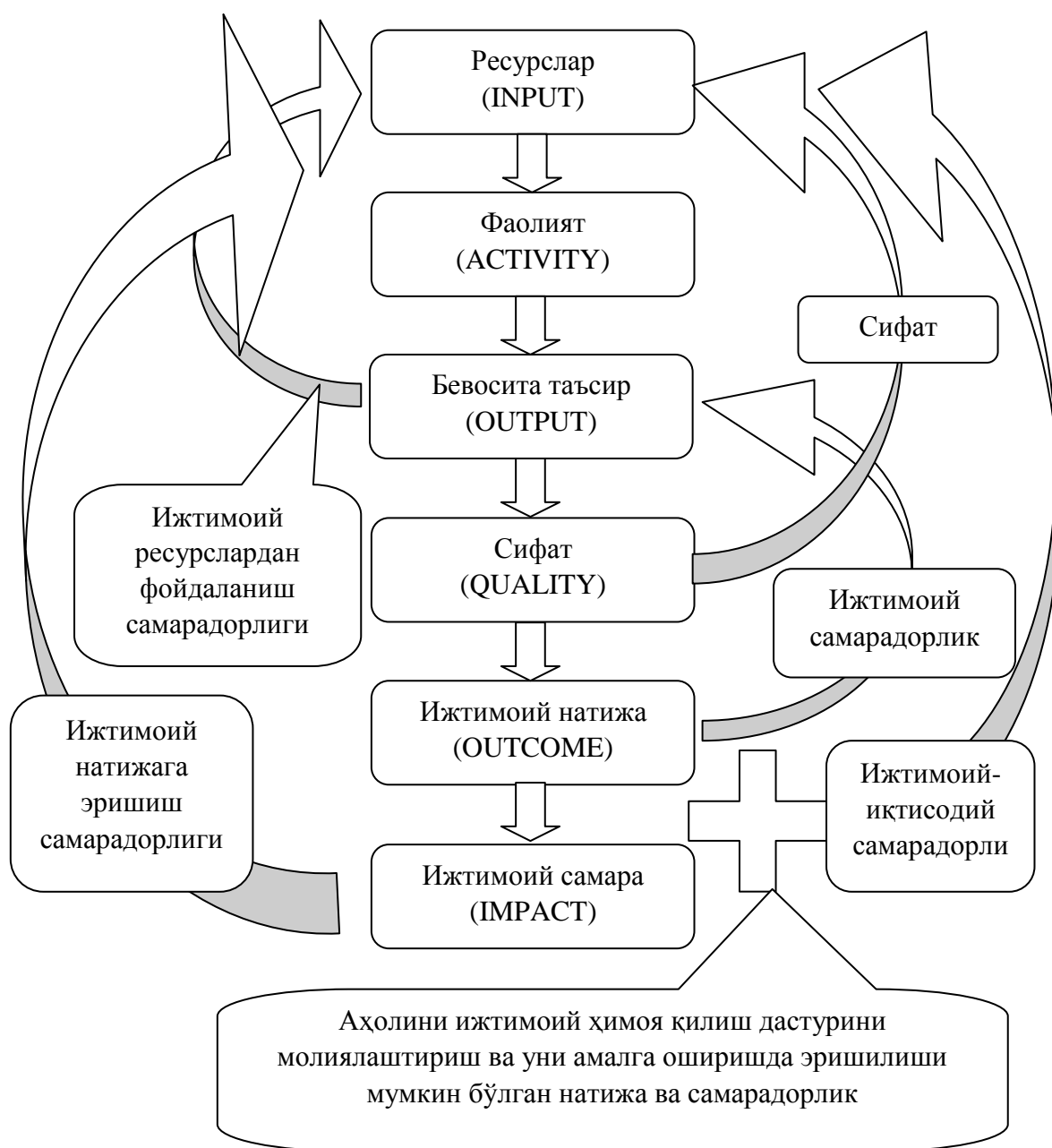
**Умумтаълим ва ўрта махсус, касб-хунар таълими асосий
кўрсаткичлари (ўқув йили бошига)¹⁹²**

	2000/2001	2010/2011	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Умумтаълим муассасалари							
Умумтаълим муассасалари сони	9 726	9 806	9 720	9 719	9 718	9 774	9 963
улардан:							
бошланғич	207	90	21	30	27	37	37
умумий ўрта	7 466	9 628	9 610	9 601	9 603	9 648	9 837
жисмони ёки психик ривожланишида нуқсони бўлган болалар учун мактаблар	-	88	89	88	88	89	89
Ўқувчилар сони, минг киши	6 017,6	4 695,3	4 670,7	4 824,9	5 271,3	5 850,9	6 146,3
шу жумладан мактабларда:							
бошланғич, минг киши	30,7	27,9	4,7	5,5	5,8	6,6	5,2
умумий ўрта, минг киши	5 359,9	4 648,2	4 638,8	4 792,4	5 237,3	5 819,7	6 137,5
жисмони ёки психик ривожланишида нуқсони бўлган болалар, минг киши	20,9	19,2	18,5	18,9	19,9	21,0	21,7
Умумтаълим муассасаларида 9-синфни битирган ўқувчилар сони, минг киши	61,7	594,3	482,6	475,3	466,1	475,7	491,4
Ўқитувчилар сони, минг киши	453,6	427,7	394,0	400,0	419,8	457,8	486,6
Умумтаълим муассасаларини ўқувчиларининг синфлар гуруҳлари бўйича сони:							
(1-4) синф, минг киши	2 597,9	1 939,6	2 251,8	2 382,5	2 476,1	2 505,9	2 499,3
(5-9) синф, минг киши	3 026,2	2 717,3	2 400,2	2 423,4	2 487,6	2 586,5	2 738,3
(10-11) синф, минг киши	372,6	19,3	-	-	287,5	737,3	908,7
Ўрта махсус, касб-хунар таълим муассасалари							

¹⁹² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Ўрта-маҳсус, касб-хунар таълим муассасалари, уларда ўқувчилар, минг киши	69,3	1 623,1	1 432,2	1 459,4	1 163,2	1,5	282,4
Ўрта-маҳсус, касб-хунар таълим муассасаларига қабул қилинганлар сони, минг киши	33,1	570,8	485,9	481,5	192,1	33,4	31,3
100 000 аҳолига нисбатан тўғри келадиган ўрта- маҳсус, касб- хунар таълими муассасалари ўқувчилари	281,0	1 560,0	1 656,0	1 612,0	1 512,0	1 544,0	1538,0
ўрта-маҳсус, касб-хунар таълими муассасаларини битирган мутахассислар, минг киши	79,3	445,6	518,2	513,4	489,7	508,9	500,4

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини аниқлаш услубиёти¹⁹³

¹⁹³ Муаллиф томонидан тузилган

**Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари қамрови даражаси
ва уларни самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткичлар тизими¹⁹⁴**

Кўрсаткич номи	Ҳисоблаш формуласи	Формула эҳпиликацияси
Аҳоли саломатлиги коэффициенти	$I_{AS} = 1 - \frac{K + T + Q + R}{N}$	К – сурункали касаллар сони; Т – ишлаб чиқаришда жароҳатланганлар ёки касбий касалликка чалинганлар сони; Q – ногиронлар сони; R – касалликка чалинганлик бўйича рўйхатга олинганлар сони; N – жами аҳоли сони
Аҳолининг уй-жой билан таъминланганлик коэффициенти	$I_{UJT} = \frac{M}{M_0}$	M – ҳар бир аҳолига тўғри келадиган уй-жой билан таъминланганлик кўрсаткичи, умумий майдони м ² ; M ₀ – ҳар бир киши учун белгиланган минимал яшаш майдони, м ²
Аҳолининг реал ўсиш коэффициенти	$I_{AO'} = 1 + \frac{N_{tug'} - N_{o'}}{N}$	N _{tug'} – туғилганлар сони; N _{o'} – ўлганлар сони; N – умумий аҳоли сони
Аҳолининг касбий таълим хизматлари билан қамраб олинганлик коэффициенти	$I_{KT} = \frac{N_{ml}^{kt}}{N_{ml}}$	N _{ml} ^{kt} – касбий таълимга эга бўлган меҳнат лаёқатидаги аҳоли сони; N _{ml} – меҳнат лаёқатига эга бўлган аҳоли сони
Аҳоли пул даромадлари коэффициенти	$I_{AD} = \frac{D_{ум}}{M_{тк}}$	D _{ум} – аҳоли жон бошига тўғри келувчи умумий даромадлар; M _{тк} – мамлакатда яшаш минимуми қиймати
Аҳоли бандлиги коэффициенти	$I_{аб} = \frac{N_б}{A_{иф}}$	N _б – иқтисодиётнинг барча соҳалари бўйича банд аҳоли сони; A _{иф} – иқтисодий фаол аҳоли сони
Пенсионерларнинг турмуш фаровонлиги коэффициенти	$K_{птф} = \frac{P_{мин}}{ЯМ}$ $K_{птф} = \frac{P_{ўрт}}{ЯМ}$ $K_{птф} = \frac{P_{макс}}{ЯМ}$	K _{птф} – пенсионерлар турмуш фаровонлиги коэффициенти; P _{мин} – минимал пенсия миқдори; P _{ўрт} – ўртача пенсия миқдори; P _{макс} – максимал пенсия миқдори; ЯМ – яшаш минимуми.

¹⁹⁴ Муаллиф томонидан тузилган

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимидаги объектив ўзгаришлар¹⁹⁵

¹⁹⁵ Муаллиф томонидан тузилган

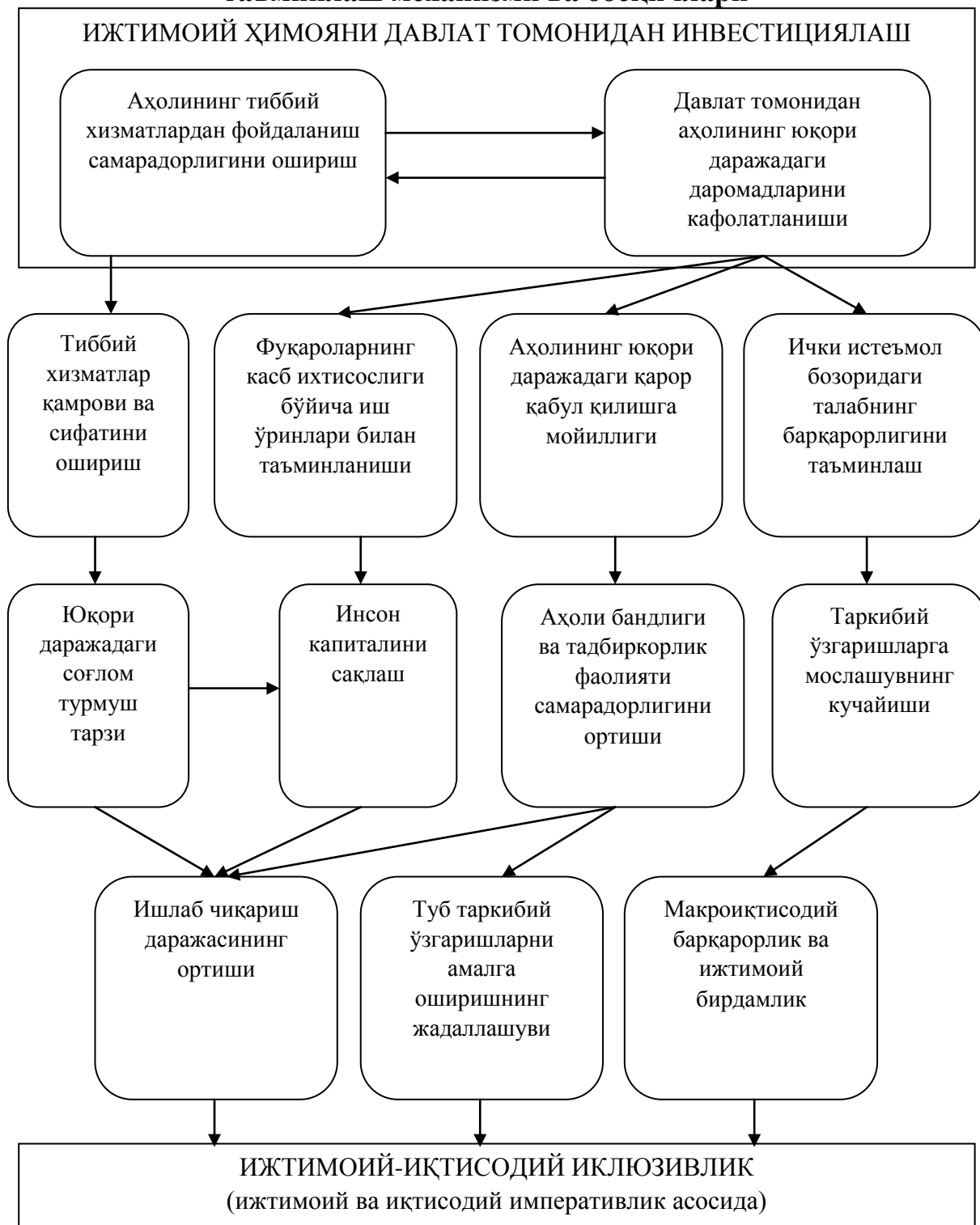
**Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимидаги объектив
ўзгаришларни баҳолаш усуллари¹⁹⁶**

Усул	Ижтимоий жихатдан муҳтожликни аниқлаш	Таҳлил бирлиги	Ҳисоб-китоблардаги камчиликлар	Ҳисоблаш методи
Аҳолининг пул даромадлари билан ижтимоий жихатдан муҳтожлик чегараси ўртасидаги нисбат	Аҳоли даромадлари билан ижтимоий муҳтожлик чегараси ўртасидаги фарк	Назарий жихатдан шахс, индивид бирлиги, амалиётда уй хўжаликларига нисбатан ҳисобланади	Ташқи эксперт ёки статистик ташкилот баҳсининг етишмаслиги	Статистик жихатдан қаторлар тақсимоти асосида ҳисобланади
Ижтимоий маҳрум бўлганлик	Жамиятда ўрнатилган ўртача турмуш фаровонлиги даражасидаги иқтисодий, ижтимоий ва маданий турмуш кечириш стандартларидан чекланиш	Шахс, индивид ёки жамиятнинг мазкур тоифага мансуб бўлган ижтимоий гуруҳлари ўртасида	Турмуш кечириш тури ва даражаси ўртасидаги фарқланишларнинг юқорилиги, жамият томонидан ягона ўртача турмуш фаровонлиги стандартларини унинг барча аъзолари томонидан қўллаб-қувватланмаслиги	Савол-жавоб, интервью шаклида ижтимоий сўровнома ўтказиш орқали турмуш фаровонлигидаги камчиликларни аниқлаш
Аҳолини ўзини-ўзи ижтимоий ҳолатини баҳолаш орқали, жумладан ижтимоий жихатдан муҳтож аҳоли қатламларини аниқлаш	Аҳолининг ижтимоий-иқтисодий жихатдан таъминланганлик ҳолати ўртасидаги фарк ва уларнинг имкониятларини солиштириш	Ижтимоий сўроқномада иштирок этаётган респондент	Фуқаролар ижтимоий ҳолатини ўзини-ўзи баҳолашдаги индивидуал ёндашувлардаги фарқланишларни мавжудлиги	Аниқ белгиланган тартибдаги рўйхатга асосланган ижтимоий чекланганлик ҳолатлари бўйича ижтимоий сўроқнома ўтказиш
Халқаро ташкилотлар томонидан ўрнатилган ижтимоий стандартлар ва меъёрларнинг мамлакатда таъминланганлиги	Халқаро стандартлар асосида аҳолининг истеъмоли даражасининг таъминланиши	Аҳоли жон бошига	Халқаро рейтингларни тузишда мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий жихатдан фарқланиши ҳолатларини мавжудлиги	Ижтимоий тадқиқотларнинг кўрқирралилиги ва юқори даражада эксперт баҳосига асосланганлиги
Комплекслилик	Ижтимоий жихатдан муҳтожликни	Уй хўжаликлари ёки индивид	Нормал турмуш кечириш учун талаб этиладиган	Кенг қамровли ва ижтимоий кўрсаткичлар

¹⁹⁶ Муаллиф томонидан тузилган

	аҳоли даромадлари, харажатлари, аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий хизматлар, жумладан, тиббий, таълим, ижтимоий суғурта хизматлари, ижтимоий муносабатлардаги чекланишларни инобатга олган ҳолда баҳоланиши		барча ҳолатлар	тизимини индекслаштириш
Давлат томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ресурс таъминоти бўйича	Аҳолининг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ўзини-ўзи таъминлаш манбаи ва имкониятини йўқлиги	Оғир турмуш шaroитларида яшовчи аҳоли	Давлат, оила ва иш берувчи ўртасидаги уч ёқлама ҳамкорлик	Бюджет ресурслари ва суғурта фондлари фаолиятининг манзиллилигини ошириш

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг инклюзивлигини таъминлаш механизми ва босқичлари¹⁹⁷

¹⁹⁷ Муаллиф томонидан тузилган

Проф. А.В. Вахабовнинг умумий таҳрири остида

Вахабов Абдурахим Васикович
Бахтиёров Бобур Баходир ўғли

**АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ЖИҲАТДАН МУҲТОЖ ҚАТЛАМЛАРИНИ
ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ
МАНЗИЛЛИЛИГИНИ КУЧАЙТИРИШ МЕХАНИЗМИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети
Илмий-техник кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган